

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR

A Györffy István Néprajzi Egyesület lektorált folyóirata
XXIX. évf. 2020. 1–2. szám

A folyóirat alapítói

BALASSA IVÁN és UJVÁRY ZOLTÁN (1992)

Alapítószerkesztő

VIGA GYULA (1992–2001)

KEMÉNYFI RÓBERT (2002–2012)

LAJOS VERONIKA (2013)

Főszerkesztő

KEMÉNYFI RÓBERT

Szerkesztő:

SZABÓ HENRIETT

A szerkesztőbizottság elnöke

KEMÉNYFI RÓBERT

A szerkesztőbizottság tagjai

GECSE ANNABELLA (Szolnok), KAVECSÁNSZKI MÁTÉ (Debrecen),

KESZEG ANNA (Kolozsvár), KÉSZ MARGIT (Salánk/Kárpátalja), SZÓKE ANNA (Vajdaság)

A borítóterv

M. SZABÓ MONIKA

A kötet a Néprajzi Múzeum támogatásával jelent meg.

A kötet

OTKA NKFIH K115886 program

MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport

Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke

kutatási programja keretében készült.

Felelős kiadó

BARTHA ELEK, a Györffy István Néprajzi Egyesület elnöke

ISSN 1215-8097

Nyomdai munkálatok

Kapitális Kft., Debrecen

www.neprajzilatohatar.hu

Tartalom

XIX. ÉVF. 2020. 1–2. SZÁM

HÁBORÚ ÉS LOKALITÁS

Csíki Tamás: Az I. világháború társadalomtörténeti kutatása. <i>Historiográfiai vázlat</i>	5
Kopasz Vivien Meláni: A vallás és oktatás alakulása a határváltozások következtében a kárpátaljai Dercen településen	22
Tömöri Szilvia: Trianon emléke a mindennapi tárgykultúrában.....	43

EGYÜTTÉLÉSI MINTÁZATOK

Szabó Henriett: Kortárs etnikai együttélési helyzetek asszimilációs vizsgálatai Nyírvasvári részközösségeiben	69
Doszpoly Roland: Asszimilációs-disszimilációs folyamatok és elméletek a Felvidék dél-keleti határmenti településein	104
Simárszki Ádám: Endogámia és exogámia kettőssége, mint a legfőbb görögkatolikus identitást megtartó erő a sajópálfalai esperesi kerület központi területén	135

Contents

Volume 29 Number 1–2 (2020)

WAR AND SPOTS

Tamás Csíki: Research on the Social History of the Great War Historiographical sketch	5
Vivien Meláni Kopasz: The evolution of religion and education due to border changes in the subcarpathian village of Dercen	22
Szilvia Tömöri: The memory of Trianon in everyday object culture	43

COHABITATION PATTERNS

Henriett Szabó: Assimilation studies of contemporary ethnic coexistence situations in the subcommunities of Nyírvasvári	69
Roland Doszpoly: Assimilation-disimilation processes and theories in the south-eastern border settlements of the Highlands	104
Ádám Simárszki: The duality of endogamy and exogamy, as the main force for maintaining greek catholic identity in the central area of the decanal district of Sajópálfala	135

Háború és lokalitás

Csíki Tamás
Kopasz Vivien Meláni
Tömöri Szilvia

Az I. világháború társadalomtörténeti kutatása

Historiográfiai vázlat

CSÍKI TAMÁS

Az elmúlt években az MTA–DE Néprajzi Kutatócsoportjának programjában nagy hangsúlyt kapott az I. világháború, valamint kulturális hatásainak és emlékezetének vizsgálata, én a parasztság 1914–1918 közötti társadalomtörténetével foglalkoztam.¹ Ebben az írásban a háború társadalom- és kultúrtörténeti kutatásának szemléletet alakító nemzetközi és hazai paradigmáit mutatom be.

A két világháború közötti generációt (a háborúban részt vett főtiszteket és politikusokat) a hadi események és a nemzetközi kapcsolatok foglalkoztatták és a felelősöket keresték, a Carnegie nemzetközi békealapítvány viszont az 1910-es évek végén a világméretű konfliktus „gazdasági és társadalmi” történetének, veszteségeinek és következményeinek feltárását, valamint a kutatásokban hasznosítható források összegyűjtését kezdeményezte. Bár a sorozat főszerkesztője, a Kanadában született James Shotwell a történeti objektivitás elvét vallotta, ez aligha valósulhatott meg következetesen. A szerzők többsége, köztük az osztrák–magyar sorozat munkatársai ugyanis egykor országuk köztisztviselői voltak és a felhasznált statisztikai adatokat saját tapasztalataikkal, emlékeikkel egészítették ki. Az iparpolitikára koncentráló, de a vállalatok „tőkemozgalmát” (a tőkeemelést és -csökkentést), a munkások nem és életkor szerinti megoszlását, a munkabérek és az életszínvonal alakulását is vizsgáló Szterényi József kiindulópontja például az volt, hogy Magyarország nem készült a háborúra, ami „megdönthetetlen bizonyosságot szolgáltat a magyar igazság mellett”,² vagy Hans Löwenfeld-Russ az osztrák élelmiszer-ellátás összeomlásáért (az éhínségért) a magyar kormányt hibáztatta, és

---

¹ Kutatásainkat az OTKA NKFIH támogatta (K 115886. sz. pályázat). A tanulmány az MTA–DE Néprajzi Kutatócsoportjának programjában készült.

² Szterényi 1918-ban kereskedelmi miniszter, szerzőtársa, Ladányi Jenő ipari főfelügyelő volt. Szterényi–Ladányi 1934.

a gabonaexport felmondásának fő okát a magyarországi állatállomány takarmányozásában látta.³

Az 1960-as és 1970-es években az angolszász szcientista történetírás és a német történeti társadalomtudomány képviselőinek szemlélete határozta meg a kutatásokat. A skót Arthur Marwick a háború társadalmi hatásainak vizsgálata során alkotta meg négy, egymással összefüggő elemből álló magyarázó modelljét. A háború pusztítja és átalakítja az anyagi és életfeltételeket (diszruptív funkció), próbára teszi a társadalmi struktúrákat, a gazdasági rendszert és a politikai intézményeket, egyúttal változásokat, például társadalmi reformokat generál (teszt-funkció), továbbá a hátrányos társadalmi helyzetű csoportok (a munkásosztály, a nők, az etnikai kisebbségek) számára mobilitási lehetőséget biztosít, szervezethegységet és öntudatukat erősítheti (participáció). Végül a háborúnak a nemzeti és a partikuláris csoportkohéziót teremtő érzelmi attitűdök (hűség, lojalitás, gyűlölet) keltésében van meghatározó szerepe (pszichológiai funkció).⁴ Marwick hosszú távú és rendszerszerű folyamatokra koncentrált, és számára a háború hatásaiban vált „totálissá”.⁵ A struktúra változását a munkások történetével szemléltette, amit szociáldemokrata nézőpontból értékelt. Az 1914 és 1918 közötti évek kollektív erőfeszítése a munkaadók, a munkavállalók (a szakszervezetek) és az állam együttműködését, valamint a munkásosztály egységesülését mozdította elő, ami lakás- és egészségügyi, továbbá oktatási reformokat alapozott meg.⁶

Jürgen Kocka az 1970-es évek elején a marxi osztálytársadalmi teóriából kiinduló ideáltipikus modell érvényességét kívánta kipróbálni a világháború alatti német társadalom analízise során. Szerinte az osztálykonfliktusok erősödtek és a társadalom dichotómikus szerkezete világosabbá vált. A tőketulajdonosok és a munkások között, az előbbiekre javára, intenzív jövedelem-újraelosztás következett be (a reálbérek csökkentek), a középosztály polarizálódott, újabb csoportja, az alkalmazotti réteg „proletarizálódott”, és a mezőgazdaságban ugyancsak a munkaadók és munkavállalók közötti ellentétek éleződése (az osztálytársadalmi struktúrák kiépülése) figyelhető meg. A bizonyító eljárás a továbbiakban túllépett a mar-

³ Löwenfeld-Russ ennek igazolására Karl Stürgkh Tisza Istvánnak írt levelének részletét idézi, melyben Ausztria miniszterelnöke a kukoricaszállításokat sürgeti: „Legyen szabad azt a megdönthetetlen irányelvet megjelölnöm, hogy inkább a magyar disznókat, mintsem az osztrák embereket öljük meg.” Löwenfeld-Russ miniszteri tanácsos, 1916-tól az osztrák közellátási hivatal munkatársa volt. A Carnegie-alapítvány sorozatában jelent meg Popovics Sándornak, az Osztrák-Magyar Bank kormányzójának a kötete a háborús pénzügypolitikáról, valamint Papp Dezsőnek, a Népjóléti Minisztérium munkatársának írása az 1914 és 1918 közötti szociálpolitikáról. Löwenfeld-Russ 1926: 110–150; Popovics 1926.

⁴ Marwick 1974; Pollmann 2011: 13–16.

⁵ A totális háború fogalmát Erich Ludendorff tábornok használta 1935-ben, mely a nemzet lelki és spirituális erejére támaszkodik, és a társadalomtól teljes azonosulást követel.

⁶ Marwick 1968.

xi teórián. Az állami árszabályozás és anyaggazdálkodás vagy a szakszervezetekkel való egyezkedés az „uralkodó osztály” érdekeit sértette, az osztályellentéteket felekezeti, regionális, a város és a vidék, a mezőgazdasági és az ipari érdekek közötti feszültségek keresztezték, és az osztályhelyzetet nem csupán a tulajdonviszonyok, hanem az ettől független szubjektív csoportérdekek, várakozások és magatartások határozták meg, illetve az „osztályfeszültségeket” szociálpszichológiai beállítódások alakították.⁷ A szerző a német politikatörténet központi témái közé tartozó első világháború újraértelmezésére vállalkozott, és témaválasztásában biztosan közrejátszott, hogy az 1914 és 1918 közötti időszak a társadalmi és társadalompolitikai konfliktusok, valamint az állam és a társadalom kapcsolatának (a „szervezett kapitalizmus”) vizsgálatára is lehetőséget kínált.⁸

Jürgen Kocka nem hagyta figyelmen kívül a gazdaságpolitikát sem, amit az agrártörténet-írás a mezőgazdasági termelés, a piac és az élelmiszerellátás állami szabályozására, korporatív szervezetére, valamint az agrárszektor teljesítményére irányuló kutatásokkal egészített ki. Ezek a munkák, a háborút hosszabb időtartamba helyezve, a kormányokkal együttműködő vagy azokkal konfliktusba kerülő agrár-érdekképviselőket, valamint a különböző parasztszövetségeket és pártokat is vizsgálták, melyeket (baloldali és liberális nézőpontból) a nagybirtokosok gyámkodásától függetlenedő gazdasági érdekvédelem lehetőségeként, illetve a paraszti közösségek emancipációjaként és politikai modernizációjaként értelmeztek.⁹

Az 1980-as években a világháború társadalomtörténeti kutatásának új megközelítései jelentek meg. Az angol történészeket Anthony Giddens társadalomelmélete, valamint a társadalmi rétegek nyelvi megközelítése vonzotta. Bernard Waites a társadalmi osztályokat az iskolázottság és a képzettség, valamint a piac és a munkahely által tagolt heterogén csoportoknak tekintette, és az osztálytudatot a közös élethelyzetek egyéni (szubjektív) reflexiói alakítják. Waites ezért nemcsak a jövedelemmegoszlást, az életszínvonal változását vagy az iskolai mobilitást vizsgálta (a társadalmi osztályokon belül a jövedelmi különbségek csökkentek), hanem azt is, hogy a háború miként alakította az osztálytudatot, az osztályokról, a tőke és a munka ellentétéről alkotott képeket, képzeteket és diskurzusokat.¹⁰

A társadalomtudományos történetírás elbizonytalanodásával szemben a mindennapok története (Alltagsgeschichte), illetve a tapasztalattörténet (Erfahrungsgeschichte) ugyancsak új perspektívát kínált. A történészek arra kerestek választ, hogy az egyén miként élte meg a világháborút, e „nagy” történelmi esemény hogyan banalizálódott és vált a hétköznapiok részévé vagy szervezte újjá azok teljes anyagát (a táplálkozást, az öltözködést, a munkát, a szabadidő eltöltését, a csa-

---

⁷ Kocka 1973.

⁸ Kocka 1975: 9–42.

⁹ Schumacher 1978; Flemming 1978; Gollwitzer 1977.

¹⁰ Waites 1987.

ládi és társas kapcsolatokat). Az Alltagsgeschichte számára a totális háború ezt jelentette, ami lehetőséget kínált a háború kitörését fogadó általános lelkesedés cáfolatára, vagy annak értelmezését segítette, mégis miért tartott ki a hátország lakossága hosszú időn keresztül a háború mellett.

Miközben a mindennapok kutatása szemléleti és módszertani újításokhoz kapcsolódott, tárgyának pontos és következetes meghatározása nemigen történt meg. A férfiak nélkül maradt hátország kitűnő terepe lett a gender-tanulmányoknak, Ute Daniel az 1988-ban megjelent kötetében a német iparban dolgozó nőket vizsgálta. A szerző az osztályfogalomból indult ki, és a társadalmi struktúrát „nem”-specifikussá alakította, ami alapján cáfolta, hogy a háborúnak a női bér-munka terjedése következtében, modernizációs és emancipatorikus hatása volt a nők helyzetére. A gyári alkalmazottak között ugyanis nem emelkedett lényegesen az arányuk (legfeljebb az iparágak közötti átrendeződés zajlott), a vidékről származók az aratásra visszatértek a falvakba, és a nők megterheltsége, akár alkalmazottként, akár a családfő helyettesítőjeként, inkább a háztartásban végzett munka, valamint az élelmiszer-beszerezés nehézségei miatt erősödött, amit a munkaerőpiac állami szabályozása és a szociálpolitika sem tudott ellensúlyozni. Ám az ipari statisztikák adatain kívül a katonák és a nők levelezését szintén felhasználó kötetben a női szerepek, a munkavégzés, a családi reprodukció, a gyermekek szocializációjának egyéni tapasztalatai, a háború alatt változó jelentései és lelki-emocionális tartalmai is feltárulnak.¹¹

A polgárság 20. századi válsága vagy kulturális „feloldódása” a középosztályban szintén foglalkoztatta a német történetírást. Dietmar Molthagen hamburgi és „kontrollcsoportként” liverpooli polgárcsaládok háború alatti levelezésének vizsgálatával foglalt állást a vitában. Szerinte a polgárságot azonosító értékorientációk és kulturális gyakorlatok (munka- és teljesítményethosz, családcentrikusság és a gyermeknevelés fontossága, a művelődés humanisztikus ideálja, szociabilitás) folytonosak maradtak és a háborús válsághelyzetek kezelésében segítettek. (A levelekben a katonák iránti lelkesedés is megszólalt, anélkül, hogy ez a propagandával való mentális azonosulást jelentette volna.) A szerző tehát a háború hétköznapi tapasztalatait a kulturális identifikációval kapcsolta össze, és bár a mintája (néhány család) aligha reprezentatív, a polgárságról általános következtetéseket fogalmazott meg.¹²

Martha Hanna egy Dordogne-i (délnyugat-franciaországi) paraszt házaspár közel kétezer, 1914 és 1919 között írt levelét dolgozta fel, és az írásbeliség rendszeressé válását a vidéki Franciaországban, ami a szűkebb és tágabb világ észlelésének és megértésének módját, valamint a kommunikációt változtatta meg, tar-

---

¹¹ Daniel 1989.

¹² Molthagen 2007.

totta a világháború egyik legfontosabb hatásának. A levelek tartalma változatos: Marie Pireaud a gazdaság vezetésének terhei mellett, az előző generációval való konfliktusokat vállalva, nagy figyelmet szentelt az 1914-ben született gyermeke gondozásának (szakkönyveket olvas, rendszeresen orvost hív), egy párizsi áruház katalógusából rendelt ruhát, a férje pedig, akinek a tekintélytisztelete ugyancsak gyengült a háború alatt, a termelés korszerűsítését tervezte (és mindeközben az érzelmeiket nyíltan vallották meg egymásnak). Az *Alltagsgeschichte* képviselői gyakran a katonák és az otthon maradtak levelezését használták (a tábori levelek gyűjtését és publikálását is fontosnak tartották),¹³ Martha Hanna eredeti szándéka az írásos kultúra és a levélírói hagyomány átalakulásának vizsgálata volt. A kötetben azonban a paraszti világ generációkhoz kötött változását, az individualizációt a mentalitásokban kívánta megragadni.¹⁴

Az említett történetírói szemléletmódok nagy figyelmet szenteltek az államhatalom kiterjesztésének, a világháború alatti társadalmi mozgalmaknak és konfliktusoknak. A marxista teóriából kiinduló teleológikus értelmezések a háború és a forradalmak kölcsönös összefüggését vallották, Jürgen Kocka 1973-as munkájában a németországi forradalom társadalomtörténeti feltételei között az osztálystruktúra növekvő feszültségeit és az állam hatékonyságának és presztízsének hanyatlását említette.¹⁵ Oroszországban a cári rendszer legitimitásának erodálódása, a vidéki és a városi népesség életkörülményeinek romlása (például az élelmiszerellátás összeomlása), illetve az 1914 óta folytonosan erősödő, a hatalmi struktúra egészét átjáró represszió és erőszak torkollott a forradalomba.¹⁶

E komplex témakör kezdetben a munkásmozgalom politikatörténetével (a munkáspártok tevékenységével, ideológiájával és taktikájával) azonosult, ami az 1960-as, 1970-es évektől a munkások társadalomtörténeti kutatásával egészült ki. A háború alatti sztrájkokat kvantitatív módon, lokális-regionális szinten, nemzetközi összehasonlításban és a munkásság társadalmi összetételének változásával összefüggésben is vizsgálták. (A gyáripárban emelkedett a fiatalabb munkavállalók, illetve a falusi környezetből származók száma, a sztrájkok szervezői és legaktívabb résztvevői azonban a szakképzett, régóta a városokban élő öntudatos munkások voltak.)¹⁷ Az ipari termelés növelésének és a háborús politika támogatásának biztosítása ugyanakkor a kormányzatok számára az érdekképviselőkkel való együttműködést, a rendszeres tárgyalásokat, valamint a szociális jogok kiter-

---

¹³ Ziemann 1997.

¹⁴ Hanna 2006.

¹⁵ Kocka 1973: 131–139.

¹⁶ Holquist 2002. Hannah Arendt szerint a „totális háború” pusztítása, mely nincs tekintettel a katonaság és a civil lakosság közötti különbségre, készíti elő a forradalomban elszabaduló erőszakot, melynek egyetlen elfogadható indoka a szabadság kivívása. Arendt 1991: 15, 19–20.

¹⁷ Haimson–Tilly (eds.) 1989; Haimson–Sapelli (eds.) 1992.

jesztését tette szükségessé, ami a hadviselő országokban a szakszervezeti mozgalom intézményesülését (és a tagok számának a növekedését) mozdította elő.¹⁸

A mezőgazdasági munkavállalókra Európa-szerte kisebb figyelem jutott. A regionális kutatások, bár a bérek emelkedtek és a paternalista munkaviszony módosult, az elvándorlást és az iparban való elhelyezkedést erősítették meg,¹⁹ amit a hatóságok sem tudtak megakadályozni, igaz, a nagybirtokosok egy-egy régióban ezt szerződésekkel szabályozták. A pomerániai munkások a természetben kapott járandóságukat a világháború alatt jól jövedelmező sertéshizlalásra fordították, ami a kistulajdonosi mentalitást erősítette és a „mezőgazdasági munkásosztály” egységesülését és a kollektív akciókat akadályozta. (A szegődményesek a Német Mezőgazdasági Munkásszövetséggel szemben a termelőket támogatták.)²⁰

Az agrármunkások érdekképviselete talán Olaszországban volt a legszervezettebb. Az 1901-ben alakult és a regionális ligákat összefogó szakszervezet (Federterra) azonban 1915-ben megegyezett a munkaadókkal és a tartományok képviselőivel: a kollektív szerződéseket és a sztrájkokat a háború idejére felfüggesztették, amiért a nagybirtokosok elismerték működését.²¹ Ezek a kötetek tehát a termelési és a tulajdonviszonyok által meghatározott társadalmi kategóriákat jelenítették meg, a csoportok közötti ellentétek gazdasági eredetűek (munkakonfliktusok), aminek a kormányzati szabályozása a munkavállalók intézményes legitimitását és nemzeti integrációját mozdította elő.

Az Alltagsgeschichte, illetve a történeti antropológia kínált ezúttal is alternatívát. Ezen irányzatok számára – miként Hans Medick fogalmazott –

„az anyagi és uralmi kényszerek történelmi hatékonyságának minden elismerése mellett, a lényeg az »agency« problémája, vagyis a hagyományosan túl kevés figyelemben részesült pauperizált, kiszorított és jogfosztott rétegek, csoportok, kultúrák és nemek elnyomottság-tapasztalata és cselekvési lehetőségei közötti összefüggés.”²²

Ennek vizsgálatára a „hétköznapi ellenállás” különböző formái (a gabona elrejtése, a sorozást elkerülő öncsonkítások elsősorban Olaszországban, a szökött katonák bujtatása), valamint a hadviselő országokban kirobbanó éhséglázadások adtak lehetőséget, aminek az értelmezésére a történészek E. P. Thompson „morális gazdaság” fogalmát használták fel.²³ Az eltérő intenzitású és gyakoriságú, a városokban és a falvakban egyaránt előforduló erőszakos akciókban azonban

¹⁸ Horne 1991.

¹⁹ Franciaországban például a mezőgazdaságban dolgozók száma 1911 és 1921 között másfél millió fővel csökkent. Ziemann 2014: 403.

²⁰ Kölling 1996: 216–230.

²¹ Ziemann 2014: 404–405.

²² Medick 1988: 75.

²³ Thompson 1971.

nemcsak az élelmiszer-hiány, az áremelkedés, az elosztásban észlelt igazságtalanság, valamint a hatóságok tétlenségével vagy arroganciájával szembeni elemi düh, hanem a háborúellenesség sokféle spontán és tudatos megnyilvánulásmódja is közrejátszott.²⁴

Az 1980-as évek végétől egy újabb fordulat vezetett a világháború kultúra centrikus vizsgálatához (cultural turn). Nem a kultúra szféráinak, a háború szolgálatába állított szellemi és tudományos élet, a művészetek számbavételéről van ebben az esetben szó,²⁵ hanem a háború politikai, gazdasági és társadalmi jelenségeinek kortársi észleléseiről, a jelentés- és értelemadás kognitív, valamint diszkurzív folyamatáról. Ennek nyomán a „háborúkultúra” jól hangzó, ám parttalanra váló fogalma orientálta a történelmi érdeklődést, ami arra az alapvető kérdésre, vajon miért tartott ki a hátszág és a katonák olyan hosszú ideig, a radikalizálódó erők és az ellenség – folytonos gyűlöletkeltésre alkalmas – reprezentációit, illetve ennek tudati-pszichológiai hatásait jelölte meg.²⁶ (A társadalmi brutalizáció, ami a civilizáció folyamatát, vagyis az erők „eltávolítását” szakította meg, a világháború politikai következményeinek értelmezésére is módot adott.)²⁷

A kultúrtörténet recepciója változatos témákban konkretizálódott: milyen, a társadalom átalakítását célul tűző elképzelések és egy-egy csoportra vonatkozó ideák (jövőképek) születtek, a háború hogyan alakította át a korábbi normákat és értékeket, vagy a társadalmi csoportok „nyelvét”. Franciaországban például a falvakból származó munkavállalókkal szemben, a jól képzett és szervezett fémipari munkások közvetlenül a háború után egy új, radikalizálódó („forradalmi”) nyelvet kezdtek beszélni, vagy a hadiiparban dolgozó nők sztrájkjai osztályazonosságukat (identifikációjukat) erősítették, a munkaadók viszont az „apolitikus nők” diszkurzív hagyományát követték.²⁸ Németországban az ipari vagy agrárállam perspektívájáról folytatott viták élénkültek meg, melyek mögött az ipari életvilág és az agrármentalitások (a sajátos „különböző idejűségek”) összeegyeztetésének konf-

²⁴ Az itáliai földművesek úgy tekintettek a háborúra, mint az éhínségre, az aszályra vagy a dögvészre, és a tiltakozó asszonyok már 1916-ban férjük hazaengedését és azonnali békét követeltek. A Milánó környéki parasztok a caporettói vereség után – az újságok beszámolóí szerint – rizottóval várták az osztrákokat, akik azért jöttek, hogy „lecsapják a háborút akaró urak fejét és segítsenek a szegényeken.” Procacci 1989: 36–43; Corner–Procacci 1997: 230–231; Engel 1997: 696–721.

²⁵ Mommsen (Hrsg.) 1996.

²⁶ Marc Bloch, aki részt vett a háborúban, az 1920-as évek elején írt tanulmányában a kegyetlenkedésekről terjedő s a legendákból és történelmi képzetekből („kollektív reprezentációkból”) táplálkozó rémhíreket vizsgálta. Audoin-Rouzeau–Becker 2006: 35–36, 48–49, 84–86. A háborúban ugyancsak részt vett Ernst Jünger a szétterjedő erőköt mindent elnyelő Molochnak nevezte, melynek a katonák és az otthon maradtak egyszerre voltak a megalkotói és az áldozatai. Jünger 1928: 18.

²⁷ Mosse 1991.

²⁸ Perrot 1992: 27; Downs 1993: 114–148.

liktusai húzódtak.²⁹ A szászországi agrármodernizáció gender-szempontrú megközelítése a mezőgazdaság, illetve a családi gazdaságokban végzett munka 19. században kezdődő „feminizációját” (a nők terheinek növekedését) és szerepeik megítélésének változását ismertette.³⁰ A történeti társadalomtudomány egykori folyóiratában megjelenő írás pedig a német protestáns teológusok és világi értelmiségiek egy csoportjának programját mutatta be: a világháború a népközösség alternatívájaként a polgárság és a munkások szociális és demokratikusan szerveződő közösségét teremti meg („soziale Arbeitsgemeinschaft”), melynek vezetésére a 19. századi rendies jellegű képzett elit (Bildungselit) helyett egy modern integratív elit (Integrationselit) lesz alkalmas.³¹

A nemzeti egység megteremtésének szintén változatos kulturális és nyelvi eszközei voltak. A hadviselő országokban (még Nagy-Britanniában is) a társadalmi csoportok szolidaritására, a közös áldozatvállalásra épülő egalitárius szemlélet erősödött, amely egy átalakuló morális sztenderd jegyében, például a népszerű hírlapi karikatúrák segítségével bélyegezte meg a nagy vagyont szerző „nyerészedőket” vagy az árufelhalmozókat és rejtegetőket, ami a bűnbakképzésnek, a belső ellenség kijelölésének vált az eszközévé.³²

Az I. világháború kutatása a katonai stratégiára, valamint a fegyverek technikai paramétereire koncentráló hagyományos („élettelen”) hadtörténetírás megújulásához is hozzájárult. A new military history és a hadtörténet „újrágondolása” szerteágazó témákhoz és értelmezésekhez vezetett (a megszállás és a civil lakosság ellen elkövetett erőszak, a hátszág és a front, mint a háború terei közötti határvonalak feloldódása, a férfiasság és a hőskultusz, az emlékezet és az emlékhelyekké vált csataterék), a legfontosabb eredményeket azonban megítélésem szerint a katonai taktikának, a csaták eseményeinek társadalom- és kultúrtörténeti (antropológiai, pszichológiai) szempontú elbeszélése hozta. A kezdeményező a Magyarországon is jól ismert John Keegan volt, aki a csataterék brutalitásán (a test történetén) kívül, figyelmet fordított a rekrutációra, a katonai egységek társadalmi összetételére, valamint a parancsnokok és a közkatona kapcsolatára is. (A brit önkéntes „cimbora”-zászlóaljokat például baráti, egyesületi, vállalati, bányász, szakszervezeti és egyéb közösségek alkották, melyek bajtársiasságával és patriotizmusával legfeljebb a német egyetemisták és középiskolások alakulatai vetélkedhettek.)³³ A lövészárkok társadalmi világa ugyanakkor a háborús mentalitásokra vonatkozó következtetéseket tett lehetővé: az angol munkások a gyárakban már elsajátították az engedelmisség és az uniformizált viselkedés szokásait, ezért

---

²⁹ Mai 1995: 159–160.

³⁰ Jones 2009: 93–106.

³¹ Wietschorke 2008: 225–251.

³² Robert 1997: 104–132.

³³ Keegan 2000: 252–259.

tartottak ki lázadás nélkül a háború végéig, míg a fegyelemhez és a fegyelmezéshez kevésbé szokott parasztkatonák zendülései és szökései a francia vagy az olasz hadseregben 1917 folyamán mindennaposá váltak.³⁴

***

Magyarországon a világháború társadalomtörténeti kutatása háttérbe szorult, amiben a polgárosodás korszakokon átívelő értelmezési modellje³⁵ vagy a politika és a társadalom szembeállításának hagyománya egyaránt szerepet kaphatott (a politikatörténet a maga számára sajátította ki a háborút, mint korszakhatárt), és az a kérdés is megválaszolatlan maradt, hogy a társadalmi rétegződés és mobilitás vizsgálatának jól bevált módszereivel szemben, miként ábrázolható a társadalom egy egészen rövid, „eseményközpontú” történeti periódusban. Néhány kísérletre azonban érdemes utalnunk.

A marxi teória érvényét (a nyugat-európaiktól némiképp eltérő módon) Andics Erzsébet exponálta 1949-ben, aki a proletárforradalom előtörténeteként a munkásosztály háború alatti nyomorának soha nem látott mértékű növekedését (a női és gyermekmunka kizsákmányolását), az orosz forradalom hatására élenkülő sztrájkmozgalmakat, valamint a szociáldemokrata párt taktikáját mutatta be egészen élénk retorikával.³⁶ A témát az 1960-as években Nevelő Irén folytatta. Az (osztály)harcos nyelvhasználat konszolidálódott, a szerző a munkáspárt politikájának változásán (1917-re a sovinizmustól a pacifizmusig jutott el), a szakszervezetek erősödésén és a kormány döntésein kívül, a gyáripari munkásság összetételét, a foglalkoztatottság, valamint a nominál- és reálbérek iparágankénti alakulását (a munkásaladok élelmiszerkiadásait) is vizsgálta, és bár a panaszbizottságok több ízben bérkorrekcióra kötelezték a tulajdonosokat, a reálbérek csökkenését konstataálta.³⁷ Varga Lajos (változó nézőpontból) minden korábbinál részletesebben mutatta be az MSZDP politikáját és ideológiáját (az eszmei vitákat), aminek a konklúziója, hogy a párt 1918-ra nagy tömegeket integráló néppárttá és a demokratikus átalakulás megkerülhetetlen kormányzati tényezőjévé vált.³⁸ Végül (a marxizmussal nem vádolható) Bódy Zsombort említem, aki a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek szerepét a háborús szociálpolitikával (a munkaviszonyok, az élelmiszerellátás és a lakhatás szabályozásával), valamint a munka világának intézményesülésével összefüggésben vizsgálta, és arra a követ-

---

³⁴ Keegan 2000: 369; Winter–Prost 2005: 94.

³⁵ Bódy 2010: 7–8.

³⁶ „Hívebben nem szolgálták munkásárulók az elnyomó osztályokat, mint azt a jobboldali magyar szociáldemokrata vezérek tették.” Andics 1949: 24–78.

³⁷ Nevelő 1964: 64–86; Nevelő 1965: 1206–1227; Nevelő 1980.

³⁸ Varga 2010.

keztetésre jutott, hogy a szociáldemokrata mozgalom erősödését (a munkásság radikalizálódása helyett), inkább a szakszervezetek képviselőinek bevonása mozdította elő az említett szociális feladatok kezelésébe.³⁹ A figyelem tehát hosszú idő óta a munkáspárt és a kormány világháború alatti politikájára, valamint a tömegmozgalmakra irányult, miközben a munkásság összetételéről, a foglalkoztatás és az életszínvonal alakulásáról lényegében nem rendelkezünk más tudással, mint amit Szterényi József és Ladányi József az 1930-as évek elején (vagy Dálnoki-Kováts Jenő közvetlenül a háború után) közzétett.⁴⁰

Ezek a munkák így vagy úgy az etatizmus háború alatti erősödését reflektálták, és ugyanez volt érvényes a parasztságot bemutató írásokra. Módszeres, egy-egy alkalmi tanulmányon túlmutató kutatást talán csak Puskás Julianna végzett még az 1950-es évek közepén, aki bár a kötelező ideológiai premisszákat és terminológiát nem kerülhette meg (a háború a parasztságra is a legnagyobb nyomort zúdította, ugyanakkor a felbomlási folyamatát gyorsította és a falusi osztályellentétek kiéleződéséhez vezetett), részletesen mutatta be az állami beavatkozás különböző formáit (a hadiszolgáltatásokat, az árszabályozást és a következményeit, a rekvirálást, a mezőgazdasági munkások „militarizálását”).⁴¹

Két évtizeddel később a Kanadában élő Peter Hidas írt ökonómiai tanulmányt a háború alatti agrártermelésről és a parasztság vagyoni helyzetéről (következtetései azonban túlságosan leegyszerűsítőek).⁴² Egészen más, az 1970-es évek elején szokatlan szemléletű írást közölt Hanák Péter, melyben a cenzúrahatóság iratai között megőrzött népi leveleket vizsgálta.⁴³ Kiindulópontja művelődéstörténeti: a 20. századdal kezdődő paraszti írásbeliség, a levélformulák és azok mintái foglalkoztatták, ám tartalmukból és stílusukból a népi érzemvilágra és gondolkodásmódra (a mentalitásra) következtetett. Hanák hasonló európai kezdeményezésekre még aligha hivatkozhatott, Gyáni Gábor viszont (évtizedekkel később) a háborús erőszak kollektív tapasztalatának és a gyászmunkának elmélyülő

³⁹ Ez azonban nem jelentett minden esetben sikeres megoldást. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánja például arról számolt be 1917-ben, hogy a csepeli Weiss Manfréd gyárban a békelétszámnak megfelelő élelmiszer biztosított (3000 fő), holott a munkáslétszám 14 000 fő. Kende 1969: 90. (Varga Lajos szerint Bódy a panaszbizottságokat a munkáltatók szempontjából vizsgálta. Varga 2010: 33.)

⁴⁰ Dálnoki-Kováts 1921: 264–292.

⁴¹ Puskás 1956: 283–362. Puskás egy másik, a hadigazdálkodást és az agráriumot vizsgáló tanulmányában arról írt, hogy egy pozsonyi kutatócsoport munkájában vesz részt, melyet a Történettudományi Intézet bízott meg a vármegyék háborús iratanyagának tematikai feltárásával. (A kutatócsoport eredményeiről nincs információ.) Puskás 1958: 136–138.

⁴² „A paraszt készpénzét elvásárolta, növelte bankbetétjét, eldugott belőle valamennyit a ház körül, földet vett, kifizette régi adósságait és vásárolt a jól kamatozó államkötvényekből.” A szöveg először angolul, majd magyarul jelent meg. Hidas 1980: 169–195; Hidas 1983: 14–29.

⁴³ Jellemző lehet, hogy a tanulmány nem történeti szakfolyóiratban, hanem a *Valóság*ban jelent meg. Hanák 1988 [1973]: 62–87.

nemzetközi kutatását reflektálva, a harcokban részt vett parasztemberek emlékezéseit vizsgálta.⁴⁴

A munkások és a parasztok után nagy sokára a középosztály is hallatott magáról Bihari Péter könyvében. A szerző utalt Arthur Marwick modelljére és a totális háború, illetve a totalizálódás fogalmát is használta (elsősorban a hátszág politikai és társadalmi „törésvonalainak” bemutatása során), az újabb történetírói irányzatokat és szemléletmódokat azonban (az *Alltagsgeschicht*t vagy a kulturális és nyelvi fordulatot) figyelmen kívül hagyta. A kötet a konfliktusok közül a zsidókérdésre koncentrált, és a háborút éppen azért tekinti fordulópontnak, mert a zsidók tovább erősödő gazdasági és kulturális pozíciói, másfelől a keresztény középosztály válsága mélyítette el az antiszemitizmust. Bihari tehát a hazai zsidóságra, a középosztály megosztottságára és ennek keretében a modernizációra vonatkozó hagyományos értelmezési sémákat vetítette a háborús évek összetett társadalmi és mentális világára.⁴⁵

Még egy történetírói pályáivra érdemes utalnunk. Szabó Dániel (aki bevalottan hadtörténésznek készült) az 1970-es évek közepén Magyarország Szerbiával szembeni hadicéljairól írt kismonográfiát, a politikátörténet azonban eszmétörténeti epizódokkal (például a turáni rokonság közvéleményt befolyásoló mítoszának bemutatásával) egészült ki.⁴⁶ Majd a dualizmus kori választások, a pártélet és a politikai kultúra vizsgálata után mindinkább a háború mentalitástörténete vonzotta. A propagandáról és a reklámról írt tanulmányokat (melyek technikája a szóban forgó években változott meg alapvetően), valamint a nemzeti áldozatkészség szimbólumairól, a katonadalokról, a vallási életről és a populáris színelőadásokról, olyan témákról, melyek az egykori azonosulás- és kollektív cselekvésformákat, a háború és az alakuló tömegtársadalom, mint kulturális jelenség egymásra hatását szemléltették.⁴⁷

Az évfordulók mindig a történelmi eseményekre irányítják a figyelmet és a kutatásokat ösztönözhetik. Így volt ez Magyarországon is a világháború centenáriumán. Egyetemek, levéltárak, múzeumok és könyvtárak rendeztek konferenciákat és kiállításokat, határon innen és túl gyűjtötték az írásos, képi és tárgyi emlékeket, tudományos kiadványok, valamint memoárok és naplók sora jelent meg,⁴⁸ és a háborút a public history is birtokba vette. A korábbi érdektelenséget a „múlt-

---

⁴⁴ Gyáni 2007: 227–237. Romsics Ignác levelek, önéletrajzok és memoárok alapján szintén a háború paraszti tapasztalatát és emlékezetét mutatta be. Romsics 1979: 127–144; Romsics 2015: 173–194.

⁴⁵ Bihari 2008. A kötetet alaposan kritizálta Bódy 2009: 264–267.

⁴⁶ Szabó 1976.

⁴⁷ Szabó 1994: 59–84; Szabó 1999: 185–198; Szabó 2007: 44–62; Szabó 2011: 139–146; Szabó 2013: 338–348.

⁴⁸ Például Babos–Pintér (szerk.) 2016; Pintér (szerk.) 2018; Jagadics (szerk.) 2018.

túltengés” váltotta fel,⁴⁹ a történészek, etnográfusok, kultúrantropológusok, irodalom- és művészettörténészek által írt tanulmánykötetek tematikai sokszínűségét (a hazafias kerámiáktól a személyes és családi történetek sokaságán át a tábori bordélyokig) a „háborús hétköznapok” vagy a „mindennapok kultúrájának” címkéjével látták el.⁵⁰ Az első világháború, illetve annak társadalom- és kultúrtörténeti kutatása tehát, mielőtt egy átgondolt és következetes módszertant kialakított volna, „darabokra hullott.”

Irodalom

ANDICS Erzsébet

1949 Az 1919-es magyar proletárforradalom előtörténetéhez. *Századok*. 83. 1–4. 24–78.

ARENDT, Hannah

1991 *A forradalom*. Budapest: Európa

BABOS Krisztina – PINTÉR Tamás (szerk.)

2016 *Mesék a nagy háborúról. Kovács György harctéri naplója*. Budapest: Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány

BIHARI Péter

2008 *Lövészárkok a hátszágban*. Budapest: Napvilág

BÓDY Zsombor

2009 Bihari Péter: Lövészárkok a hátszágban. *BUKSZ.* 21. 3. 264–267.

2010 *Az ipari munka társadalma. Szociális kihívások, liberális és korporatív választások Magyarországon a 19. század végétől a második világháborúig*. Budapest: Argumentum

CORNER, Paul – PROCACCI, Giovanna

1997 The Italian experience of ‘total’ mobilization, 1915–1920. In Horne, John (ed.): *State, society and mobilization in Europe during the First World War*. 223–240. Cambridge: Cambridge University Press

DÁLNOKI-KOVÁTS Jenő

1921 A megélhetés drágulása a háború kitörése óta. *Közgazdasági Szemle*. 45. 1–4. 264–292.

⁴⁹ A kommemorációt az „európai testvérháború” dehistorizált képzele és a „békévé oldja az emlékezés” pátoza uralta, és a katonák valamennyien áldozatokká váltak.

⁵⁰ Török–Závodai (szerk.) 2016; Kaba (szerk.) 2017; Glässer–Mód (szerk.) 2018.

DOWNS, Laura Lee

- 1993 Women's Strikes and the Politics of Popular Egalitarianism in France, 1916-1918. In Lenard Berlanstein (ed.): *Rethinking Labor History. Essays in Discourse and Class Analysis*. 114–148. Chicago: University of Illinois

ENGEL, Barbara

- 1997 Not by Bread Alone: Subsistence Riots in Russia during World War I. *The Journal of Modern History*. 69. 4. 696–721.

FLEMMING, Jens

- 1978 Landwirtschaftliche Interessen und Demokratie. Ländliche Gesellschaft, Agrarverbände und Staat 1890–1925. Bonn: Neue Gesellschaft

GLÄSSER Norbert – MÓD László (szerk.)

- 2018 *A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására*. Szeged: Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék

GYÁNI Gábor

- 2007 Az első világháború és a paraszti emlékezet. In Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): *Föld és társadalom*. 227–237. Kiskunfélegyháza: Kiskun Múzeum Baráti Köre

HAIMSON, Leopold – TILLY, Charles (eds.)

- 1989 *Strikes, Wars and Revolutions in an International Perspective. Strike Waves in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries*. Cambridge: Cambridge University Press

HAIMSON, Leopold – SAPELLI, Giulio (eds.)

- 1992 *Strikes, Social Conflict and the First World War. An International Perspective*. Milánó: Feltrinelli

HANÁK Péter

- 1988 [1973] Népi levelek az első világháborúból. In Hanák Péter: *A Kert és a Műhely*. 222–274. Budapest: Gondolat

HANNA, Martha

- 2006 *Your Death Would Be Mine. Paul and Marie Pireaud in the Great War*. Cambridge, MA: Harvard University Press

HIDAS, Peter

- 1980 The Dance of Death. World War I and the Hungarian Peasants. In Held, Joseph (ed.): *The Modernization of Agriculture: Rural Transformation in Hungary 1848–1975*. 169–185. Boulder: Columbia University Press

- 1983 A mezőgazdasági termelés és a parasztság Magyarországon az első világháború idején. *Agrártörténeti Szemle*. 25. 1–2. 14–29.

HOLQUIST, Peter

- 2002 *Making War, Forging Revolution. Russia's Continuum of Crisis, 1914–1921*. Cambridge, MA: Harvard University Press

HORNE, Johne

1991 *Labour at war. France and Britain 1914–1918*. Clarendon: Oxford

JAGADICS Péter (szerk.)

2018 *Dédapáink nagy háborúja. Emlékek családi legendáriumokból*. Gencsapáti: Szülőföld

JONES, Elizabeth

2009 *Gender and Rural Modernity. Farm Women and the Politics of Labor in Germany, 1871–1933*. Burlington: Ashgate

JÜNGER, Ernst

1928 *Der Kampf als inneres Erlebnis*. Berlin: Mittler und Sohn

KABA Eszter (szerk.)

2017 *Háborús mindennapok – mindennapok háborúja. Magyarország és a Nagy Háború, ahogy a sajtó látta (1914–1918)*. Budapest: Napvilág

KEEGAN, John

2000 *A csata arca. A közkatonák háborúja, 1415–1976*. Budapest: Aquila

KENDE János

1969 *A magyarországi szervezett munkásság az első világháborúban. Pártörténeti Közlemények. 15. 1. 81–103.*

KOCKA, Jürgen

1973 *Klassengesellschaft im Krieg. Deutsche Sozialgeschichte 1914–1918*. Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht

1975 *Theorien in der Sozial- und Gesellschaftsgeschichte. Vorschläge zur historischen Schichtungsanalyse. Geschichte und Gesellschaft. 1. 1. 9–42.*

KÖLLING, Bernd

1996 *Familienwirtschaft und Klassenbildung. Landarbeiter im Arbeitskonflikt: Das ostelbische Pommern und die norditalienische Lomellina, 1901–1921*. Vierow: SH-Verlag

MAI, Gunther

1995 *Der erste Weltkrieg*. In Wehler, Hans-Ulrich (Hrsg.): *Scheidewege der deutschen Geschichte. Von der Reformation bis zur Wende 1517–1989*. 159–170. München: Beck

MARWICK, Arthur

1968 *Britain in the Century of Total War. War, Peace and Social Change, 1900–1967*. London: Bodley Head

1974 *War and Social Change in the Twentieth Century. A Comparative Study of Britain, France, Germany, Russia and the United States*. London: Macmillan

MEDICK, Hans

- 1988 Misszionáriusok a csónakban? Néprajzi megismerésmódok kihívása a társadalomtörténettel szemben. In Vári András (szerk.): *Misszionáriusok a csónakban. Antropológiai módszerek a társadalomtörténetben.* 62–110. Budapest: Akadémiai Kiadó

MOLTHAGEN, Dietmar

- 2007 *Das Ende der Bürgerlichkeit? Liverpools und Hamburger Bürgerfamilien im Ersten Weltkrieg.* Göttingen: Wallstein

MOMMSEN, Wolfgang (Hrsg.)

- 1996 *Kultur und Krieg Die Rolle der Intellektuellen, Künstler und Schriftsteller im Ersten Weltkrieg.* München: Oldenbourg

MOSSE, George

- 1991 *Fallen Soldiers. Reshaping the Memory of the World Wars.* New York: Oxford University Press

NEVELŐ Irén

- 1964 Az üzemek militarizálása és a panaszbizottságok az első világháború idején. *Történelmi Szemle.* 7. 1. 64–86.
- 1965 A munkásosztály helyzete Magyarországon az első világháború idején. *Századok.* 99. 6. 1206–1227.
- 1980 *A háború és a magyarországi munkásság.* Budapest: Kossuth

PERROT, Michelle

- 1992 Introduction. In Haimson, Leopold – Sapelli, Giulio (eds.): *Strikes, Social Conflict and the First World War. An International Perspective.* 25–28. Milánó: Feltrinelli

PINTÉR Tamás (szerk.)

- 2018 *Iskolapadból a pokolba. Kókay László doberdói naplója.* Budapest: Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány

POLLMANN Ferenc

- 2011 A háború dimenziói. *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője.* 12. 13–16.

PROCACCI, Giovanna

- 1989 Popular Protest and Labour Conflict in Italy, 1915–18. *Social History.* 14. 1. 31–58.

PUSKÁS Julianna

- 1956 A nemzetgazdaság militarizálásának hatása a parasztság helyzetére Magyarországon az első világháború idején. In Pach Zsigmond Pál – Sándor Pál (szerk.): *Tanulmányok a kapitalizmus történetéhez Magyarországon.* 283–362. Budapest: Szikra
- 1958 Adatok a hadigazdálkodás kialakulásához és rendszeréhez Magyarországon az első világháború idején. *Történelmi Szemle.* 1. 1–2. 136–153.

ROBERT, Jean-Louis

- 1997 The image of the profiteer. In Winter, Jay – Robert, Jean-Louis (eds.): *Capital cities at war. Paris, London, Berlin, 1914–1919*. 104–132. Cambridge: Cambridge University Press

ROMSICS Ignác

- 1979 A gazdagparasztság és a forradalmak kora (Két forrás a XX. századi magyar parasztság politikai tudatához). *Történelmi Szemle*. 22. 1. 127–144.
- 2015 The Great War and the 1918-19 Revolutions as Experienced and Remembered by the Hungarian Peasantry. *Region*. 4. 2. 173–194.

SCHUMACHER, Martin

- 1978 *Land und Politik. Eine Untersuchung über politische Parteien und agrarische Interessen 1914–1923*. Düsseldorf: Droste

SZABÓ Dániel

- 1976 *A magyar álláspontok helye a Szerbiával szembeni hadicélok rendszerében (1915–1918)*. Budapest: Akadémiai
- 1994 A nemzeti áldozatkészség szobra (avagy fából vaskatoná). *Budapesti Negyed*. 2. 1. 59–84.
- 1999 Magyarország nem volt, hanem lesz. Háborús lelkesedés a populáris színelőadások tükrében. In Gyáni Gábor – Pajkossy Gábor (szerk.): *A pesti polgár. Tanulmányok Vörös Károly emlékére*. 185–198. Debrecen: Csokonai
- 2007 Katonadalok és az első világháború. *Aetas*. 22. 1. 44–62.
- 2011 „Eke és fegyver segít, hogy sikerüljön.” Magyar hadikölcsön plakátok az első világháború idején. *A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője*. 12. 139–146.
- 2013 Vallás és háborús lelkesedés. In Lukács Anikó (szerk.): *Felekezeti társadalom – felekezeti műveltség*. 338–348. Budapest: Hajnal István Kör

TÖRÖK Róbert – ZÁVODI Szilvia (szerk.)

- 2016 *Háborús bétköznapiok*. Budapest: Magyar Kereskedelmi és Vendég-látóipari Múzeum

VARGA Lajos

- 2010 *Háború, forradalom, szociáldemokrácia Magyarországon. 1914. július – 1919. március*. Budapest: Napvilág

WAITES, Bernard

- 1987 *A Class Society at War. England 1914–1918*. New York: Berg

WIETSCHORKE, Jens

- 2008 Der Weltkrieg als „soziale Arbeitsgemeinschaft”. Eine Innenansicht bildungsbürgerlicher Kriegsdeutungen 1914–1918. *Geschichte und Gesellschaft*. 34. 225–251.

WINTER, Jay – PROST, Antoine

2005 *The Great War in History. Debates and Controversies, 1914 to the Present.*
Cambridge: Cambridge University Press

ZIEMANN, Benjamin

1997 *Front und Heimat. Ländliche Kriegserfahrungen im südlichen Bayern 1914–1923.* Essen: Klartext

2014 Agrarian Society. In Winter, Jay (ed.): *The Cambridge History of the First World War.* vol. 2. 382–407. Cambridge: Cambridge University Press

Tamás Csiki

RESEARCH ON THE SOCIAL HISTORY OF THE GREAT WAR
HISTORIOGRAPHICAL SKETCH

In recent years, the exploration of the First World War and its cultural influences on peasant society have received special attention in the program of both MTA–DE Néprajzi Kutatócsoportja [Ethnographic Research Group of the Hungarian Academy of Sciences and the University of Debrecen] and the Department of Ethnography of UD. This study aims to present the paradigms of social and cultural influences of the war available in Hungary and abroad.

In the 1960s and 1970s, the relevant research efforts reflected the views of scientific historiography in English-speaking countries and those of the representatives of German social sciences (for instance, Jürgen Kocka and Arthur Marwick). Then, as opposed to the uncertainty of social science-based historiography, new perspectives were offered by the so-called history of everyday life (Alltagsgeschichte) and history of experience (Erfahrungsgeschichte). Historians and historiographers tried to find out how individuals experienced the world war, how the “great” historic(al) event was banalized and became part and parcel of everyday life or rearranged it in its entirety (including foodways and diet, clothing and dressing customs, work, leisure and free-time activities, as well as family and social relationships).

Starting at the end of the 1980s, yet another shift led to the culture-centric examination of the world war (dubbed the cultural turn). In this case, culture does not refer to an account of the spheres of culture, such as intellectual and academic life in the service of war. Instead, it is rather about the exploration of the contemporary perception of the political, economic and social phenomena of the war and the cognitive and discursive processes of the addition of meaning and sense to it.

A vallás és oktatás alakulása a határváltozások következtében a kárpátaljai Dercen településen

---

KOPASZ VIVIEN MELÁNI

Bevezetés

Bennünket, a magyar „hazából kiszorultakat” Kárpátalján 1920 óta folyamatosan foglalkoztat a hovatarozásunk kérdése. Ennek a földrajzilag is jól körülhatárolható periférikus léthelyzetnek a verbális megnyilvánulásai nézőpont szerint alakul és alakult az elmúlt száz esztendőben. Gondoljuk rögtön arra az alapvető tényre, hogy Budapest, Prága, Pozsony felől – Kárpátalja; Moszkva, Kijev Lemberg felől – *Kárpátontúl* elnevezést használnak. Sajátos történeti és földrajzi helyzet ez, olyan szeglete Kelet-Közép-Európának, amelyet gazdasági-kereskedelmi útvonalak kereszteznek, kulturális találkozások, kapcsolatok képzik e földrajzilag könnyen körülírható, megnevezésében mégis folyamatosan változó tér sajátosságait.¹ Azokat az adottságokat, amelyek hol segítették, hol meg éppen politikai szándékok, konfliktusok martalékává tették ezt a régiót a rövid 20. század folyamán.² A földrajzi-történeti régióként értelmezett Kárpátalja egészét vagy valamely részét érintő hivatalos elnevezések sok mindent elárulnak az egyes korszakok és rendszerek természetéről: Ruténföld, Ruszka Krajna, Hucul Köztársaság, Podkarpatszka Rusz, Kárpáti Ukrajna, Kárpátaljai Kormányzóság, Kárpátontúli Ukrajna, Kárpátontúli terület. A Habsburg Monarchia, illetve a soknemzetiségű történeti Magyar Királyság felbomlását követően 1918 és 1991 között a régió összesen kilenc államalakulatnak alkotta részét, anélkül, hogy lakói valaha is dönthettek volna hovatarozásukról: 1918–1919-ben a Magyar Népköztársaság és a Magyarországi Tanácsköztársaság, s – kezdetben ezzel párhuzamosan – az első Cseh-

---

¹ Nora 2007.

szlovák Köztársaság jelentette az új „nemzetállami” kereteket. 1938–1939-ben a második Cseh-Szlovák Köztársaság következett, amely rövid ideig autonóm jogköröket biztosított a Kárpátaljai Oroszországnak (önmegnevezéssel – Kárpáti Ukrajnának). 1939 és 1944 között a terület ismét a Magyar Királysághoz került. Majd a második világháború végén már csak formálisan került vissza Csehszlovákiához, mert J. V. Sztálin és E. Beneš megállapodása alapján a Szovjet-Ukrajna része lett. A Szovjetunió keretében az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság, majd 1991-től kezdve Ukrajna legnyugatibb közigazgatási egységként létezett.

Az itt élőknek mindannyiszor alkalmazkodniuk kellett az adott politikai rendszerhez, integrálódniuk kellett az új rendszerbe, s minden új hatalom beolvastotta, felszámolta az előző időszakban kialakult regionális alrendszereket, tekintet nélkül azok súlyára. Az egymást követő államfordulatok mindannyiszor politikai rendszerváltást is jelentettek, ami együtt járt többek között a hatalomgyakorlás átalakulásával, a gazdasági, nyelvi, vallási és kulturális irányváltással, s a nem ritkán erőszakos népességmozgásokkal, kényszmigrációkkal. A 20. században oly sokat hányattatott kárpátaljai magyar közösség a politikai nyomás enyhülésekor mindig megpróbált kitörni azokból a rákényszerített többségi korlátokból, ami nem engedte anyanyelvét, kultúráját, vallását fejlődni. Így volt ez az első és második világháború után is, amikor a régiót 1920-ban Csehszlovákiához csatolták majd 1945-ben a Szovjetunió része lett.

Tanulmányomban célom bemutatni Kárpátalja, ezen belül a munkácsi járási Dercen település hitéletét és anyanyelvi oktatását, a vallásgyakorlás átalakulását, változásait, kialakult túlélési stratégiáit más államhatalmak fennhatósága alatti időszakok tükrében. A település lakóinak emlékein keresztül próbáltam meg rekonstruálni a csehszlovák és szovjet államhatalmi rendszerek hatásait a lokális társadalomra. A falu és a magyar közösség talán a legnagyobb krízishelyzetét a Trianon utáni időszakban élte át. A település lakói úgy váltak más országok állampolgáraivá, hogy el sem hagyták szülőfalujukat. Ezekben az időkben volt a legnagyobb szükség a saját kultúra, identitás és vallás megőrzésére.

A Kárpátalja területén élő magyarság sajátos kisebbségi tája a Szernyemocsár környéke, melynek északi részén helyezkedik el vizsgált településünk, Dercen.³ Az egyik legnépesebb kárpátaljai magyar község, Munkácstól délre, a

---

³ Dercen Árpád-kori település, már a 13. században népes falu volt. Alapításának dátumát 1067-re datálják. Neve eredetének két magyarázata van, az egyik szerint: a régi magyar Derse személynévből származik, úgy, hogy annak latin *Dersynum* alakja változott helynévvé. Az ukrán *Drizina* „Dercen” elszlávosított alakja (a szovjet-érában ez volt a falu hivatalos neve). Egy másik feltételezés szerint pedig a dercevirágtól, vagy a lila virágú deréce virágtól eredeztethető a település neve. Az egyházi életről egy 1332. évi dokumentumból tájékozódhatunk. A falu lakói korán áttértek a református hitre, 1560 körül alakult meg itt a református egyház. Dercen már a 18. századtól is Bereg vármegye egyik legnépesebb települése volt, 1900-ra a népesség meghaladta a 2000 főt (ekkor népesebb Csapnál, Gátnál, Mezőkaszonynál). Mai címere 1904-től van

Kerek-hegy lábánál fekszik. Napjainkban a munkácsi járás legnagyobb magyar falva. Bevándorolt „nemzetiségi” együttesen alig érik el a 2%-ot. A község és környéke régóta lakott. A derceni lakosság döntő többsége református vallású és magyar nemzetiségű.⁴ Az itt élők anyanyelve napjainkban is a magyar nyelv.

A községben a felekezeti hovatartozás nemzetiségi elkülönülést is jelent. A vallás és etnikum ilyen jellegű összefüggéseire mutat rá Bartha Elek egyik munkájában:

„a vallás a maga hagyományai révén egy etnikai közösség megtartó erejeként működhet. Több nemzetiségű régiókban, ahol az etnikai különbség felekezeti különbséggel jár együtt, és a kettő határa egybeesik, a vallás a kisebbség megmaradásának egyik legfontosabb tényezője. Ezt a szerepét elsősorban a felekezeti endogámia, az anyanyelvű vallásgyakorlás és vallásos műveltségi réteg biztosítása, a vallásos folklór anyanyelvűsége révén tudja betölteni. Román vagy szerb pravoszláv környezetben a katolikus vagy református magyar közösségek fennmaradásában jól kimutatható a vallás szerepe. A vallási identitás más körülmények között az asszimiláció folyamatát is képes elősegíteni. Ha a kisebbséget és a többséget alkotó etnikai közösségek azonos gyülekezethez tartoznak, a közös vallás – éppen a fentebb jelzett szerepe révén – részese lehet a beolvadás folyamatának.”⁵

Kárpátalja életét számos kultúra keresztútjának metszéspontja határozta meg és alakította. A kultúrák sokszínűsége az együttélés velejárója a vallások és felekezetek elválaszthatatlan összekapcsolódása a saját közösségükhöz való tartozással. Kárpátalja történelme folyamatosan a nagyhatalmi törekvések keresztútjében állt, az itt élő közösségek ezen idők alatt még összetartóbbá váltak, harcolva a megmaradásukért, magyarságuk, vallásuk megtartásáért. A kárpátaljai magyarság vallási életének jellemzőit meghatározzák az elnyomó hatalmak törekvései is, amelyek az etnikus kultúrák és tradíciók, nemzeti identitások leépítésével összefüggésben a vallási értékrendszert is intenzíven támadták. Ahol a politikai és gazdasági helyzet rendkívül rossz, ott a kisebbségben élő magyarság identitása, s annak pozitív érzelmi színtere felerősödik. A kisebbségi helyzetek intenzívebb vallásgyakorlattal társulnak, s különösen a „határon túli”, kisebbségben élő magyarság a nemzethez való tartozását az egyházhoz és a valláshoz való kötődésén keresztül éli meg.⁶ Gereben Ferenc szerint „az ortodox (keresztény) többségű or-

---

használatban, és utal a helyiek foglalkozására (földművelés, szőlészet). A falu lakosainak száma 2793 fő. Az emberek főleg mezőgazdasággal és állattenyésztéssel foglalkoztak és foglalkoznak napjainkban is. A gazdálkodó életforma határozta meg a családok életét. A település történetét lásd: Botlik–Dupka 1993: 127.

⁴ A falu etnikailag és felekezetiileg is magyar és református többségűnek tekinthető napjainkban. 2793 lakosának 97,6 %-a magyar, 96 %-a református. Kutatásom megkezdésekor ehhez kapcsolódóan alapvető/vagy egyik feltevés, hogy Dercen pozitív népességi mutatóival és hagyományőrzésével, vallásosságával fontos szerepet játszik a kárpátaljai magyarság megmaradásában.

⁵ Bartha 2006: 31.

⁶ A. Gergely 2007: 7.

szágokban a magyarok (akár katolikusok, akár protestánsok) vallási élete az átlagosnál nagyobb aktivitást mutat minden bizonnyal azért, mert ezeken a területeken a vallásosság és a vallásgyakorlás különösen alkalmas a nemzeti sajátosságok kinyilvánítására, és az identitástudat megerősítésére.”⁷ Az általam vizsgált közösség a nemzethez való tartozást és identitásuk megőrzését az egyházhoz és a református valláshoz való kötődésen keresztül élte és éli meg napjainkban is, ugyanis a településen az egyház erős társadalmi szabályozó erővel bír, mely a magyarságtudatot és a vallásosságot is hivatott szolgálni, az ukrán–magyar nyelvhatáron elhelyezkedő település lakói számára. Különösen igaz volt a településre ez a megállapítás azokban az években, amikor a szovjethatalom tiltotta a vallásgyakorlást. A kárpátaljai református közösség közel ötszáz éves múltjának vannak olyan eseményei, melyeket nem szabad elfelejtenünk. Ezen események sorába vérrel íródott be a *málenkij robot*,⁸ a kényszermunkára hurcolt kárpátaljaiak kálváriája. Ezen események sorába bekerült a szovjet társadalomvédelem nevében elkövetett kegyetlen egyházüldözés, mely egyházunknak és nemzetünknek hősokeket és mártírokat adott. A cseh megszállás sanyarú éveinek egyik ellentmondásos eredménye a református gyülekezetek megerősödése. Sajátos eredmény ez a megerősödés, hiszen mindez a cseh egyházpolitika fojtó megszorításai ellenére történt. Míg a kárpátaljainál fejlettebb cseh gazdaságpolitika meghódította Kárpátalját, a cseh egyház-, és nemzetpolitika megtört a reformátusok ellenállásán. A csehszlovák egyházellenesség széles eszköztára a kárpátaljai magyar reformátusságot annak nemzeti létében támadta. A közösen megélt történelem a kollektív emlékezetben olyan kapcsolódási pontokat, közös élményeket jelenthet, melyek erősíthetik az összetartozás tudatát, és így közvetve a nemzeti azonosságtudatot is. Írásomban a történeti háttér tanulmányozása mellett leginkább az oktatásüggyel és a református egyház helyzetével foglalkoztam.⁹

A vallási jelenségek kutatásával a vizsgált kultúrák teljes rendszeréről is elmélyült ismereteket szerezhethetünk, rávilágít nem csak az egyházi életre, hanem a kisebbségi lét érzésére is:

„A vallás önmagában is fontos tényezőként szerepel mind az egyén, mind a csoport azonosságtudatában. A vallást a nemzetiségi identitás összefüggésében is első helyen kell említenünk. A vallások hagyományok a nemzetiségi lét megőrzésének alappillérei. A szakrális élet ritmusában a nemzetiségi identitás periodikusan megújul és

⁷ Gereben–Tomka 2000: 76.

⁸ A kommunikatív emlékezetben és adatközlőim körében is *kis háromnapos munkaként* él a fogalom, de fontosnak tartották a *málenkij robot* megnevezést is említeni.

⁹ A kisebbségi sorban lévő magyarok református egyházi életét, illetve oktatásügyük állapotát vizsgálta írásában Tárnok Gyula református lelkész. A könyv a „Magyar reformátusok a csehszlovákiai kisebbségi sorsban” címet kapta, s leginkább az egyházmegye nevelésügyi helyzetének vizsgálatában tudtam hasznosítani. Lásd bővebben: Flachbarth 1935.

mege erősödik. Ezt fokozza és elmélyíti, ha a hagyomány ápolása anyanyelven történik. A vallással összefüggő hagyománykörben találjuk meg azokat a legfontosabb elemeket, amelyek a népi, nemzeti és nemzetiségi identitást az etnikummal kapcsolatban leginkább meghatározzák. Mindezek vizsgálata szerteágazó feladatot jelent.”¹⁰

Mivel már számtalan írás jelent meg a háború következményeiről és hatásairól az adott korszakokban, ezért jelen tanulmányomban nem törekszem ennek teljes ismertetésére. Véleményem szerint ne csak az utókor megítélésével ábrázoljuk ezeket a történéseket, hanem saját szavaikkal mondják el tapasztalataikat, teljes szöveghűséggel és íráshibákkal, azok is, akik átérték azt. Egy-egy korszak bemutatásánál próbáltam interjúalanyaim meglátását és átélt emlékeit idézni.¹¹ A gyakran alkalmazott oral history módszerével azokra a közelmúltbéli eseményekre, az oktatással és vallási élettel kapcsolatos kérdésekre irányítottam a társalgás fonalát, amelyek meghatározóak voltak a vizsgált közösség múltjában. Fontosnak tartottam feltárni, hogy hogyan élnek a közösség kommunikatív emlékezetében a világháborúkat követő államváltások, a szovjet és csehszlovák korszak történései és eseményei.¹²

A református vallási élet és oktatása Csehszlovák állam fennhatósága alatt

A csehszlovák uralom az általam feltárt területen az első világháború végével kezdődött, és 1938. november 2-án az első bécsi döntéssel ért véget. Az egész időszak alatt a mai Kárpátaljának nevezett terület, autonómiával rendelkező (legalábbis hivatalosan) tartománya volt a Csehszlovák Köztársaságnak, székhelye pedig Ungváron volt.¹³

¹⁰ Ujvári 1991: 16.

¹¹ Tanulmányomban beszélgetőtársaim szavait és lejegyzett gondolatait dőlt betűvel szedtem.

¹² Munkámban megkíséreltem felvillantani, hogy az interjúk anyagára alapozva milyen ismeretekkel gazdagodhatunk például a Kárpátalján élő magyar közösségek, esetemben a derceni közösség múltjáról, megélt sorsfordító eseményeiről, a nemzetiség sorsát meghatározó történelmi, és politikai eseményekről. Minden ilyen adat saját gyűjtés.

¹³ „A csehszlovák haderő 1919. április 23-án Ungvárnál tört be a rutén autonóm területre. A csehszlovákok még ezen a napon bevonultak Bereg vármegye második legnagyobb városába, Munkácsra. Közben – április 26-án délután – a román csapatok elfoglalták Beregszászt. Másnap Dercenbe is bevonultak, ahol – hasonlóan a környező községekhez – a román lovasság mindegyik szénát és zabot rekvirált. Rablásaik szinte mindennaposak voltak, nemcsak az állataiknak harácsoltak abrakot, hanem az élelmi cikkeket – baromfit, tojást, kenyeret – is erőszakkal vitték el, éjjelente pedig borjúkat, malacokat raboltak a gazdáktól. Három hónap alatt a fosztogató katonaság több százezer korona kárt okozott a helybelieknek.” Botlik 2007: 73.

A csehszlovák hadsereg, illetve azzal egy időben az új hatalom hatóságai is berendezkedtek a vidéken. Ezt az 1919 és 1938 közötti két évtizedet azóta is a *csehek* alatti időszakként tartja számon a helybeliek emlékezete. A kárpátaljai falvakban, így Dercenben is Csehországból érkezett, cseh nemzetiségű hivatalnokokat neveztek ki a község irányítására. Először a cseh nyelvet nyilvánították hivatalossá – később a rutént is – a hatósági ügyintézésben, a helyi községi hivatalban, a körjegyzőségen és természetesen a helyi csendőrorsön. A magyar keresztnevek helyett a név cseh változatát kellett a hivatalos ügyintézésben az embereknek használniuk, ilyen volt például: János-Jan, Ferenc-Frantisek. 1925-ben már Csehszlovákia 1918. évi megalakulását is meg kellett ünnepelni a kárpátaljai magyarságnak minden év október 28-án: a középületekre ki kellett tűzni a csehszlovák zászlót, a templomban istentiszteletet tartani, amelyen az iskola tanulóinak is kötelező volt megjelenni és a csehszlovák himnuszt énekelni. Az államhatalom elvárásainak nem minden községben tettek eleget. Ezt bizonyítja, hogy a cseh hatóságok nyomására a kárpátaljai református egyházkerület püspöki hivatala 1936. október 21-én körlevelet adott ki, amelyben a főpásztor a következőket írta:

„Felhívom valamennyi lelkészi hivatal figyelmét arra, hogy az állami ünnepeket (október 28., az Elnök úr születésnapja), az ily ünnepeket megillető komolysággal, méltósággal és tisztelettel ünnepeljék meg egyházközségeink, s azoknak előírt külsőségeit is pontosan tartsák be. Az ily ünnepi istentiszteletek határidejére nézve a helyi hatósággal együtt állapodjanak meg, s e megállapodást pontosan tartsák be, nehogy ellenkező magatartásukból kellemetlenségek és félreértések származzanak.”¹⁴

Trianon után a Kárpátalján tevékenykedő egyházak újjászerveződése rövid idő alatt ment végbe. A Csehszlovákiához csatolt Kárpátaljához közel 70 gyülekezet került 65.000 lélekkel. A gyülekezetekben és az egyházmegyékben zűrzavar és bizonytalanság uralkodott.¹⁵ Az amúgy is zavaros helyzeten még csak tovább rontott, hogy az új állam intézkedései között szerepelt, hogy gondoskodni fog

¹⁴ Botlik 2007.

¹⁵ Az egyházi élet megbénulása nem meglepő, hisz a területcsonkítás váratlanul érte az egyházmegyét. Problémát jelentett a Podkarpatszka Rusz első évekbeli bizonytalan politikai helyzete is, amely természetesen negatívan hatott az egyházi életre. Sokáig napirenden maradt a hovatartozás kérdése; nehéz volt döntést hozniuk az önálló egyház létrehozásáról. Az ügy tisztázatlanságát bizonyítja, hogy Bertók Béla beregi egyházmegye esperese 1919, 1920 és 1921 folyamán is részt vett még a Tiszántúli Egyházkerület gyűlésein. Minden tervet keresztülhúzott az, hogy a Csehszlovák Köztársaság kormánya kijelentette, csak azt a szlovákiai református egyházat hajlandó elismerni, mely független az Magyarországi Református Egyháztól. Ezután hosszú tárgyalások és tanácskozások kezdődtek a három egyházmegye (beregi, ugoicsai és ungi) vezetősége és az állami tisztségviselők között. Végül is 1923. március 8-án alakult meg a három egyházmegyéből, 65 gyülekezet képviselőinek szavazata alapján a Kárpáti Kerület, mely április 17-én megválasztotta első püspökének Bertók Bélát, ő maradt a tárgyalat korszakban végig a püspök. Lásd bővebben: Fodor 2010: 20.

hamarosan a lelkészek és tanítók eltartásáról, ezért a gyülekezetek beszüntették az egyházadó fizetését. Az új helyzethez alkalmazkodva Bertók Béla beregi esperes és munkatársai szervezték meg a kárpátaljai református egyházkerületet. A püspök a gyakorlatias kereszténység hirdetője, az iratmisszió, a népsajtó, a szeretetmunkák kezdeményezője és gyakorlója volt egyben. A két világháború közötti időszakban Kárpátalján a magyarság zöme református vallású, az 1930-as csehszlovák népszámlálás szerint számuk 70.833 fő volt.¹⁶ Az új államhatalom a magyar iskolahálózat leépítését és visszafejlesztését, a magyar tannyelvű állami és felekezeti népiskolák számának csökkentését, illetve párhuzamosan a csehszlovák iskolák gyors szaporítását tartotta egyik legsürgősebb feladatának.¹⁷ Ilyen körülmények közt természetes, hogy az egyházak minden erejükkel védték iskoláikat, mert a szabad szellemű, vallás nélküli, sőt vallásellenes oktatástól féltették a gyermekeket és az egész nép lelkivilágát, viszont az általános elszegényedés következtében nem voltak képesek a szükséges anyagi eszközöket előteremteni. A tanfelügyelők pedig mindig találtak okot egy-egy felekezeti iskola beszüntetésére, főképpen, ha az magyar tannyelvű iskola volt. Kárpátalja (Podkarpatska Rusz), az oktatás irányítása és ellenőrzése céljából 14 tankerületre volt felosztva. Az állami tisztviselők számára a cseh nyelv ismerete és a cseh állampolgárság kötelező volt. Minden tanfelügyelőség mellett fegyelmi bizottság működött, amelyek vezetője általában a tanügyi vezető volt. A fegyelmi bizottság tagjait viszont a legtekintélyesebb pedagógusokból választották. Az oktatási intézmények állami- és felekezeti-ire, vallási jellegüknél fogva pedig római katolikus, görög katolikus, református, héber és zsidó iskolákra oszlottak. Ez főképpen az elemi iskolákra volt jellemző. Az oktatás nyelve szerint pedig cseh, szlovák, ruszin, magyar, német, zsidó és héber iskolák működtek. A csehek oktatáspolitikájának kihívó vonása volt az oktatás államosítására való törekvés. Ez a nemzeti kisebbségre nézve súlyos veszedelmet jelentett, mert a felekezeti iskolákban a fenntartók maguk alapíthatták meg a tanítás nyelvét, az államosítás pedig a legtöbb esetben ennek a maguk által választott tannyelvnek a megváltoztatásával járt. Az államosítást a cseh kormány a felekezeti oktató személyzet gazdasági kényszerhelyzetének kihasználásával igyekezett megvalósítani. Több helyütt beszüntették, illetve nem rendszeresen folyósították a községi és felekezeti tanítók államsegélyének fizetését azzal a világos célzattal, hogy a tanítótság anyagi okokból maga szorgalmazza a felekezeti iskolák államosítását. A kárpátaljai reformátusok ugyanakkor keményen ellenálltak a csehszlovák állam támadásainak, felekezeti iskoláik száma alig csök-

---

¹⁶ Botlik 1991: 17.

¹⁷ Popély 1993: 5.

kent, sőt a református tanítók számát a hihetetlen nehézségek közepette is növelni tudták.¹⁸

Kárpátalján ebben az időszakban minden 6 és 14 év közötti gyermek tanköteles volt, az iskolakerülők száma elhanyagolható. A tanév szeptember elsején kezdődött és június huszonnyolcadikán ért véget. A tanítás délelőtt 8 és 12 óra között, míg délután 2-4 óra között zajlott. A heti tanítási időt két félnapi, vagy egy egész napi szünet válthatta. Ezen kívül szünetelt a tanítás a református egyház és az állam ünnepein. Általában az iskolák többsége egy tantermes és egy tanerős volt, tehát a diákok nem voltak évfolyamonként bontva, mint napjainkban. A református iskolákban a diákoknak kötelező volt istentiszteletre járniuk, ez alól téiben csak azok voltak felmentve, akik nem rendelkeztek megfelelő ruházattal. Minden tanév végén évfolyamvizsgák voltak, melyet a diákok a tanítók és a presbitérium előtt kellett, hogy letegyenek. A csehszlovák kormányzat sokat tett azért, hogy ellehetetlenítse a református, és az általában magyar felekezeti oktatást. Erre nem csak a szekuláris beállítottsága sarkalta, hanem az is, hogy a felekezeti iskolákban magyarul tanítottak, a kormány fő célja pedig az volt, hogy a diákokba beleneveljék a cseh nemzeti öntudatot. Minden diák számára kötelező volt a cseh és szlovák himnusz ismerete, a cseh állami ünnepek alkalmával annak éneklése. A gyülekezetek jelentős részében nem volt iskola, a református tanköteles diákok több mint fele nem református iskolába járt, ezért az ő hitbeli oktatásukról is gondoskodnia kellett az egyháznak. Az ilyen jellegű oktatás egyik fő pillére a konfirmációra való felkészítés volt, ezen minden református fiatalnak részt kellett vennie, attól függetlenül, hogy református vagy állami iskolában tanult. Azt, hogy ezen a diákok mikor esnek át magától a gyülekezettől függött, de leginkább 12-14 éves korukban történt meg, a felkészítés ideje is változó időtartam volt, három hónaptól egy évig is tarthatott. A felkészítő anyag is nagyon változatos, csak a beregi egyházmegyében hatféle kátét használtak, ezen kívül a legtöbb lelkipásztor saját jegyzeteiből oktatott.¹⁹ Dercenben a konfirmáció és a templomba járás a csehszlovák állam fennhatósága alatt engedélyezve volt, szabadon járhatott mindenki templomba és büntetés sem járt érte.

„A csehek a mi falunkba nem igen tiltották a templomba menést, legalább ez megmaradt nekünk. Még hittan óra is vót, ének, vallásóra. Na hogy' mongyam annyira nem vót szigor mint más faluba, lejjebb fele, itt csendesebb vót a helyzet. Az elején vót szigor nem mondom, sokval rosszabb vót mint a magyarok alatt. A magyarok alatt vót szép békés életünk. Olyan élet nem lesz sose már. Lehetett konfirmálni is, nem úgy mint az oroszok alatt. Én nem a csehek alatt ál-

¹⁸ Gabóda 2003. <http://forumszemle.eu/2003/06/07/gaboda-bela-kisebbségi-iskolaugy-karpat-aljan-a-csehszlovak-koztarsasag-idejen-1919-1938-i-resz/> (A letöltés dátuma: 2020. 10. 10.)

¹⁹ D. Sárkány 1937.

*dozgam*²⁰, na mi úgy hittuk akkor, hosszú febré ruhába áldoztunk. Hetente kéccer mentünk templomba, vasárnap meg csütörtökön is. Reggel is vót Istentisztelet. Az ünnepeket is megtartottuk. Kántálni is jártunk, templom is vót, úrvacsora. De mi otthon is imádkoztunk, hittünk, ebbe az időbe csak így lehetett, mindig féltünk mi jön még. Vótak a faluba cse' csendőörök, igen félelmetes vót a látványok. Jártak az utcán ellenőrizni. De rend is vót mindig.²¹

A konfirmáción kívül a nem református iskolában tanuló diákok számára a hittanóra, az énekóra és a hitvallás óra is a vallásosság elmélyítésére szolgált. Ilyen oktatásban részesültek a középiskolások is, hisz Kárpát-Ukrajna területén nem volt református középiskola. Általában ez az oktatás a lelkipásztor feladata volt, a helyről is sokszor a gyülekezetnek kellett gondoskodni, ha az állami iskola vezetőse meztagadta, hogy ott oktassanak. Ha a lelkész és a presbitérium erről nem gondoskodott, akkor az fegyelmi eljárást vonhatott maga után, de esperesi felhatalmazásra erről egy református tanító is gondoskodhatott. Az általam vizsgált időszakban a derцени gyülekezet lelkésze Szentimrey József (1907–1930) majd Vacs István (1930–1956) volt. A derцени gyülekezet jelenlegi temploma 1810–1814 között épült fel Fischider Mátyás tervei alapján. A templom klasszicista stílusjegyeket hordoz, magyaros, egyhajós építmény. Tornyát 1823-ban építették hozzá. Az első világháború folyamán, 1917. március 15-én a hadvezetőség elko-bozta a templom 1896-ban öntetett harangját.²² A csehszlovák fennhatóság időszakában több munkálat is zajlott a református templom felújítása érdekében.

„1922-ben kibővítették a templomi padokat, mivel az addigi 59 pad kevésnek bizonyult. 1923-ban bádogra cserélték az addigi zindelytetőt, a toronyra pedig gombot helyeztek. 1925-ben új harangot készítették Egry Ferenc kisgejőci harangöntő mesterrel. 1930-ban a templom hosszában és hátsó oldala felől kibővítették a karzatot, így mára a templom több mint 1000 ülőhellyel rendelkezik. 1932-ben orgonát építettek, amit ausztriai mesterek készítettek.”²³

A cseh megszállás éveinek egyik meglepő eredménye a református gyülekezetek megerősödése. Ezt a fejlődést igazolja az a figyelemre méltó tény is, hogy a 92 gyülekezetből 67 gyülekezet a legendás hírv Egry Ferenc kisgejőci harangöntőnél pótolni tudta az első világháborúban „hadba vonult” harangjait.²⁴ A derцени és a többi, környékbeli magyarlakta települések református gyülekezetei közötti évszázados testvéri kapcsolatok a csehek alatti kisebbségi sorsban tovább erősöd-

²⁰ Adatközlőim körében adott esetben az *áldoztam* kifejezés jelentése a konfirmáció.

²¹ B. I. 84 éves nő közlése, Dercen, 2019.

²² „Derceni Református Egyházkézség” <https://honlap.parokia.hu/lap/derceni-reformatus-egyhazkozseg-karpatalja/cikk/mutat/bemutakozas/> (A letöltés dátuma: 2020. 12. 13.)

²³ „Derceni Református Egyházkézség” <https://honlap.parokia.hu/lap/derceni-reformatus-egyhazkozseg-karpatalja/cikk/mutat/bemutakozas/> (A letöltés dátuma: 2020. 12. 13.)

²⁴ Kisgejőci Egry Ferenc Gyűjtemény archívuma. Lásd: Fodor 2016.

tek. Segítették egymást a templomépítésben, közösen ünnepelték meg az első világháborúban hadi célokra átengedett harangok pótlását, és azok felszentelését az 1920-as évek elején.

Az első utalás Dercen oktatási életének jelenlétére 1600-ból származik és a református egyházhoz köthető. A településen református elemi iskola működött. Az első világháború előtt és alatt is már két tanerős iskolaként funkcionált. Említésre méltó, hogy 1935-ig nem működött állami oktatási intézmény a településen, a református iskola töltötte be a nevelési-oktatási szerepet. Gyakori jelenség volt, hogy a fellépett tanárhiány miatt a lelkész helyettesítette a tanítót. Az államforduló és a háború okozta zűrzavar 1919–1920-ban itt is iskolaszünetet eredményezett, a tanítás majd csak 1921. június 1-én indult újra. A felekezeti iskolákat gyakran foglalták le katonai célokra, a derceni iskola 1916-ban került erre a sorsra huzamosabb ideig.²⁵ A tanítás hosszú ideig szünetelt. A tankötelesek egyre nagyobb száma miatt, állami segédtanerőt kellett felvenni, így a csehszlovák vezetésnek sikerült hamar kieszközölnie, hogy állami iskolává alakuljon, bár kompromisszumot jelentett, hogy az igazgató a református tanító lett. Az igazgató 1932-ben nyugállományba vonult, ekkor új tulajdonba került az iskola és a vezetés már nem a felekezeti tanító kezében összpontosult. A két felekezeti tanerő mellett 6–7 állami tanár is jelen volt. A tanári kar összetétele vegyes volt (magyar, cseh, református, ortodox, római katolikus, zsidó, görög katolikus, okleveles és oklevél nélküli stb.). A gyülekezetek ragaszkodtak a felekezeti iskolájukhoz, és míg lehetőségük engedte próbáltak eleget tenni az egyre nagyobb kihívásokat jelentő feladatoknak. Jelentős veszteség nem érte a gyülekezeti oktatást a „cseh időszakban”, annak ellenére, hogy nagy kihívásokkal kellett szembenéznie a tanároknak és hitoktatóknak is, hogy megfeleljenek a cseh nemzeti oktatásnak. A derceni református elemi iskola tanítóinak kronologikus névsora: Csarodai János 1600–1611, Bátorfi József 1783–1793, Színi Gedeon 1793–1797, Aszalai István 1797–1806, Kuróvszki József professzor 1806–1808, Színi István 1808–1811, Györke Illés 1811–1825, Ajtai József 1825–1828, Vásárhelyi Károly 1828–1838, Id. Nyeste Pál 1838–1869, Segéde a fia, ifj. Nyeste Pál 1857–1865, Stiglicz Albert 1869–1871, Stiglicz Károly 1872–1875, Tóth Ferencz 1875–1882, Sütő Mózes 1882–1885, Halmy Miklós 1885–1914, Lukácsffi Béla 1891–1914, Hady Albert 1914–1941, Kövessy Rózsa 1920–1938, Beszenszky Klára 1937–1942, Kaczuk Rezsóné 1930–1939, Füstí László 1933–1941.²⁶ A vizsgált időszakban a tanári kar többségét helybeliek alkották, de gyakorivá vált, hogy más településekről is helyeztek ide tanítókat. Ilyenkor a faluban egy-egy családnál szállásolták el őket. A tanítók feladata nem volt egyszerű a csehszlovák fennhatóság idejében, ugyanis nagy kihívást

---

²⁵ Fodor 2010: 28.

²⁶ Fodor 2016: 331.

jelentett, hogy továbbra is magyar szellemben neveljék az ifjúságot, de az új rendszer keretei között maradva. A tanítók áldozatos munkájáról tanúskodik a *Magyar Nemzet* hasábjain megjelent írás, amelyben a derceni református elemi iskola három tanítóját is kiemelik.

„Félely órákor az ugyancsak színmagyar Dercen községbe érünk itt is az egész falu az út szélén áll. Külön meg kell emlékeznünk a kiváló derceni magyar tanítónőkről, Kövessy Rózsáról, Beszenszky Kláráról és Kaczkuk Rezsónéről, akik a szörnyű cseh terror ellenére olyan erős magyar szellemben nevelték a derceni gyermekeket, hogy akármelyiket kérdezzük meg, mind meg tudja mondani, kicsoda Magyarország kormányzója, sőt miniszterelnökünk és külügyminiszterünk nevét is ismeri.”²⁷

A derceni református elemi iskola a csehszlovák állam fennhatósága alatt átalakult állami általános iskolává. Az oktatás magyar nyelven folyt, emellett a cseh szavak ismerete és elsajátítása kötelező volt minden diák számára.

„Dercenben születtem 1927. november 19-én. 1933. szeptember 1-én kezdtem az iskolát a csehek alatt. 8 osztályos iskola volt, én amikor iskolába jártam ötvenketten kezdtük meg az első osztályt. Reggel nyóckor kezdődött az iskola, nem volt mindenkinek egyszerre a tanítás, mert nem volt elég tanító, tanárhiány volt. Minden reggel volt imádkozás, nem mint az oroszok alatt. Úgy köszöntünk a tanítónak: »Isten hozta!« hazamenetelkor: »Isten áldja!«. Iskolai ruha volt, abba kellett járni, barna ruha fehérral kötővel. Olyan kiskönyv szerű napló volt, abba írták a jegyünköt. Nem voltak még ilyen jegyek, mint ma. Volt jeles, kitűnő. Jó. Én végén kaptunk bizonyítványt csehül. Nagyon jó volt az igazgatónk, áldott jó ember, Füsti volt a neve. A hittant tanította a pap. Hármas padokba ültünk.”²⁸

Bár az iskolai rendtartás tiltotta a testi fegyelmezést, ám a visszaemlékezésekből tudhatjuk, hogy azért mégis sok helyen gyakorlatban volt.

„Nem volt sok tanító, mint az oroszok idején, összesen négy vagy öt. Tanoltunk számtant, olvasást, nyelvtant, fizikát, történelmet, ennyi volt, nem volt úgy mint manapság... Meg kellett tanulnicséből köszönni, számolni, szavakat. Szavakat attak fel, minden nap tíz szót. Tudni kellett a cse meg a szlovák himnuszát is. Aki nem tudta kapott palágát.²⁹ A fiúk még elfeneklést is kaptak, vesszővel, csipős volt.”³⁰

Az identitás fenntartásához nem csak személyek, hanem intézmények is keltenek, így volt jelen és működött a településen a református templom és iskola. A református iskola és egyház különösképpen fontos identitásőrző funkciót töltött be az 1920-1990-es évek folyamán, amikor gyakran csak titokban volt szabad

²⁷ N. N. 1938: 5.

²⁸ B. Á. 90 éves nő közlése, Dercen, 2017.

²⁹ Tenyeres, rácsaptak a tenyerükre, pálcával, vesszővel.

³⁰ B. V. 88 éves nő közlése, Dercen, 2019.

templomba járni, a vallást gyakorolni és anyanyelvükön imádkozni. Szinte mindegyik adatközlőm kiemelte visszaemlékezésében *Füsti László* nevét, aki áldozatos munkájával nagyon sokat tett a derceni ifjúságért, a közösségvallási és magyar nemzeti nevelése érdekében. Füsti László a református iskola igazgatója volt.

„Füsti László született 1888-ban Szentesen. A középiskolát Szentesen végezte el. Tanítói képesítést 1907-ben Sárospatakon nyert. 1907-től 1929-ig Nagyberegben mint református tanító működött és ezen időtől Dercenben ugyanebben a minőségben fejt ki működését. A beregmegyei református egyházmegye és a kárpátaljai egyházkerületi tanítóképviselője volt. A cseh megszállás alkalmával megegyeztetten, hogy eltávozik a rabságba a került területről, de úgy érzi, hogy őrhelyén kell maradnia, hogy csak így szolgálhatja igazán a magyarságot. Csak itt nyílik rá alkalma, hogy a magyar lelkiéletet, a magyar szellemet és a magyar haza szeretetét ébren tartsa. Lázás kultúrtevékenységet fejtett ki. Énekvezér, kántor. Dalos egyleteket szervez és alakít meg. Ezekkel kultúrünnepeket rendez az egész felvidéken. Gyöngyösbokrétát szervez, régi, már-már elfeledett régi magyar nép és műdalokat tanít be, régi népi magyar táncokat mutat be. Ezen az úton haladva, mindenütt lelkes megértés és elismerésben volt része. Nem retten meg a csehek fenyegetéseitől és mindvégig bátran állta a harcot. A világháború alkalmával 1914-ben vonult be katonai szolgálatra és az orosz harctéren Przemysl elfoglalása alkalmával hadifogságba került. Az összeomláskor, mint zászlós szerelt le.”³¹

Tevékenysége a vizsgált településen nagy jelentőséggel bírt, mint a közösségi életet befolyásoló értelmiségi személy, akinek a neve napjainkban is egyet jelent a *nagybetűs oktatóval*. Annak ellenére, hogy a csehszlovák nemzetiségi politika negatív vonásai főleg az iskolaügyben jelentkeztek, a tanári karnak és az egyházi nevelésnek köszönhetően a derceni ifjúság ebből kevesebbet érzékelt, mint ami a legtöbb kárpátaljai településen fokozottan jelen volt. Az adott korszak rideg körülményei között a Kárpátaljai Református Egyház mindvégig kitartott iskolái mellett, mely nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a csehszlovák elnyomás alatt is megmaradjon az anyanyelvi oktatás és hitbéli nevelés Kárpátalján.

A vallásszabadság korlátozása és az egyház üldözése a szovjet államhatalom idején

A 20. századi történelem viharaiiban Kárpátalja története többször ment keresztül drámai fordulatokon alig negyedszázadon belül. Így történt ez a második világháború után is, amikor szűkebb hazánknak az épülő szovjet rendszer minden poklát át kellett élnie. Az 1944-es rendszerváltást követő időszakot Kárpátal-

---

³¹ Madarász 1939: 425–426.

ja történetében méltán lehet drámainak nevezni. 1944 és 1950 között ment végbe Kárpátalja *szovjetizálása*.³² Vidékünket 47 évig uralta a szovjet hatalom, amelynek ideológiája jelentős kulturális, vallási és gazdasági károkat okozott.

A szovjet csapatok 1944-es bevonulása után vidékünkön valószínűleg nem volt olyan magyar település, ahol ne tartóztattak volna le tucatnyi, vagy több tucatnyi embert, akiket aztán zárt bírósági tárgyalás során, koholt vádak alapján ítélték el. A csehszlovák egyházellenesség a kárpátaljai magyar reformátusságot nemzeti létében, míg a szovjet egyházpolitika a reformátusságot létében támadta. Kárpátalján szinte minden református magyar nemzetiségű, ezért a málenkij robot³³ alapjaiban rázta meg a református közösségeket.

Amikor 1946-ban Kárpátaljából *Kárpátontúli* terület lett, már kikerülhetetlené vált a vidék teljes szovjetesítése. Ennek első eleme az államosítás volt, amelyet már 1944-ben elindítottak, s két év múlva be is fejezték. A szovjetesítés folyamatában jelentős lépcsőfokot jelentett 1945 áprilisában a vidék iskoláinak az államosítása. Ám a Kárpátalján élő három nemzetiség: ruszinok, magyarok és románok nyelvén nem oktattak. A terület akkori vezetése 1945 szeptemberében külön kiegészítő határozatban engedélyezte hatvanöt magyar iskola megnyitását. Érettségig azonban csak orosz vagy ukrán nyelven lehetett szerezni. Az 1944–1945-ös tanév a terület magyar lakosságától elvette a lehetőséget, hogy anyanyelvű középiskolában folytathassa a tanulmányait, melynek elvégzése elengedhetetlenül szükséges volt a továbbtanuláshoz. A szolgálati helyükön maradt tanítók csupán kántori teendőket végezhettek. A szünetelő iskolák mellett heti egy órában volt szabad végezni a hitoktatást, a hiányokat a vasárnapi iskolák pótolták. Megjelent a postai cenzúra; a feltorlódott és eltűnt küldemények miatt a postai kapcsolattartás lelassult.³⁴ Sztálin egy ideológiailag egységes társadalmat akart megteremteni, melybe nem illett bele az egyház. Célja az egyház lassú elpusztítása volt. A magyar nemzet református szolgálattevői a szovjet nép ellenségeinek lettek nyilvánítva. A kárpátaljai magyar reformátusság életében az 1944–1953 közötti időszak a legsúlyosabb veszteségek korszaka volt. 1944 októberében a hadművelési kite-

³² A fogalomnak több értelmezési lehetősége is van, írásomban Kárpátalja szovjetizálásának folyamatával foglalkoztam. Kárpátalja szovjetizálása 1944–1950 között ment végbe és magába foglalta a teljes körű kollektivizálást, lakosságcsereét Csehszlovákiával, a görög katolikus egyház felszámolását, a kommunista párt teljhatalomra juttatását. Még 1944 végén a szovjet hadsereg kitelepítette a vidékről a német lakosságot, illetve kényszermunkára hurcolta a magyar férfilakosságot, köztük a holokauszt poklából épp csak hazakerült magyar zsidókat is. (Ennek a magyar történetírásban a közkeletű elnevezése „málenkij robot”, amely elnevezés azonban mind az orosz, mind az ukrán történetírásban ismeretlen.) Lásd bővebben: Fedinec–Oficinszkij 2013.

³³ A málenkij robot kifejezés 1944-ben a szovjet hatóságok egyik félrevezetéseként született, miszerint „csak egy kis helyreállító közmunkára” kell a magyar férfiaknak bevonulniuk, csak 3 napra. Ezért ennyi napra elegendő élelmet és ruhaneműt vigyenek magukkal. Ez az orosz kifejezés, a *маленькая работа* azóta a deportálás fogalmát jelöli.

³⁴ Fedinec 1999: 56.

lepítések következtében és a sztálini agresszió elől együtt menekült az egyházat kormányzó elit világi része, a felekezeti iskolák tanári kara és a százfős lelkesi kar egynegyede. 1944 novemberében elkezdődött a magyar lakosság deportálása, mely tragikus esemény következtében kb. 15 ezer – a református közösség gerincét és legszélesebb rétegét képező – munkaképes református egyháztag került munkatáborokba.³⁵ Az ő megtörésük, elpusztításuk és az 1946-tól kezdődő kolhozosítás egyháztörténeti kataklizmaként is értelmezhető. Az egyházat a szovjet államhatalom minden vagyonától megfosztotta: államosították a felekezeti iskoláit, parókiáit, templomait, teljes földvagyonát. A „szocialista mennyország” útjában álló református egyházat idegen testként kezelte az ateista államhatalom, visszaszorítva azt a templomaiba, mely utolsó mentsvárként fogadta magába vásárnaponként a megfélemlített és megtört gerincű magyar reformátusságot. A Szovjet Minisztertanács Állami Egyházügyi Tanácsa kárpátaljai rezidensén keresztül 1950-re az egyház felett teljesen átvette az irányítást, megszüntetve annak korábbi jogrendjét és mozgásterét. Sztálin terrorgépezetének ereje néhány év alatt szétzúzta az egyház büszke, cselekvő ellenállását, és az érdekérvényesítésre való képességét. A szovjet korszakban végzett népszámlálások közszétszóros adatait nem hozták nyilvánosságra.

Határokkal szabdalják szét a Kárpát-medence magyarságát, s kényszerítették az itt élőket mások által befolyásolt kisebbségi sorsba. A túléléshez elsősorban őseink hitében kell elmélyülnünk, ezért volt fontos főleg ezekben az időkben a vallásos nevelés, vallásos alkalmak megtartása, melyek titokban, megszorítások között, de hitbéli táplálékot nyújtottak a legifjabbaktól a legidősebb lakók számára is. A Kárpátalján lezajló főbb események ismertetése után a kor viszontagságait megélt derцени adatközlőim visszaemlékezései kerültek lejegyzésre, az oktatás és vallásosság helyzetének vizsgálatával.

A szovjet hadsereg kárpátaljai megjelenése élénken él még napjainkban is az emberek tudatában. A szovjet megszállás időszakát a településen az *oroszkok* alatti időszakként tartja számon a helybeliek emlékezete.

„Hát erre mondom, hogy eztet sose lehet elfelejteni. Emlékszem, hogy mikor bejöttek, hogy nabát nagyon nehéz vót. Nagy autókon jöttek be, ott álltak, ültek rajta mint akiket rá bánytak, csomón. Koszoson, mocskoson, tetvesen. Igen sok autó jött, több helyen. Adni kellett nekik alvóhelyet, párnát, takarót, de nem ismerték az ágyat, szalmazsákokat kértek. Hemzsegett a tetű, azonamire ráfeküdtek. Kiürítették a házakat, rögtön elfoglalták. Nagyon féltünk, elbújtunk. Annyi besugó lett a faluba, be álltak kommunistának, ők vezették a falut. Amikor jöttek befelé ki hova ment, mindent megfogtak, elvettek maguknak: tyúkot, tojást, mindent a világon ami volt az embereknek. Édesapám vajt egy gödröt a kertbe, minden este elbújtunk a gödörbe, mind. Olyan volt, mint egy bunker. Meg ha jött a nagy repülő mindenki bújt abova tudott. Jött a repülő,

---

³⁵ Fodor 2017: 10–16.

én még kisjányvótam, édesanyám meg megfogott, mentiünk az ólba a sarokba álltunk, hogy azt mondták, ha odacsapja a bombát, ha a fal dől is a sarok megmarad. Hogy ott megmaradunk. Se a világot (villanyt) nem égetbettiük, féltünk. Pedig akkor már az orosz katonák bent vótak, mer' má nálunk orosz katonák vótak, a házba is, az első házba, oda kellett nekik adni. A szomszéd házba csak katonák laktak. Ki kellett nekik mindentüreteni. Igen rossz világ volt. A katonáknak oda kellett a házainkat adni, nem törődtek vele mi hol alszunk, hol nem, hátul a kiskonyhába aludtunk édesapám, édesanyám, és mi öten lánytestvérek egyszóval heten. A lányok ha már sötét volt félték az utcára kimenni, megfogták a katonák őket, na érted minek... Jajj milyek vótak, Istenem! A nőekkel úgy bánták, az apáknak a szíve kiszakadt, végig kellett nézni.”³⁶

A történelmi traumák idézték elő az elzárkózásokat és ugyanez az elem erősítette a vallásossághoz való ragaszkodást is. A vallásgyakorlásnál a közép- illetve az idősebb korosztály emlékeiben felelevenítette a szovjet éra sorscsapásként átélt vallási meghurcoltatásait. A templomba járás és az imádkozás megtiltása a sztálinizmus idején több karrier és élet derékba törését vont magával: dacolva a következményekkel többen megszegtek a szabályokat. A deportálások korában a vallás vállalása egyet jelentett a nemzetiség vállalásával, így ezekben az adatközlőkben a vallási kötődés több érzelmi kötődéssel bír. A településen a szovjet idők alatt utoljára az 1940-es születésű személyek konfirmálhattak a református templomban, ezután tiltva volt mindenki számára minden vallásos tevékenység, majd csak az 1976-os születésűeknek volt engedélyezett újra a konfirmáció a református templomban.

„Nálunk nem zárták be a templomot, több helyen bezárták, raktárt csináltak belőle más faluba. Vacs István volt a tiszteletes, nem engedte bezárni. Nem hurcolták el, nem vitték el. Akkor ő volt az egyetlen pap szinte aki megmaradt. A faluba a bíró is mellette állott, nem volt besugo, valahogy elbujdosott, minden más faluba elvitték a papot, de ő elbújt, na nem tudom megmaradt itt a falunkba. Paplakása volt a tiszteletesnek a parókián, de az orosz időbe nem volt szabad ott lakni, bujdosott. A mi falunkba 54' be lehetett konfirmálni utoljára, azut már csak 90'be. Addig nagy szigorítás vót főleg míg Sztalin meg nem halt, Sztalin vót a nagy Istentelen ember. Azut már kezdték engedni a vallást is. {...}

Tény, hogy Dercen lakosságának többsége a kommunista diktatúra évtizedeiben is református hitű volt, bár a hatóságok korlátozták a vallás gyakorlását. A derceni reformátusok jelentős része mégis rendszeresen látogatta a templomot, a fiatalok többsége is megismerte hitének alapjait, sőt a tiltás ellenére lezajlott a konfirmáció is.

{...}Én elmondom neked, hogy mi konfirmáltunk otthon, otthon a házba, titokba. Elment mindenkibe az tiszteletes vagy összegyöltünk páran egyvalakinél ötön, batan és ott. Megtámultuk a káttét. Házasadni se lehetett templomba, otthon megesküdték, elment a pap haza és

³⁶ B. G. 85 éves nő közlése, Dercen, 2020.

megesküdtek ott. 53' tól már lehetett a templomba is esküdni. A keresztelő is így működött. A templomba be se volt szabad lépni. Ez volt a templom amelyik most is. Annyi volt a jó, hogy nem bántották, senki nem bántotta a templomunkot, nem úgy mint más helyeken, de beakarták zárni, de végül maradt. Amikor bejöttek igen nagy szigor volt. Templomba nem volt szabad járni, semmit sem volt szabad ami a vallással kapcsolatos. Az ünnepeinken is menni kellett iskolába, direkt úgy csinálták, ne hogy templomba elmenjünk. Kántálni sem volt szabad, de titokba azért mentünk. Ugyan volt egy tanító, beállott kommunistának, az állott mindig a templom ajtóba, a pulya ha valaki ment templomba kikapott, egyest kapott meg büntetést, palágát (tenyerest). Én is kaptam templomba járásért sokszor. Voltak pionir vezetők, azok voltak a besugok még. Se hit-tan nem volt semmi. Volt Füsti, ő mindent tanított, ő volt az igazgató, titokba tanított nekünk valamiket azért. A csebek alatt nem vót ez, akkor felmentünk az iskolába, imádkoztunk. A templomba csak barangozás volt, minden délben és ha valaki meghalt ezzel jelezték. Nehéz volt, igen nehéz, de megmaradtunk. A Jó Isten mindig velünk volt”³⁷

A visszaemlékezésekből kiderül, hogy a tiltás ellenére az ifjúság is gyakran látogatta a templomot.

*„Az iskolába mentünk, ha észrevette az igazgató, hogy elmentünk templomba, akkor hétfőn mi-
kor felmentünk, akkor kaptunk. A népnek is tiltották, de azért nálunk így nem vót, ez magyar,
tisztán magyar falu. Itt orosz nem vót senki, addig míg ezek be nem jöttek. Akkor került az orosz
falukból néhány, az se sok.”³⁸*

Az iskolai nevelés is megváltozott, új szabályok és oktatási módszerek léptek érvénybe a rendszer kezdetével.

*„Míg az oroszok bennem jöttek nem kellett száz tanító. Mindenki amék osztály vót vissza min-
denkit vissza, mintha megbuktunk volna, ugyanugy még egyszer kellett járni a negyedik osztályt.
Oroszol tanítottak bennünket, ugye hoztak tanítókat, a faluból akkor nem nagyon sok tanító
volt, minden másfelinnen, környező falukból. Oszl tanítottak oroszul bennünket, hát még azt
sem tudtuk kenyér vagy víz vagy kanál semmit se. Minden napra feladtak öt-tíz szót, meg kellett
tanulni, mert aki nem tudta nem mehetett haza addig míg meg nem tanulta azokat a szavakat.
Már bejött hogy kaptunk jegyeket, az egyes volt a rossz, az ötös a legjobb. Esti iskola még nem
vót, majd csak '60-ba. Később jobb lett a helyzet, vagy tíz év múlva, akkor már vallás óránk is
vót. Voltak pionir vezetők, azok voltak a besugok még. Még szerencse, hogy volt Füsti az igazga-
tó, ő azért tanítgatott nekünk. A csebek alatt nem vót ez, akkor felmentünk az iskolába, imád-
koztunk. Ha valamit nem tudtál az iskolába, bezártak és amíg nem tudtad nem jöhettél haza.
Oroszul köszöntünk a tanároknak. Az orosz állami ünnepeket meg ünnepeltük, szerep volt az
iskolába. Vers mondása, éneklés oroszol persze. Ki voltak téve az osztályokban a szovjet zászló,
címer, himnusz. A tankönyvet meg kellett venni minden diáknak. Barna ruha-fehér kötény ebben
kellett iskolába járni, fonott hajjal. Volt ellenőrzés az iskolában, a tisztaságot ellenőrizték. Igen*

³⁷ D. Á. 78 éves nő közlése, Dercen, 2020.

³⁸ I. T. 80 éves férfi közlése, Dercen, 2020.

*sok tetves, ríbes gyerek volt ebbe az időbe. Mi ötvenhaton voltunk egy osztályba. Már nincs meg a régi iskola épülete abova jártam.*³⁹

Szinte nincs olyan kárpátaljai magyar család, mely ne volna közvetlenül vagy közvetve érintett a háború tragikus eseményeiben, ez még inkább igaz a 18 és 50 év közötti magyar férfilakosság 1944 őszi deportálására, az úgynevezett málenkij robotra. Az itt szerzett lelki sebeket, az áldozatok elvesztését nehezen gyógyította az idő múlása. Az éhezések és betegségek pusztítása a lágerben maradandó nyomot hagyott azokon, akik hazatértek. Sokakat a hite tartott meg ebben a viszonytagságos időszakban. A hit és az öntudat. Ez a kettő és ennek szoros összekapcsolódása adott erőt, hogy a lágerekben is a családra és az otthonra gondoljanak, és ne adják fel a hazajutás lehetőségét még akkor sem, ha semmi kapcsolatuk nem volt a családdal évekig.

*„Amikor ezek bejöttek mindent megtiltottak, azut meg a sok embereket elvitték, aki hazajött, mert nem halt meg a háborúba, annak kijelentették, hogy menni kell háromnapos munkára. A kis három napos munkából rengeteg ott maradt, a templom falon ott van a rengeteg sok embernek a neve, az mind ott halt meg, nem sok jött haza. B. Á. meg elbeszélte, hogy a háborúba mikor elmúlt a nagy lövöldözés, összeszedték az embereket, aki csak vérzett is, kisebb sebe vót be kellett lökni az embereket a gödörbe, mert a háta megöit ott állt a muszka nagy puskával, oszt ha nem lökte be, belökte őt, úgyhogy hiába rengeteg embert hánytak egy gödörbe, úgy kellett meghalni nekik, élve is eltemették. Ilyen világot a Jó Isten, ilyet ne adjon, hogy még egyszer egy ilyet éljünk.*⁴⁰

Az emberek málenkij robotra való összegyűjtésével kapcsolatban a visszaemlékezők többsége a községben kidoboló kisbíróra hivatkozott. Elmondásuk szerint a jelentkezésre kötelező parancs reggeltől estig minden nap ki lett dobolva, több esetben pedig még azt is közhírré tették, hogy annak a személynek, aki a kijelölt korhatárok közé tartozik, és nem jelentkezik, a családja kerül veszélybe.

„Aki a háborúból hazajött, akik megmaradtak, utána szedték össze őket a háromnapos munkára, de abból örök élet lett sokaknak. Éjszaka is szedték az embereket. Mindenki bíjkált, de nálunk volt egy bíró, az igen kegyetlen volt, az adta ki, hogy ki van itthon, kit vigyenek el, akik még nem szedték össze. Zaborai meg a jegyző volt, ott szedték az embereket. Nálunk a padló alatt volt megcsinálva a rejtekhely, rájva egy lyuk, ha jönnek legyen hova bújni. Mit szenvedtek ezek az emberek, mindenkinek félni kellett akkor. Édesapám úgy maradt itthon, hogy azt hitték vén ember. Bodnár volt, de kutakat is vájt mellette, egyszer a kútba ráesett a fejére a lánc, majdnem meghalt, lement teljesen a haja, helyette tiszta hófehér ősz haj nőt. Megfogott egy görbe botot és úgy ment, mer' kötelező volt megjelenni minden férfinak, ahol szedték az embereket. Mikor meg-

³⁹ B. E. 76 éves nő közlése, Dercen, 2020.

⁴⁰ D. Á. 78 éves nő közlése, Dercen, 2020.

*látták, azt mondta neki az orosz katona, aki szedte az embereket, hogy: Héj sztárijgyidomá. Jött is hazafelé és Hála a Jó Istennek így maradt itthon.*⁴¹

A háborús személyes élmények máig hatóan fájdalmas emlékeként jelennek meg a visszaemlékezésekben. A családdal való kapcsolattartásra szinte egyáltalán nem volt lehetőség egyrészt, mert nem engedték, másrészt, mert a családtagok nem tudták hol raboskodik hozzátartozójuk.

„Sógorom úgy volt, hogy megvan halva, legelső testvéremnek a férje, harcolt a háborúba. Elvitték, senki nem tudott semmit, mi van vele, hol van. A testvérem minden nap várta a kapuba, nem jön e valami papír (levél). Egyszer megjött a kőpertáj (boríték) fekete csík volt rajta, rávált írva, hogy: K. L. itt és itt meghalt, elvan temetve, felkeresbetük a sírját. A testvérem is nálunk lakott, mert az ő házukat teljesen át kellett adni a katonáknak. A level után két héttel, este mind együtt vótunk a kiskonyhába, már aludtunk, valaki kopogtatott és mondta: »nyissák ki!« »nyissák ki!« (Jajj szinte fázok (hideg rázza) ahogy vissza gondolok.) Hallgattunk, édesanyám mondta, pulyám hallgassatok. Akkor újra mondja... Én mondom: édesanyám, ez a sógorom hangja. Jajj, jójány sógorodot mikor eltemették! Azt megszólalt én vagyok az Lajos! Azt hittük ott hallunk meg! (Sír) Úgy menekült meg, hogy a kabátját kicserélte egy halott katonáéval, mert az melegebb volt, az ő kabátja zsebibe meg vót egy kisbiblia benne egy fénykép, a hátán meg a cím, ez a dereni cím ahol lakott, ahová jött a kőpertáj. Ilyen életet éltünk, a Jó Isten az ilyentől őrizzen meg! De megmaradtunk, legyen hála érte. Csak háború ne legyen [...]»⁴²

Az említett történelmi sérelmek főként a nemzetiségük vállalása következtében érte a helyi lakosokat. Volt, aki katonaként, majd fogságba esve, de átvészelte ezeket a borzalmas éveket és hazatért szülőfalujába.

„Elmentem '41-be oszt hazajöttem '47-be. Négy évig katona vótam, három évig meg fogságba vótam. Négy évet leszolgáltam a magyaroknál, mint katona. Utána fogságba estem 1945. január 14-én Pesten. És azt még szolgáltam ott az oroszoknak három évet. 1945. január 14-én esett el Pest. Még Buda nem, csak Pest. Akkor fogságba estem, ott összegyötöttek Pesten bennünköt egy dufartba, egy dufartos épületbe gyötöttek bennünköt ötszázat. Nem bánom, nem hibázolok senkít se, ilyen világot éltünk, a magyaroknak megkellettszenvedniök. Megszenvedtem én is, de hála a Jóságosnak hazatértem.»⁴³

Adatközlőim záró gondolatai feltárják számunkra a kisebbségi lét és az egyház kölcsönösségét, hiszen a településen napjainkban is megfigyelhető a vallás megtartó ereje.⁴⁴

⁴¹ L. I. 77 éves nő közlése, Dercen, 2020.

⁴² K. E. 80 éves nő közlése, Dercen, 2020.

⁴³ H. I. 87 éves férfi közlése, Dercen, 2019.

⁴⁴ A vallás a maga hagyományai révén az etnikai közösség megtartó erejeként működhet. Lásd erről Bartha 2006: 31; 60.

„A kisebbségi létben nagyon meghatározó a vallás és nemzet tudat kapcsolata, mert a kisebbségnek az az ereje, ami összefogja, és esetleg megmaradását segítheti abban a vallás az egyik alapvető dolog. Ha van hitünk megmaradunk, bármilyen nehéz is kisebbségben élni, hit nélkül minden nehezebb lenne.”⁴⁵

„Az egyház a legfontosabb. Ha bemész egy magyar faluba, igazán csak a templom az, ami jelzi, hogy ott magyarok élnek. A vallástól akkor sem szakadhatunk el, ha nem vagyunk komolyan hívők, vallásgyakorlók. Keresztelni, házasodni, meghalni akkor is oda megyünk, s a nyelviünkön kívül szinte csak ez maradt meg tisztán, ami a miénk.”⁴⁶

Összegzés

A 20. századi történelem viharaiiban Kárpátalja története többször ment keresztül drámai fordulatokon alig negyedszázadon belül. A háborúkat lezáró, etnikai viszonyokat figyelmen kívül hagyó békeszerződések következtében az anyaországtól elszakított terület nemegyszer került idegen államok kötelékébe, amelyek pusztító intézkedésekkel sújtották az itt élő kisebbségeket. Ezen események sorába vérrel íródott be a málenkij robot és a kegyetlen egyházüldözés, mely egyházunknak, szülőfalvainknak hősokeket és mártírokat adott. A cseh megszállás sanyarú éveinek egyik ellentmondásos eredménye a református gyülekezetek megerősödése. A közösen megélt történelem a kollektív emlékezetben olyan kapcsolódási pontokat, közös élményeket jelenthet, melyek erősíthetik az összetartozás tudatát, és így közvetve a nemzeti azonosságtudatot is. Céloom egy átfogó kép megvázolása volt azokról a politikai és társadalmi jelenségekről és változásokról, amelyet a derceni lakosoknak át kellett élniük a csehszlovák és a szovjet állam fennhatósága alatt. Írásomban arra törekedtem, hogy a derceni adatközlőim emlékeit lejegyezve egy egységes képet kapjak a két államhatalom kegyetlenségeiről, amely a vallást és az anyanyelvi oktatást is megpróbálta eltörölni és meggyengíteni. A hivatalos vallásgyakorlás legnagyobb tiltása idején a népi vallásosság töltötte ki azt az űrt, amelyet éppen a tiltás eredményezett. Egyik adatközlőm gondolataival záránám soraimat:

„Nehéz volt, igen nehéz, de megmaradtunk. Imádkoztunk, hittünk. A Jó Isten sose hagyott el minket, mindig velünk volt.”⁴⁷

⁴⁵ K. I. 56 éves férfi közlése, Dercen, 2020.

⁴⁶ D. C. 22 éves nő közlése, Dercen, 2020.

⁴⁷ D. Á. 78 éves nő közlése, Dercen, 2020.

Irodalom

A. GERGELY András

- 2007 A szakralitás arcai. In Papp Richárd (szerk.): *Vallási kisebbségek, kisebbségi vallások*. 7–12. Budapest: Nyitott Könyvműhely

BARTHA Elek

- 2006 *Vallási terek szellemi öröksége*. Debrecen: Bölcsész Konzorcium

BOTLIK József

- 1991 Ez hát a hon. In Dupka György (szerk.): *Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991*. 17–21. Budapest – Szeged: Mandátum Kiadó – Universum Kiadó
- 1993 Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. In Dupka György (szerk.): *A harmadik kisebbségi korszak mezsgyéjén*. 127–128. Ungvár – Budapest: Intermix Kiadó
- 2007 Gát község öröksége. In Soós Kálmán (szerk.): *Gát népe a csehek alatt*. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/SzazMagyarFalu-szazmagyar-falu-1/gat-4CD6/gat-nepe-a-csehek-alatt-4DC0/> (A letöltés dátuma: 2020. 10. 10.)

FEDINEC Csilla

- 1999 *Fejezetek a kárpátaljai közoktatás történetéből (1918–1991)*. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ

FEDINEC Csilla – OFICINSZKIJ Román

- 2013 Szovjet múlt. In Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel (szerk.): *Zsidók Kárpátalján*. Budapest: Aposztróf Kiadó

FLACHBARTH Ernő

- 1935 *A csehszlovákiai népszámlálások és a felvidéki kisebbség nyelvi jogai*. Dunántúl: Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda

FODOR Gusztáv

- 2016 *Református múltunk kezesség I. Adattár kárpátaljai református gyülekezet történeti kutatásokhoz 1523–2016*. Tiszaszentimre: Narancsik Imre Kutatói Műhely
- 2017 *Akik a nagy nyomorúságból jöttek*. Budapest: Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány

FODOR Krisztina

- 2010 *A Beregi Református Egyházmegye rövid története 1914–1923*. Ukrajna: Ungvári Kiadó

GABÓDA Béla

- 2003 *Kisebbségi iskolaiügy Kárpátalján a Csehszlovák Köztársaságidején (1919–1938)* I. rész. <http://forumszemle.eu/2003/06/07/gaboda-belakisebbségi-iskola-ugy-karpataljan-a-csehszlovak-koztarsasag-idejen-1919-1938-i-resz/> (A letöltés dátuma: 2020. 10. 10.)

GEREBEN Ferenc – TOMKA Miklós

- 2000 *Vallásosság és nemzettudat – Vizsgálódások Erdélyben*. Budapest: Corvinus Kiadó

MADARÁSZ Elemér

- 1939 *Magyar politikai és közigazgatási compass 1919–1939*. Budapest: Athenaeum

NORA, Pierre

2007 Az emlékezés hasznáról és káráról. *Emlékezétdömping*. <https://www.eurozine.com/emlekezetdömping/> (A letöltés dátuma: 2020. 10. 06.)

N. N.

1938 Vereckéig! Így fogadták Munkácson a magyar hadsereget. *Magyar Nemzet*. I. 58–83. 5. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarNemzet_1938_11/?query=derceni%20%20reform%C3%A1tus%20iskola&pg=156&layou=s (A letöltés dátuma: 2020. 10. 24.)

POPÉLY Gyula

1993 *Fejezetek a csehszlovák magyarság történetéből (1918-1932)*. Pozsony: Kalligram Kiadó

DR. SÁRKÁNY Lajos

1937 Kárpátaljai egyházkerület tanügyi jelentése. *Református Egyház és Iskola*. XVII. 34. 5–6.

UJVÁRY Zoltán

1991 Identitás és etnikum. In Ujváry Zoltán – Eperjessy Ernő – Krupa András (szerk.): *Nemzetiség-identitás*. (A IV. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai.) 13–16. Békéscsaba: Ethnica

INTERNETES FORRÁS

Derceni Református Egyházközösség (Kárpátalja). <https://honlap.parokia.hu/lap/derceni-reformatus-egyhazkozseg-karpatalja/cikk/mutat/bemutatkozas/> (A letöltés dátuma: 2020. 12. 13.)

Vivien Melani Kopasz

THE EVOLUTION OF RELIGION AND EDUCATION DUE TO BORDER CHANGES IN THE SUBCARPATHIAN VILLAGE OF DERCEN

In times of political easings the ill-fated Hungarian nation always tried to break out of the linguistic, cultural and religious oppression which characterized it through the 20th century. This was also the case when the sub-Carpathian village of Dercen was annexed by Czechoslovakia in 1920 and again by the Soviet Union in 1945. This essay provides a comprehensive overview of the political and social phenomena that characterized the population of Dercen during the Czechoslovakian and Soviet era. It also assesses the detrimental and destructive effects of both the repressive powers on religion and mother tongue education based on reports from locals. In the darkest times there was a full-scale ban and persecution of religious practices by authorities. In these times informal religious practice began spreading among the inhabitants.

The study also examines what experiences remained in the collective memory of the community about border changes caused by the world wars and enumerates the memories of the special events and living conditions of the Czechoslovak and Soviet era. Finally, the essay describes what these memories mean to the Derceners.

Trianon emléke a mindennapi tárgykultúrában

TÖMÖRI SZILVIA

Ahogy az első világháborúnak, úgy a nagy háborút lezáró trianoni döntésnek és az annak nyomán kialakult irredenta és revíziós törekvéseknek is hasonlóképpen megvannak a vizuális emlékei a köztereken és az otthonokban is. Az a generáció, akinek személyes tapasztalatai voltak a nagy történelmi eseményekről lassan eltűnőben vannak, ennek ellenére napjainkban is emlékművek állítása, megemlékezések sora zajlik, kiadványok tucatja készül, az emléktárgyipar pedig gyártja a különféle emléktárgyakat.

Céлом az irredentizmus és revizionizmus hétköznapi tárgyi világának kutatása, a tárgyak rendszerezése és elemzése néprajzi szemszögből. Fő kérdéseim közé tartozik a tárgyak szimbolikája. Ezek mellett több kérdésre is keresem a választ. Milyen tárgytípusok váltak és válnak az eszmék tárgyi világának részévé? Hogyan alkalmazkodnak az adott kor igényeihez, milyen új tárgytípusok jelennek meg napjainkig? Vizsgálni szeretném a tárgyak és propaganda kapcsolatát is. A következő években megvalósítandó kutatásban a tárgyfajták és szimbólumaik elemzésén és kategorizálásán kívül, kérdéseim közé tartozik a tárgyak traumafeldolgozásban játszott szerepe, a tárgyak és tulajdonosuk kapcsolata, a tárgyak szerepe az ember környezetében. Hol kapnak szerepet ezek az emléktárgyak, az élet mely aspektusához kapcsolódnak és mi a funkciójuk? Kutatásommal átfogó képet kívánok nyújtani a centenáriumát élő történelmi esemény tárgyi világban tükröződő emlékezetéről. Céлом továbbá feltárni azokat a mozgatóerőket, amik a 21. század emberét, száz évvel a határmódosítások után arra sarkalja, hogy emléktárgyakkal vegye körbe magát. A centenárium kapcsán kutatási kérdéseim közé tartozik, hogy a különböző közgyűjtemények milyen kapcsolódó tárgyi anyaggal rendelkeznek, illetve ezeket miképpen interpretálják a nagyközönség számára.

A kutatásom még előkészítő, inkubációs szakaszában tart. Ebben a korai fázisában a trianoni döntést követő évek sajtójában megjelenő hirdetések és tárgykatalógusok tanulmányozására, a kapcsolódó adatbázisok böngészésére, vásárok,

üzletek, és webshopok Trianonhoz kötődő emléktárgykínálatának összegyűjtésére kerül sor. A felkutatott helyszíneken aztán elkezdődhet a mintavétel mind a készítő, mind a vásárló irányából. A mintavétel az ország különböző pontjain folyik majd, hiszen a kutatás nem tér, inkább időspecifikus. A reprezentatívabb mintavétel érdekében online kitölthető kérdőíveket is alkalmazok. A kutatás során továbbá a trianoni emléktárgyakat a közgyűjteményekben is vizsgálom, amelyhez országos, megyei, városi múzeumok és tájházak gyűjteményeiben is kutatómunkát folytatok. Kutatásomat néprajzi megközelítés jellemzi, a tárgyak leírása mellett a hozzájuk fűződő történetek és személyes emlékek vizsgálata áll kutatásom fókuszában.

Előzmény: az első nagy világháború hatása és emlékezete

A Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeummal együttműködve 2016-2020 között OTKA-kutatásban vett részt, amelynek munkacíme: „*A nagy háború hatása és emlékezete a vidéki kultúrára*” volt¹. A kutatások arra irányultak, hogy az első világháború milyen módon formálta át – közvetlenül és közvetve – a vidéki mindennapi életet, életmódot, kultúrát, az emlékezetet. Az OTKA-pályázat felerősítette a törekvést az első világháborús vonatkozású tárgygyarapításra, az oral history és a világháborús emlékezetének gyűjtésére és annak bemutatására. A pályázat keretében magam is több ízben vizsgáltam a háború szóbeli és tárgyi emlékeit, amely kutatások publikációk formájában is megjelentek.² A pályázat lezárásaként 2020 tavaszán nyílt meg az „*Amikor minden más lett... Élet a nagy háború alatt és után*” című időszaki kiállítás a Skanzen Magtár épületében, melyben a hátszáz háborús mindennapjai, a háború okozta változások és a világháborús emlékezetének megjelenítése mellett érintőlegesen már Trianon hatása is bemutatásra kerül.³

Az 1914–1918 között zajló első világháború hatására az egyéni emlékezés és a hivatalos emlékezetpolitika formái és eszközei is megváltoztak. A hagyományos szóbeli elbeszélések, írásos naplók, levelezések mellett az újságok, a fényképek, az emlékművek és a filmek is a háború és a katonák emlékét őrizték. A háború emléke tárgyiasult formában is megjelent a lakásokban, akár a leghétköznapibb helyeken, például a katonaként harcoló családtag fényképe vagy a bekeretezett obstitivel generációról generációra örökítette tovább a háborút a családi emlékezet-

¹ OTKA K115873 „A nagy háború hatása és emlékezete a vidéki kultúrára”

² Publikációim az OTKA kutatás során: Tömöri 2019: 215–232; Kloska–Tömöri–Sári 2020; Tömöri 2020: 100–121.

³ A kiállítás kurátorai: Kloska Tamás – Tömöri Szilvia – dr. Sári Zsolt

ben. A propaganda az otthonokban a különféle fémből, porcelánból, kerámiából és üvegből készült használati- és dísz tárgyakon jelent meg, ezeket a központi hatalmak uralkodóinak arcképe, egyenruhás katonák, harci jelenetek és hazafias feliratok díszítették. A háborús szerepvállalás, az adományozás bizonyítékai szintén helyet kaptak a lakásokban, azok kiemelt helyein.

Hipotézisem szerint az 1920-as évektől megjelenő irredentizmus jegyeit hordozó tárgyak jelensége vonásaiban sok hasonlóságot mutat az első világháború idején megjelenő emléktárgyak és propagandatárgyak jelenségével. A propaganda és a politika mindkettőben jelentős szerepet játszott, majd azoktól eltávolodva a családi hagyomány és az egyéni emlékezet részévé váltak, és sokszor összekapcsolódnak a nosztalgia érzésével. Az első világháború hatásaira fókuszáló kutatás folytatásaként a háborút lezáró trianoni béke következményeit is érdemes több aspektusból vizsgálni, hiszen a néprajzi szempontok érvényesítésével a téma feldolgozása a történeti kutatások hiánypótló kiegészítése lehet.

Emléktárgyak

Doktori kutatásomban a tárgyak emlékezetben betöltött szerepével foglalkozom. Az emléktárgyak kutatása alterület a műtárgyak tanulmányozásában. Olyan tárgytypusról van szó, mely esetében a jelentés „nem olvasható ki” közvetlenül a tárgyból. Az érték független anyagtól és külső megjelenéstől, kizárólag abból származik, hogy valami mást fejez ki, vagyis a jelentést az egyéni élettörténetből nyeri. Ezek a tárgyak különböző módokon beszélnek el, hogy korábbi tulajdonosuk miként tekint saját múltjára, mennyire kötődik az előző nemzedékekhez. Az ilyen emléktárgyak összekötik a múltat a jellel, élővé varázsolva a múltat. Jelentésüket a tárgyakat kísérő visszaemlékezések, feljegyzések, személyes beszélgetések segítségével tudjuk kideríteni.⁴

A tárgyak jelzeteikkel, utalásaikkal, konkrét felirataikkal is „emlékeznek és emlékeztetnek” egy-egy eseményre, illetve a díszítményeik által sok mindent elárulhatnak egy-egy személy érzelmi életének gazdagságáról, emberi kapcsolatrendszerének kiterjedéséről és mélységéről. Minden tárgy, amelyet összefüggésbe hoznak egy-egy emlékekkel, s jelentőséget tulajdonítanak neki, azt emléktárgynak tekinthetjük.⁵ Elmondható, hogy minden egyes generációnak megvan a maga sajátos emléktárgyvilága, ugyanakkor a különböző időfajták, de legfőképpen különböző társadalmi idők összefonódnak egy-egy emléktárgyban.⁶

⁴ Lene–Lykke L. 2004: 29.

⁵ Radnóti 2006: 55.

⁶ Kuntz 2004: 42.

A tárgyakkal csakúgy, mint az élőlényeknek életük van, megszületnek, csoportokba rendeződnek, változatos életet élnek, sokszorosan megváltoznak, fizikailag átalakulnak, majd elpusztulnak.⁷ Az ereklyék, emlékművek, emléktárgyak különleges helyet töltenek be a tárgyak életciklus szerinti rendjében. A jelenen túlélő létet ezek a tárgyak képviselik leghatározottabban. A tárgyak révén meghosszabbodik a személyes élettörténet, a kollektív történelem eseményei, sajátos érzelmi vonatkozásai, valamint a mögöttes szándék.⁸

A tárgyak sok esetben összekapcsolódnak a nosztalgia érzésével is. A nosztalgia egyfajta szentimentális és idealisztikus múltszemlélet. Vágyódás valami után, ami egykor létezett. Az aktív emlékezés ellentéte, mivel a múlt, amelyet idealizál, időtlenné válik.⁹

Fontos megemlíteni, hogy nem csupán olyan tárgyak válhatnak tehát az irredentizmus emléktárgyává, amelyeken szerepelnek a tipikusnak mondott szimbólumok és jelmondatok, hanem amelyek történetük, a hozzájuk fűződő érzések, gondolatok, emlékek stb. által azzá váltak. Kutatásom tehát ezen tárgyak vizsgálatát is tartalmazza majd.

Irredenta kultusz

A háborút lezáró trianoni béke elleni hangulat életre hívta a revíziós törekvéseket és az irredenta kultuszt.¹⁰ Gyakran használjuk szinonimaként a revízió/revizionizmus és az irredenta/irredentizmus kifejezéseket, pedig alapvetően nem ugyanazt jelenti a két fogalom.

Az irredenta kultusz középpontjában a történelmi Magyarország emlékének ápolása és feltámasztásának programja állt. Az alapelv kimondta, hogy az ideális természeti és politikai egységet képező történelmi Magyarország felbomlasztása igazságtalan és az egész emberiségre nézve káros cselekedet volt, a régi határok lehetőség szerinti teljes visszaállítása pedig a magyar társadalom legszentebb célja.¹¹ A másik fogalom, szintén a két világháború közötti időszakban kialakult irányzat, a revizionizmus valamivel mérsékeltebb irányzatnak tekinthető. A kife-

⁷ Fejős 2003: 86.

⁸ Fejős 2003: 90.

⁹ Lene-Lykke L. 2004: 31.

¹⁰ A kultusz valamely vallás, tágabb értelemben valamely önmagán túlmutató eszme, esemény, személy, szimbólum vagy ideál megidézésére és dicsőítésére szolgáló rítusok és ceremóniák összessége. A propaganda valamely gondolat intézményes terjesztése változatos csatornákon keresztül a kiválasztott célközönség szellemi befolyásolása és meggyőzése céljából.

¹¹ Zeidler 2002a: 12.

jezés a latin *revisio* szóból ered, amelynek jelentése felülvizsgálat, vagyis maga az eszme a szerződés újratárgyalását kívánta elérni jogi eszközökkel.¹²

A magyar irredentizmus két világháború közötti jellemzőivel Zeidler Miklós történész foglalkozott részletesen összefoglaló munkájában,¹³ ebben bemutatta az irredentizmus magyarországi közvéleményben való megjelenését és elterjedését, számba véve az irányzathoz kibontakozó kultusz színtereit és populáris megjelenési formáit, érintőlegesen pedig a hétköznapi tárgyi világban való megjelenésével is foglalkozott. A későbbiekben több helyen hivatkozom az ő munkájára is.

A kollektív emlékezés szervezést igényel, így az egyén emlékezése mindig szervezett keretben zajlik, és tölti be funkcióját.¹⁴ Ez a megállapítás esetünkben azt jelenti, hogy az irredenta eszmék terjesztésében fontos szerepük volt az 1918–20-ban alakult társadalmi szervezeteknek. Ezek a szervezetek az egyéni célkitűzések mellett a területi integritás védelmét tűzték ki célul.¹⁵ Az Országos Propaganda Bizottságot a Nemzeti Tanács hozta létre 1918 novemberében azzal a céllal, hogy a demokratikus társadalmi berendezkedést és a köztársasági államformát propagálja a lakosság körében. A bizottság emellett az országban élő nemzetiségek számára igyekezett rokonszenvenné tenni a társadalmi reformok útjára lépett új Magyarországot.¹⁶ Az önállóan létrejött szervezetek közül a Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája a legjelentősebb. A liga, miközben itthon előadások és felhívások, külföldön pedig személyes kapcsolatok révén fejtett ki propagandát a területi integritás érdekében, számos külföldi terjesztésre szánt röpiratot és egyéb nyomtatványt készített s juttatott el a kormányhoz.¹⁷ Az Ébredő Magyarok Egyesülete 1918 novemberében alakult szélsőjobboldali, fajvédő szervezet volt, különösen 1923-ig volt jelentős munkássága a parlamentben és a sajtóban.¹⁸ A Magyar Országos Véderő Egylet (MOVE) szintén egy szélsőjobboldali csoportosulás volt Magyarországon Gömbös Gyula vezetésével a két világháború között. Kezdetben kizárólag katonatisztekkel álló paramilitáris civilszervezetként működött, melynek célja a kommunista forradalmi eszmék elleni mozgósítás, az ellenség által elfoglalt területek védelme, majd később a trianoni békefeltételek értelmében kényszerűen lecsökkentett haderő

¹² Zeidler 2002a: 12.

¹³ A magyar irredenta kultusz a két világháború között. Zeidler 2002a.

¹⁴ N. Kovács 2000: 121.

¹⁵ Zeidler 2002a: 11.

¹⁶ http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/nem_nem_soha_teruletvedo_propaganda_az_elso_vilaghaboru_utan (A letöltés dátuma: 2020. 09. 15.)

¹⁷ http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/nem_nem_soha_teruletvedo_propaganda_az_elso_vilaghaboru_utan (A letöltés dátuma: 2020. 09. 15.)

¹⁸ https://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%89bred%C5%91_Magyarok_Egyes%C3%BClete (A letöltés dátuma: 2020. 09. 15.)

támogatása volt.¹⁹ A Magyar Külügyi Társaság felolvasásokat, előadásokat, vitaeseteket szervezett Budapesten és több vidéki városban. Magyar Külpolitika címen havi folyóiratot adott ki és önálló műveket is publikált. Célja a nagyközönség külpolitikai nevelése volt. Nemzeti kisebbségi kérdések, nemzetek békés együttműködésének kérdését vizsgálták.²⁰

A trianoni béke megkötése után ezeket a szervezeteket a magyar államnak fel kellett oszlatnia. A megszüntetett szervezetek azonban hamar újjáalakultak más néven. A feloszlott Területvédő Liga helyett például megalakult a Nemzeti Szövetség és létrehozták a Magyar Revíziós Ligát is, melynek országszerte 500-nál is több tagszervezete alakult, és Európa nagyobb városaiban is voltak kirendeltségei. A liga, melynek elnöke a köztisztviselőben álló író, Herczeg Ferenc lett, a világ legkülönbözőbb nyelvein adott ki propagandaműveket. 1940-ig 270 kötetük látott napvilágot.²¹

A hétköznapi világában az iskola volt az irredentizmus leghatékonyabb terjesztője, programja a történeti Magyarország idealizálása, a trianoni béke elítélése, és a területi revízió sürgetése volt. A sajtó is elítélte a trianoni békeszerződést, a különböző lapok mind állást foglaltak a revízió ügye mellett.²²

Megjelentek az első irredenta jelszavak is: az „Így volt, így lesz!”, a „Nem! Nem! Sobal!”, később a „Mindent vissza!”, a „magyar igazság”, a „magyar feltámadás”, a „Csonka-Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország”, a Magyar Hírszkegy és társaik. A kultusz elterjedéséhez a társadalom egyéni érintettsége is hozzájárult, hiszen a többséget személyesen is érintette a Párizs környéki béke okozta terület- és lakosságvesztés.²³ A jelszavak kialakulásáról alább részletesebben írok.

Zeidler Miklós az irredentizmus által használt szimbólumkészlet három típusát különíti el. Az első és legáltalánosabb a krisztusi szenvedéstörténet leegyszerűsítése és átültetése volt a magyar eseményekre. Az irredenta propaganda visszanyúlt a korábbi korok eseményeihez, illetve alakjaihoz is, így az 1848/49-es szabadságharc motívumai között is találtak olyanokat, amelyeknek az új irredenta jelképeket meg lehetett feleltetni, például Kossuth, mint népvészér figuráját. A harmadik típus alapja a honfoglaló-honvédő szimbólum aktualizálása volt, a területi revízió egyfajta új honfoglalás értelmezéseként. A felsorolt szimbólumok néhol kiegészítették egymást, sőt, egymásba is olvadtak.²⁴ Zeidler fontosnak tartotta azonban megjegyezni azt is, hogy mindhárom jelképrendszer alkalmas volt a

¹⁹ https://hu.wikipedia.org/wiki/Magyar_Orsz%C3%A1gos_V%C3%A9der%C5%91_Egylet (A letöltés dátuma: 2020. 09. 15.)

²⁰ Zeidler 2002c: 156.

²¹ http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_magyar_revizios_liga (A letöltés dátuma: 2020. 10. 12.)

²² Zeidler 2002a: 11.

²³ Zeidler 2002a: 11.

²⁴ Zeidler 2002a: 53.

romantizálásra is, hiszen valamennyiben megvolt a szélsőségek találkozása, mikor az igaz hős a gonosz csapásai alatt vérzik, de nem bukik el végleg, sőt a korábnál nagyobb dicsőséggel emelkedik föl.²⁵ Felhívja továbbá a figyelmet arra, hogy ezek a szimbólumrendszerek hamis történetfelfogásból fakadtak, hiszen az akkor aktuális helyzetet és a történeti hagyomány pozitív elemeit az eredeti összefüggésekből önkényesen emelték ki és értelmetlen párhuzamba erőltették, ez a fajta leegyszerűsítés pedig kártékony hatással volt. Egyrészt nem tette lehetővé a történelmi Magyarország felbomlásának valódi okait feltárni, másrészt a hasonlatként használt hagyományelemeket is átértelmezte, elfogultan, tévesen magyarázta, kompromittálta azokat. Mindez a társadalom tagjainak történeti tudatát, nemzeti önismertetét és jövőképének olyan torzulásait eredményezte, amelyek mai napig érzékelhetők.²⁶

Amikor egy nemzeti közösség negatív múltbéli tapasztalatokkal szembesül, mindössze három olyan szerep van, amelyet magára ölthet: a gonosz fölött diadalmaskodó győztesét, a gonosznak hősiiesen ellenálló harcosét, valamint az áldozatét, aki védtelenül szenved el a gonosz kínzásait.²⁷ A hatalom elsősorban a dicsőséges régmúlt jellegzetes szimbólumaival igyekezett magát megjelölni. Hiszen a születő kultusz befogadását megkönnyíti, ha a közösség más, bevett eszméihez, szimbólumaihoz, ideáljához illeszkedik, ha elemei legalább részben ismertek és népszerűek. Eredményességét és a célközönség elérését pedig az is segíti, ha elemei állandóak, egységesek, rítusai ismételhetők, és ha működéséhez megfelelő intézményi háttér áll rendelkezésre.²⁸

Minden kultusznak megvan a sajátos életpályája a születéstől az eszme hanyatlásáig, miközben intenzitása ingadozásokat mutathat. A magyar irredenta kultusz fázisait Zeidler Miklós az alábbiakban határozta meg: 1918–1921 – megszületik az eszme, megrendezi az első köztéri ceremóniákat; 1921–1927 – politikai passzivitás, a megemlékezések kiszorulnak a közterekről; 1927–1938 – a kultusz teljes erővel kibontakozik; 1938–1945 – a kultusz átterjed a visszacsatolt területekre; 1945 – 1989 – az alapeszmét támadások érik, a kultusz visszaszorul, majd eltűnik; 1989 óta – a kultusz újból megjelenik egyes politikai irányzatok környezetében.²⁹

---

²⁵ Zeidler 2002a: 14–15.

²⁶ Zeidler 2002a: 15.

²⁷ Assmann 2012: 15.

²⁸ Zeidler 2012: 9.

²⁹ Zeidler 2012: 10.

Emlékezeti alakzatok

Az emlékezetet biztosító, fenntartó eljárásokat, kulturális eszközöket és formákat, az emlékállítás médiumait, nyelvét és műfajait Jan Assmann az emlékezés alakzatainak nevezte.³⁰ Ezek között említhetők a következők: emléktábla, szobor, emlékmű, emléktér, emlékmúzeum, emlékház, emlékszoba, emlékkép, emlékfa, emlékalapítvány, emlékpénz, emlékérem, emlékplakett, emlékalbum, emléklap, emlékkönyv, utca, tér és intézménynév.

Az irredentizmus kultusza egyszerre volt jelen az egyének, a családok, a társadalom és az állam egymástól elkülönülő, mégis szorosan összekapcsolódó szintjein. A kultusz közösségi megnyilvánulási formái, az emlékművek, országzászlók és a Revíziós Liga által emelt ún. trianoni keresztet országszerte hamar megjelenetek. Az 1920-as évek második felétől rendszeressé váltak az állami ünnepek és felhivatalos nagygyűlések keretében megtartott trianoni megemlékezések.³¹

1921. január 16-án avatták fel a fővárosban a Szabadság tér északi, félköríves részének járdaszigetein a négy égtájat, a négy elszakított országrészt és az ország veszteségeit megjelenítő szobrokat jelképező szoborcsoportot, mely az elvesztett országrészeket visszakövetelő irredenta mozgalom kultikus központja lett.

1. kép: Irredenta emlékhely virágokból, 1941.

Budapest, Szabadság tér, szemben a Honvéd utca.

Az Irredenta szoborcsoportból balra az »Észak« (Kisfaludi Strobl Zsigmond, 1921.), jobbra a »Kelet« (Pásztor János, 1921.). (Forrás: Fortepan/ Miklós Lajos/ 153356)

³⁰ Assmann 1992: 38–39.

³¹ Zeidler 2002a: 27.

A szobor ötlete Kertész K. Róbert építésztől, miniszteri tanácsostól származott. A szobrok művészeit a Védőligák Szövetsége bízta meg. A négy égtáj szobrainak félköríve által kijelölt középpontban volt a tér egyik díszjele, a virágágyás, mely a történelmi Magyarországot mintázta, körülötte a Magyar Hiszekegy soraival.³² A II. világháború utáni politikai berendezkedés nem tudott azonosulni a szoborcsoport eszmeiségével, ezért 1945 augusztusában a szobrokat eltávolították a térről. Néhány évig a Szent István Bazilika pincéjében őrizték, később valószínűleg megsemmisítették őket.³³

A tér közepén 1928. augusztus 20-án felállították az Ereklés Országzászlót, mely félárbocra volt eresztve a nemzeti gyász jeleként. A zászlórúd esküvésre emelt kézben végződött, mely a területvesztésbe bele nem törődő „Nem, nem, sohal!” revíziós ígéretet jelképezte. A teret Nagy-Magyarországot mintázó virág-szőnyeg is díszítette.³⁴

1925-ben mozgalom indult, hogy minél több településen álljon a történelmi Magyarországot megidéző országzászló. A határ menti magyar településeken 1932 őszétől trianoni keresztet emeltek. Az említettek mellett több köztéri alkotást emeltek a revízióért küzdő személyek tiszteletére is: a fővárosi könyvtár előtt ilyen a Magyar Igazság Kútja, Sopronban a Rothermere emlékszobor, valamint a fővárosban Rákosi Jenő újságíró szobra.³⁵

További emlékműtípusok országsszerte megjelentek, például a Magyar fájdalom szobra, A Haza szabadságáért és feltámadásáért, A szenvedő magyar, Nagy-Magyarország emlékművek, irredenta örökmécsesek.

Irredentizmus a mindennapi tárgykultúrában

A revízió szükségességét hangoztató jelmondatok és jelképek vették körbe a kor emberét a mindennapokban is. Ott szerepeltek a boltok kirakataiban, hirdetésekben, használati tárgyakon.

Már az 1920-as évek elején feltűntek ezek az irredentizmus jelszavait és szimbólumkészletét felhasználó árucikkek, a dísz tárgyak és használati tárgyak, szódásüvegek, tányérok, plakettek, ereklyetartók (az elszakított országrészek porzemcséivel), képes levelezőlapok, kitűzők, jelvények, emléktáblák (a Magyar Hi-

³² https://pestbuda.hu/cikk/20200101_flier_gergely_a_magyar_fajdalom_es_remeny_emlekmuvei_az_egykori_budapestben (A letöltés dátuma: 2020. 10. 12.)

³³ <https://www.kozterkep.hu/9166/irredenta-szoborcsoport> (A letöltés dátuma: 2020. 10. 09.)

³⁴ https://pestbuda.hu/cikk/20200101_flier_gergely_a_magyar_fajdalom_es_remeny_emlekmuvei_az_egykori_budapestben (A letöltés dátuma: 2020. 10. 09.)

³⁵ https://pestbuda.hu/cikk/20200101_flier_gergely_a_magyar_fajdalom_es_remeny_emlekmuvei_az_egykori_budapestben (A letöltés dátuma: 2020. 10. 09.)

szekegy szövegével), fémtáblák, porcelánfigurák, propagandafüzetek, Trianon jelvény, injekciós tűs alumíniumdoboz, postaláda, cserépkulacs, selyemkendő, tolltartó, rajzszeg, ceruzák (Schuler József Rt. Budapest), emlékbélyeg, tálca, üveg pohár, hamutartó, cigarettatárca stb.

Az irredenta tárgyak megvételével a vásárló nem csupán használati cikkekhez jutott hozzá, hanem önkifejezést is gyakorolt, valamilyen módon egy társadalmi elvárásnak is eleget téve és feldolgozva a döntés okozta megrázkódtatást.³⁶ A tanszereken, füzeteken keresztül pedig a jövő nemzedékébe is beleültette a revízió gondolatát. A tárgyak jellege változatos volt, az üveg, a textil, a fa és fém-tárgyak tömege jelent meg.

A tárgyak csoportosítása többféleképpen is lehetséges. Evidensnek mutatkozhat, azokat anyaguk szerint rendezni, azonban más megoldások is szóba jöhetnek. A kutatás, mint a korábbiakban említettem inkább idő, mint hely specifikus, ezért a tárgyakat azok készítési ideje alapján is lehetne rendezni. Így például a visszacsatolásoknak emléket állító tárgyak már egy külön egységet képeznek (az 1940 után készült tollhegyes és ceruzás dobozok a visszacsatolásokat ábrázolja, Felvidék, Kárpátalja, Észak-Erdély és Bácska visszacsatolva; Az álom Szent István országa 1938 jelvény; Felvidék felszabadulásának emlékérmé; Kuruc Kassa visszatért 1938. nov. 10. jelvény; Felvidék és Erdély visszafoglalásának emlékezslói; Erdélyi részek felszabadulásának emlékérmé (rajta Mátyás király ábrázolás); Délvidék visszacsatolásának emlékérmé (rajta Hunyadi János ábrázolás); Délvidék visszatért jelvény). Bár jelentős ipar épült az irredenta propagandatárgyak gyártására, találkozhatunk házilag készített emléktárgyakkal is, melyek hasonló szerepet töltek be az egyén életében. Praktikus lehet, ha a tárgyakat használatuk szerint különítjük el, aszerint hogy az egyén életterében milyen funkciót kap az adott tárgy. Az is meghatározó lehet a csoportosításban, hogy a közösségi vagy egyéni emlékezetben van-e szerepe. A tárgyakon megjelenő ábrázolások, szimbólumok és feliratok is rendező elvként jöhetnek számításba. Végül aszerint is rendezhetők, hogy a tárgyak létrehozásával és forgalmazásával milyen gondolatot kívántak közvetíteni, tehát Magyarország aranykorát megidéző vagy revíziót hirdető tárgyakról beszélünk-e.³⁷

A tárgyakon használt szimbólumokat vizsgálva előzetesen a következő megállapításokat lehet tenni. Nemzeti jelképként az egyik legjellemzőbb forma a királyi Magyarország területe lett.³⁸ A turulmadár, mint szimbólum megjelent már a 19. század végi millenniumi és az első világháborús emlékműveken is, majd az irredenta propagandakiadványok és jelvények kedvelt figurája lett. A turulmadár

³⁶ Zeidler 2002a: 76.

³⁷ Doktori kutatásomban ezen csoportosítások bővebb kifejtést kapnak majd.

³⁸ Limbacher 2015: 169.

több jelentést is hordoz magában. Különböző ábrázolásai más-más kifejező erővel bírnak. Ülő tartása hatalmi pozíciót jelez, kiterjesztett szárnyú megjelenítése védő funkcióját szemlélteti, míg fürkésző ábrázolása a feltámadást jelzi. A turul a magyar történelem jelképes madara, jelentése a török nyelvekben sólyom/vadászsólyom. A magyar őstörténetben totemisztikus eredetmonda kapcsolódik hozzá, Emese álma. A monda szerint a turulmadár álmodást sugallt neki, amiben Emese méhéből folyó ered, mely idegen földön terebélyesedik ki. Vagyis születendő fia lesz az, aki kivezeti népét hazájából, Levédiából, s utódai dicső királyok lesznek. Az Árpádok totemállataként és ennek folyományaként is mintegy a magyar nemzet jelképeként hagyományozódott. Ezeken túl a madár (analógiával: sas, sólyom) a katonai erények jelképe is. (1918 őszétől honvédelmi miniszteri rendelettel a turul a magyar honvédség hivatalos sapkajelvénye lett.)³⁹

A tárgyak és emlékművek sűrűn szerepeltetett motívuma az országot szimbolizáló címert védelmező harcos alakja. Az ábrázolás ikonográfiai előképe az első világháború alatt gyakran előfordult, például Biró Mihály hadikölcsönplakátjain vagy Berán Lajos egyik jelvényén, amelyet a 313. honvéd gyalogezred számára készített. Nyugat-Európa védőbástyájának grafikai megjelenítésében is kiemelkedő szerepet játszott a magyar katona alakja, aki ez esetben a békésen építkező Európát választotta el a tatártól, töröktől.⁴⁰ Gyakran megjelenő irredenta szimbólum Hungária alakja is, aki Magyarország védőszentjének, és a magyar pogány ősanjának, a magyarok Istenének keveréke, a magyarság és egyben a magyar államiságnak jelképe. Szintén sűrűn ábrázolták Hadúr alakját, aki a bosszúállás pogány magyar istene.⁴¹

A szimbólumokat különböző szövegek is kiegészítik. A tárgyakon is megjelenő máig legismertebb irredenta feliratok egyike, a Magyar Hiszekegyként elhíresült ima, a Hitvallás című több strófás vers első négy sora. Szerzője Papp-Váry Elemérné Sziklay Szeréna a Védő Ligák Szövetsége 1920 szeptemberében meghirdetett pályázatára írta, és a 126 induló közül az ő műve került ki győztesen. Költeményének első versszaka 1920-ban a nemzet imája lett.⁴² Az eltelt évtizedekben a sorok folklorizálódtak, a szerző neve pedig feledésbe merült.

³⁹ Ságváry 2001: 127–128.

⁴⁰ http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/nem_nem_soha_teruletvedo_propaganda_az_első_vilaghaboru_utan (A letöltés dátuma: 2020. 09. 15.)

⁴¹ Száraz 2005: 70.

⁴² Biró-Balogh 2007: 89.

2. kép: Emlékkép, 1937.
Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 1999.21.2.

A jól ismert „Nem! Nem! Soha!” jelszó kezdetben francia nyelven, plakátokon jelent meg: „*Voulez vous quarte Alsace?*” alatta: „*Non! Non! Jamais!*” (magyarul: „*El akarja negyedelni Elzászt? Nem! Nem! Soha!*”) Bár a magyar nép többsége nem értette a leírtakat, a szöveg mégis elérte célját. Mindenki kíváncsi volt, mit mond az idegen írás, így megjegyezte, tovább mondta. A jelmondat 1919 márciusának legelején új formában tűnt fel a szabadelvű Világ című lapban. Fekete Mihály hangszerkészítő mester reklámhirdetése ezt az üzenetet sugallta: „*Nem! Nem! Soha! Nem megyünk hangszert venni máshova: csak a készítőhöz, Fekete Mihály mesterhez, József körút 9., telefon 36-23.*” A jelszót tehát a Károlyi-kormány propagandabizottsága találta ki, majd a bevett szlogent használta reklámozás céljára a hangszerkészí-

tő mester, s csak ezután sajátította ki a jobboldal. Jól sikerült szlogen volt: mindenki használni tudta.⁴³

A következőkben a teljesség igénye nélkül, néhány jellemző tárgy bemutatásával szeretném szemléltetni a két világháború közötti időszak irredenta hangulatát.

A Trianon után kibontakozó revíziós mozgalom érdekes emlékei a vármegyék címereivel díszített ércbullák, amelyek a trianoni döntés utáni Magyarország térképét ábrázolják, szövegük szerint pedig a történeti Magyarország vármegyéiből származó porszemeket őrzik.⁴⁴ Az ilyen ezüstözött ércbullák sorszámozottak voltak, amelyeket magasabb beosztású belügyi hivatalnokok, egykori katona-, csendőr- és rendőrtisztek kaptak meg szolgálatuk elismeréséül. A bulla tartalmáról tanúsítvány is szólt.

3. kép: Ércbulla, 1925. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2019.41.1.

⁴³ Bíró-Balogh 2007: 87.

⁴⁴ *Esztendőm.* XXVI. évfolyam 1921. 11. 20. 135.

Az irredenta mozgalom jellemző tárgyai közé tartoznak a „*Trianon*”, „*Erdélyért*”, „*Felvidékért*” stb. feliratú vagy az elcsatolt városok címerét ábrázoló kitűzők, jelvények is. A korabeli újságok beszámolóí szerint viselésüket a határokon túliak körében az utódállamok nem nézték jó szemmel, így szigorú büntetéssel járt hordásuk.⁴⁵

4. kép: *Kitűző, 1930-as évek vége.* Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2006.169.95.

5. kép: *Kitűző.* Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2019.8.13.

6. kép: *Trianon-jelvény.* Forrás: www.darabanth.hu

A Területvédő Liga már 1921. január 15-én kérvényezte Budapest Székesfőváros Tanácsánál, hogy „Nem! Nem! Soha!” – ajtó plakettjét 20 koronáért országosan terjeszthesse, amivel bárki közhírré tehetette irredenta meggyőződését. A Társadalmi Egyesületek Szövetsége az 1927. június 4-én országszerte megrendezett gyászünnepekre 40 filléres egységáron lángoló T betűt formázó trianoni jelvényeket bocsátott ki.⁴⁶

⁴⁵ *Dombóvári Hírlap.* 1921. 5. évfolyam 51.

⁴⁶ Zeidler 2002a: 78.

A két világháború közötti korszakának egyik kelendő árucikke a szódásüveg volt, melyen a „Nem! Nem! Soha!” felirat és Magyarország térképe szerepelt leggyakrabban, mint díszítő motívum. Kezdetben a gyárak készítették a megrendelő kívánsága szerint a szikvizes üvegek feliratozását, később – maratással, megfelelő matricákkal – már a szódások otthon is elvégezhetők ezt maguknak.⁴⁷

A jellegzetes irredenta szimbólumok és feliratok (*Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország; Mindent vissza; Adtuk könnyel, vesszük vérrel, Magyar hiszekegy* stb.) a falvédőkön is megjelentek. Az előnyomott falvédőket kézimunkaboltokban, vásárokon, piacokon szerezték be az asszonyok, de volt rá példa, hogy a kézimunkák mintájának előnyomásával (drukkolással) foglalkozókhoz vitték az anyagot, és a kiválasztott mintát ráüttették.⁴⁸ A korszakban született falvédők gyakori motívuma volt a turulmadár, a nemzeti címer, lette angyalokkal és Magyarország térképével. Az egyik jellemző falvédőn egy cserkész fiú és egy lány köszöntik a nemzeti címer fölötti turulmadarat. Szövegét („Turulmadár szállj, sehol meg ne állj, vidd el a mi üzenetünk, lesz még magyar nyár”) Sassy Csaba írta, aki az első világháborúban a miskolci 10-esek katonája volt.⁴⁹

7. kép: Szódásüveg. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2005.78.2.

8. kép: Falvédő. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2020.2.1.

⁴⁷ Nagy 2014: 40.

⁴⁸ Kókai 2012: 91.

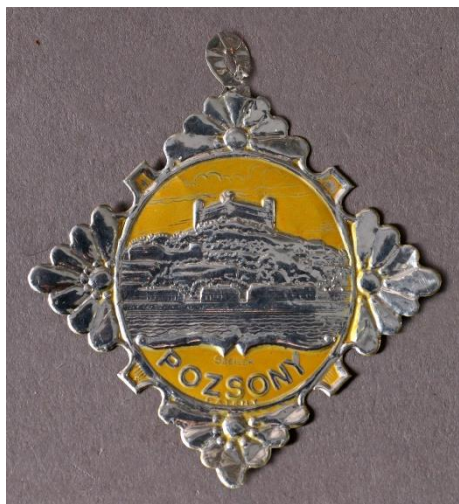
⁴⁹ <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/s-778D5/sassy-csaba-77989/> (A letöltés dátuma: 2020. 10. 12.)

9. kép: Tányér.

Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2014.59.4.

ta jelképévé vált és mindenféle tárgyfajtán, plakáton, képeslapon, jelvényeken is feltűnt.⁵⁰

10. kép: Karácsonyfadísz, 1930-as évek.
Szabadtéri Néprajzi Múzeum,
2014.202.24.

Amikor Magyarország nemzetségei lakta részeit majdnem teljesen megszállták, az 1918-ban létrejött Országos Propaganda Bizottság a külföldre irányuló területvédő propagandával foglalkozott. Ekkor készítette el Jeges Ernő (Torontávásárhely, 1898. január 12. – Budapest, 1956. november 12.), a szentendrei Művésztelep egyik alapítója a híressé vált „Nem! Nem! Soha!” rajzát, amely a Horthy kor egyik legismertebb revizionista

Az irredentizmus az élet minden területén megjelent a két világháború között, így például a karácsonyfa is plusz tartalommal telt meg a préselt, színezett alumíniumból készült sztaniol karácsonyfadíszszel, melyek az elcsatolt városok címerét ábrázolták.

Ahogy az első világháború propagandája is megcélozta a gyermekeket, úgy az irredentizmus politikája is teret nyert az oktatásban és a játékokban is. A második világháborút megelőző időszak egyik legismertebb játéka, a „Szerezzük vissza Nagy-Magyarországot!” és „Kerékpártúra száz magyar városba” című térképes társas- és foglalkoztató játék több változatban készült és több kiadást is megélt. A játék

tervezői Bárdos Gyula és Koronghy Elemér voltak. A történeti Magyarország megyéit ábrázoló térképen 80 város helyét látjuk megjelölve. A játékhoz tartozik 80 darab képeslap, egy-egy város nevezetes látványosságával, a hátlapján rövid földrajzi ismertetéssel. Az utakkal és körökkel ellátott térképen kerékpárverseny is játszható. A nemzeti identitás tudatos formálása a kultúrpolitika, valamint az if-

⁵⁰ Bíró-Balogh 2007: 87.

júság iskolai és iskolán kívüli intézményes nevelésében (cserkészmozgalom, leventeszervezet) is tetten érhető. A korszak nevelési eszméje a revízió gondolata köré szerveződött, a társadalmi sérelmekre rezonált.⁵¹ A „Nem, nem, soha!” jelmondat az iskolai tanszerek egyik kedvelt ábrázolásaként a gyermekek mindennapi tárgykészletében is feltűnt.

A Magyar Hiszekegy című vers első szakasza 1920-tól kötelező része volt a tanítási napoknak, azok kezdetekor és befejezésekor alsó- és középfokú iskolákban. Az elszakított országrészeket ábrázoló térképek és tárgyak az elszakítás fájdalmát közvetítették. Az iskolai nevelés központjában az irredentizmus ápolása állt, a tankönyvek, iskolai dolgozatok, pályázatok, érettségi tételek témájával is.⁵²

11. kép: *Társasjáték, 1934.* Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2019.8.1.

Az irredenta kultusz kulturális érvei között nagy hangsúlyt kapott az a tény is, hogy az elszakításra ítélt területeken a magyar kultúra kiemelkedő értékei maradtak, amelyek pótolhatatlan veszteséget jelentenek. A békeszerződés aláírása után egész képeslapsorozatot adtak ki, amely az elcsatolt területek kiemelkedő

⁵¹ Zeidler 2002b: 59.

⁵² Szabó 2007: 59.

műemlékeit mutatta be.⁵³ Az 1920–30-as években készült 156 darabos kártyakészlet egyes lapjain az 1920 előtti Magyarország nevezetes helyeiről (pl. Gyula, Selmecbánya, Szeged, Zólyom, Újvidék, Zenta, Segesvár, Nagykároly) készült fénykép látható, hátoldalán pedig történelmi információ is olvasható az egységes felirat mellett: „A TÜNDERVÁSÁR NAGY-MAGYARORSZÁGÉRT”. A kártyák gyűjtésére egy „Vágyainknak albuma” című könyv is készült. Az albumot 1929 decemberében több újság is (Magyarság, Budapesti Hírlap, Pesti Hírlap, Magyar Hírlap, Nemzeti Újság, 8órai újság, Esti Kurír) reklámozta, a hirdetés célközönsége a gyerekek voltak.

12. kép: *Kártyakészlet*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2018.49.9.

13. kép: *Hűtőmágnes*, 2014. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2014.139.46.

14. kép: *Tárgyak a Trianon Múzeum webshop kínálatából*.
www.trianonmuzeum.hu/webshop

A jelenség napjainkban is érzékelhető, országszerte a vásárokat végig járva vagy a webshopokat böngészve válogathatunk a különféle „magyaros” és „nem-

⁵³ http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/nem_nem_soha_teruletvedo_propaganda_az_elso_vilaghaboru_utan (A letöltés dátuma: 2020. 09. 15.)

zeti” tárgyak (például hűtő mágnes, zokni, kulcs-tartó, bögre, golyóstoll, póló, képeslap, törülköző, névjegykártyatartó, mécsesstartó, iratnehezék, falinaptár, matrica, tolltartó, társasjáték, doboz, karkötő, tábla, kulcsos szekrényke, hajcsat, címeres fapajzs, hamutartó, 3D-s kártya, érme, kirakójáték, kulcsstartó, könyöklő, kitűző, iskolai taneszközök, díszdoboz stb.) között. Doktori kutatásom kiterjed majd ezen tárgyak vizsgálatára is.

16. kép: Szilikon karkötők a Trianon Múzeum webshop kínálatában.
www.trianonmuzeum.hu/webshop

15. kép: Pendrive a Trianon Múzeum kínálatában.
www.trianonmuzeum.hu/webshop

További kutatási lehetőségek

Doktori kutatásomban céljaim között szerepel a vizsgált tárgyak és tulajdonosuk kapcsolatát is vizsgálni, a továbbiakban az ehhez tanulmányozott szakirodalmakat szeretném ismertetni. Szép számmal keletkeztek már a néprajz és több más tudományterület részéről is saját módszereit és fókuszait alkalmazva olyan kutatások, melyek az ember egyéni életterét vizsgálták, a tárgyakhoz kapcsolódó érzéseket, emlékeket középpontba állítva. A Trianonhoz kapcsoló tárgyak vizsgálatához a tárgyak és emberek kapcsolatát fókuszba helyező kutatások jelentős szakirodalmi háttérrel és iránymutatást adnak.

Az első megközelítés, amelyről szólnék, az a pszichológia és annak részterületéről érkezett. Csíkszentmihályi Mihály és Eugene Rochberg-Halton vezetésével egy kutatócsoport Amerikában végezett vizsgálatokat az otthon-tárgyak-emberek kapcsolatrendszerében. Kutatási eredményeiket a „*Tárgyaink tükrében. Az vagy amit birtokolsz*” című kötetben foglalták össze. Csíkszentmihályiék egyik fő célja annak feltárása volt, hogy a legbonyolultabb érzelmi és gondolati sémák hogyan öltönek testet, hogyan jelennek meg szimbólumként konkrét tárgyakban, azaz hogyan részei maguk a tárgyak annak az értelmező jelfolyamatnak, mely létrehozza a jelen-

tést.⁵⁴ A különlegesnek nevezett különféle tárgyak meghatározása mellett azt a folyamatot is vizsgálták, ami által jelentést tulajdonítunk a tárgyaknak.⁵⁵ A kutatás következtetéseként levonták, hogy az otthon egyik legfontosabb pszichológiai célja az, hogy benne tartsuk azokat a tárgyakat, amelyek meghatározzák személyiségünket és amelyek szükségesek ahhoz, hogy önmagunk azon aspektusait fejezzük ki, amelyeket értékelünk és megtartunk. Az otthon azoknak a tárgyaknak a menedéke, amelyek az életet értelmessé teszik.⁵⁶

A pszichológián belül az USA-ban az 1970-es években körvonalazódott a környezetpszichológiának nevezett irányzat, amely az ember és környezetének kapcsolatát helyezte vizsgálódásának fókuszába. Magyarországon a témában zajló kutatások az 1990-es években indultak meg. A környezetpszichológia interdiszciplináris tudomány, vagyis szociológiai, földrajzi, antropológiai, orvostudományi, építészeti, tervezési, valamint pszichológiai alapkutatásokat és alkalmazásokat is magában foglal. Képviselői vallják, hogy mivel a környezet–ember kapcsolat sokdimenziós, ezért az elemzésének is ilyen szemlélettel kell történnie.⁵⁷ A környezetpszichológia terepe a „környezet” jelent épített helyeket – pl. otthonok, lakóhelyek, irodák, iskolák, utcák –, de jelent természeti tereket is: parkokat, erdőket, folyópartokat.⁵⁸ A környezetpszichológiának is sokféle irányzata alakult ki, a behaviorista értelmezés szerint a környezet nem más, mint az ingerek adott, ismert és pontosan körülírt, bonyolult készlete. Ezek az ingerek közvetlenül váltják ki vagy változtatják meg a viselkedést, amit inger-válasz terminusokban lehet leírni.⁵⁹ Az általuk kifejlesztett modellek szerint a környezet funkcionális fontosságát és a viselkedésre gyakorolt hatását nagymértékben a mentális folyamatok közvetítik.⁶⁰ A környezetpszichológia hazai képviselői közül Dull Andreát kell megemlíteni, aki a tudományterület magyarországi meghonosításában fontos szerepet játszott. Összefoglaló munkája „*A környezetpszichológia alapkérdései. Helyek, tárgyak, viselkedés*” 2009-ben jelent meg. Ebben a műben az olvasó megismerkedhet a környezetpszichológia kialakulásával és irányzataival, a tudományterület fő kérdéseivel és felmerülő nehézségeivel. A szerző összegezi a környezetpszichológia eredményeit és kifejti legfontosabb fogalmait. A könyv külön foglalkozik az ember és fizikai környezete, illetve az ember és a tárgyak kapcsolatával is. Ezekben a fejezetekben olvasható, hogy az ember és fizikai környezete kapcsolata úgy határozható meg, hogy a környezet „a viselkedés kontextusa”, vagyis szerepe, hogy a

---

⁵⁴ Csíkszentmihályi–Rochberg-Halton 2011: 150–151.

⁵⁵ Csíkszentmihályi–Rochberg-Halton 2011: 249.

⁵⁶ Csíkszentmihályi–Rochberg-Halton 2011: 203.

⁵⁷ Dull 2009: 19.

⁵⁸ Dull 2009: 23.

⁵⁹ Dull 2009: 11.

⁶⁰ Dull 2009: 11.

cselekvéseket mintegy mederben tartja: serkent vagy gátol bizonyos viselkedéseket.⁶¹ A környezetpszichológia alapvető felismerése volt, hogy az ember formálja környezetét, ugyanakkor válaszol is arra, vagyis az ember és környezete dinamikusan együtt változnak. Tehát az emberek élete fizikai környezetben zajlik, és mint ahogy az ember alakítja környezetét ugyanúgy a környezet is hatással van az emberre. A környezetpszichológia felvállalta, hogy ha a valós környezetekben fellépő valós problémákat, illetve jelenségeket kívánjuk kutatni, akkor ki kell lépni a laboratóriumi keretek közül, mert például a városi vagy a lakótelepi környezetek hatásai csak a maguk természetes kontextusában tanulmányozhatók.⁶²

Számos tudományterület érdeklődését keltette már fel a lakótér, a pszichológia mellett a szociológia és az antropológia is foglalkozott a kérdéskörrel. Az ember és lakás viszonyához, a lakáshasználat kérdéseire kulturális antropológiai szemszögből közelített Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor a *Beszélő házak* című könyvükben. A lakásmódra, mint a kultúra részeként működő, ugyanakkor a kultúra egészét tükröző jelenségcsoportra tekintettek.⁶³ A lakás, mint vizsgálódási téma tehát további izgalmas lehetőségeket rejt magában.

Irodalom

ASSMANN, Aleida

2012 *Az emlékezet átalakító ereje.* (ford. Ureczky Eszter). *Studialitteraria: irodalom- és kultúratudományi folyóirat*. Emlékezhelyek 50. 1–2. 9–23.

ASSMANN, Jan

1992 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Budapest: Atlantisz Könyvkiadó

BÍRÓ-BALOGH Tamás

2007 Egyszerű, rövid, populáris. „Csonka Magyarország nem ország”: a revíziós propagandagépezet működése. *Forrás*. 39. 7–8. 86–105.

CSÍKSZENTMIHÁLYI Mihály – ROCHBERG-HALTON, Eugene

2011 *Tárgyaink tükrében. Az vagy, amit birtokolsz.* Budapest: Libri Kiadó

DULL Andrea

2009 *A környezetpszichológia alapjai. Helyek, tárgyak, viselkedés.* Budapest: L'Harmattan Kiadó

FEJŐS Zoltán

2003 *Tárgyfordítások.* Budapest: Gondolat Kiadó

KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor

2000 *Beszélő házak.* Budapest: Kossuth Kiadó

⁶¹ Dull 2009: 6.

⁶² Dull 2009: 12.

⁶³ Kapitány–Kapitány 2000: 7.

KÓKAI Magdolna

- 2012 Falvédőre hímzett vágyak. Feliratos falvédők a Jász Múzeum gyűjteményében. In Gulyás Katalin (szerk.): *Tisicum - A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 21*. Szolnok: Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága. 91–100.

KUNTZ, Andreas

- 2004 Emléktárgyak. A kortárs tárgyi kultúra néprajzi kutatása. In Fejős Zoltán – Frazon Zsófia (szerk.): *MaDok-füzetek 2. Korunk és tárgyaink - elmélet és módszer*. Fordításgyűjtemény. Budapest: Néprajzi Múzeum. 40–56.

LENE, Otto – LYKKE L., Pedersen

- 2004 „Összegyűjteni” önmagunkat. Élettörténetek és az emlékezés tárgyai. In Fejős Zoltán – Frazon Zsófia (szerk.): *MaDok-füzetek 2. Korunk és tárgyaink - elmélet és módszer*. Fordításgyűjtemény. Budapest: Néprajzi Múzeum. 28–39.

LIMBACHER Gábor

- 2015 A haza területe mint nemzeti jelkép. In Molnár Jenő (szerk.): *Magyarság és a Kárpát-medence. Az első bécsi döntés című nemzetközi konferencia tanulmányai*. 169–192. Veszprém: Laczkó Dezső Múzeum

NAGY Krisztina

- 2014 *A szikvizés*. Budapest: Plusz Könyvek

RADNÓTI Sándor

- 2006 Kis emlékmű-esztétika. *Beszélő*. 2006. 11. 10. 52–58.

N. KOVÁCS Tímea

- 2000 Emlékezet, identitás, történelem. *Tabula*. 3. 1. 115–126.

SÁGVÁRY György

- 2001 Állami és uralkodói szimbólumok a magyar uniformis jelrendszerében. In Hausner Gábor – Kincses Katalin Mária – Veszprémy László (szerk.): *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 4. Acta Musei Militaris Hungariae. „Kard és korszorú”. Ezer év magyar uralmi és katonai jelképei*. 115–132. Budapest: Hadtörténeti Múzeum

SZABÓ Ildikó

- 2007 Nemzeti szocializáció a két világháború között Magyarországon. *Iskolakultúra*. 2007. 2. 50–70.

SZÁRAZ Miklós György

- 2005 *Jaj, hol a múltunk...A Trianon-jelenség*. Budapest: Helikon Kiadó

ZEIDLER Miklós

- 2002a *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Budapest: Teleki László Alapítvány
- 2002b Irredentizmus gyermekeknek. *Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból* 34. A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület konferenciája. Szécsény, 2000. augusztus 24–26. Rendi társadalom, polgári társadalom 14. Salgótarján. 53–60.
- 2002c A Magyar Külügyi Társaság és folyóirata: a Külügyi Szemle (1920-1944). *Külügyi Szemle*. 1. 1. 151–176.
- 2012 Kultusz és propaganda. In Ballabás Dániel (szerk.): *Kultusz és propaganda*. Eger: Líceum Kiadó. 7–17.

FOLYÓIRATOK

ESZTERGOM

1921. 11. 20. XXVI. évfolyam, 135. 3.

DOMBÓVÁRI HÍRLAP

1921. 12. 18. 5. évfolyam, 51. 2. *A legdrágább ékszer.*

INTERNETES FORRÁSOK

Zeidler Miklós: A Magyar Revíziós Liga. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_magyar_revizios_liga (A letöltés dátuma: 2020. 10. 12.)

Pallós Lajos: Nem! Nem! Soba! Területvédő propaganda az első világháború után. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/nem_nem_soha_teruletvedo_propaganda_az_első_vilaghaboru_után (A letöltés dátuma: 2020. 09. 15.)

Flier Gergely: Trianon 100: a magyar fájdalom és remény emlékművei az egykori Budapesten. https://pestbuda.hu/cikk/20200101_flier_gergely_a_magyar_fajdalom_es_remeny_emlekmuevei_az_egykori_budapesten (A letöltés dátuma: 2020. 10. 12.)

Szilvia Tömöri

THE MEMORY OF TRIANON IN EVERYDAY OBJECT CULTURE

World War I, as well as the Treaty of Trianon ending the Great War and the subsequent irredentist, revisionist efforts have tangible memories in public spaces and homes. This study deals with the manifestations of revisionism and the irredentist cult, specifically their object culture. Even in their everyday life, the people were surrounded with slogans and symbols that expressed the need for revision. Wherever and whenever it was possible, Trianon was portrayed as loss. Protesting against the Trianon Treaty, the desire to reclaim the detached territories was accompanied by various symbols and slogans of the cult of irredentism and revision. The slogans and symbols appeared in shop windows, advertisements, and articles for personal use. The nature of the objects varied; a multitude of glass, textile, wood and metal objects appeared. This article briefly describes the concept and characteristics of irredentism and revision between the two world wars, and then illustrates the atmosphere of the age by presenting related memorabilia and objects of personal use analysed from an ethnographic perspective.

Együttélési mintázatok

Szabó Henriett
Doszpoly Roland
Simárszki Ádám

Kortárs etnikai együttélési helyzetek asszimilációs vizsgálata Nyírvasvári részközösségeiben

---

SZABÓ HENRIETT

Etnikai együttélési helyzetek elméleti megközelítése

Ha abból a feltevésből indulunk ki, hogy az együttélési helyzetek eltérő etnikai részközösségek között mindkét fél részéről eredményez valamilyen változást, ami befolyásolja a köztük fennálló kapcsolatviszonyt, akkor érdemes a lejátszódó változásfolyamatokat több szempontból megvizsgálni.¹ Együttélési helyzetek vizsgálatának nincs konkrét elmélete, hanem különböző fogalmi keretek között lehet értelmezni a beleértett komplex folyamatokat. Az etnikai együttélési helyzetek elemzését megalapozó művelési fogalmak közül az integráció, asszimiláció, adaptáció, akkulturáció, akkomodáció, valamint a hibriditás azok a kiemelt elemzési kategóriák, amelyek segítségével a kortárs együttélési viszonyokat leírhatjuk.

Magyarországon számos etnikai kisebbség körülményeit meghatározza az együttélés a többségi társadalommal. Ezek közül lélekszámát tekintve kiemelkedő a cigány etnikai kisebbség és a magyar többség együttélése. A esettanulmány azt a kérdéskört járja körül, hogy a kortárs viszonyokat tekintve a hosszú távú együttélés eredményeként milyen változásfolyamatok figyelhetők meg egy lokális társadalom, Nyírvasvári etnikai részközösségeinek relációjában.²

A tanulmány az elemzés első lépéseként a vonatkozó fontosabb asszimilációs modellek leírását, majd a kutatás eredményeit mutatja be.

---

¹ A tanulmány az MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport támogatásával valósult meg.

² A tanulmányban vizsgált kutatási szintér a PhD kutatás egyik kutatási színtere.

AZ ASSZIMILÁCIÓ ELMÉLETI KERETEI

Az asszimiláció kifejezés egy változásfolyamatot jelölő gyűjtőfogalom, amely alkalmas a szociokulturális változások leírására. A latin *assimulo* igéből származik, valami máshoz történő hasonulást fejez ki. A fogalom etnikai, nyelvi, vallási és kulturális, valamint az egyéni és a csoportos viszonyrendszerekben bekövetkező változásfolyamatokat is kifejezhet.³ A hosszú távú etnikai együttélési helyzetek következményének leírására szolgáló kategória történeti tapasztalat és kortárs szociokulturális tény. Jelen tanulmány, amint tervezett disszertációm is elsősorban szinkronikus kutatási eredményekre épül.

Az asszimiláció elméleteknek szerteágazó felfogásai léteznek, ezek közül a közép-kelet-európai cigány–magyar együttélés asszimilációs következményeinek az elemzésére csak néhány elmélet alkalmas. Az asszimiláció fogalmának jelentésváltozásait nyomon követhetjük Észak-Amerika benépesedésének történetén keresztül. Ehhez kapcsolódóan az amerikai társadalomelméletek közül fontos kiemelnünk Robert Ezra Park, Milton Gordon, Milton Yinger és Nathan Glaser munkásságát. Az európai társadalomkutatások alapjául szolgáló amerikai elméletekben kidolgozott asszimilációfelfogás azonban csak részben alkalmas műveleti kategória az Európában lejátszódó együttélési helyzetek azonosítására. Ennek oka, hogy esetünkben, és különösen Közép-Európában az együttélő etnikai részközösségek más-más módon és eltérő történeti folyamatok eredményeként kerültek azonos lakóhelyre. Az elemzésben alkalmazott asszimilációelméleti összefüggések bemutatására Biczó Gábor társadalomkutató munkásságához kapcsolódva térünk ki.

Az asszimiláció fogalmának társadalomtudományi története elválaszthatatlan az etnicitás kérdésétől. Az etnicitást eredetileg politikai, társadalompolitikai kérdésként tanulmányozták. A téma elsőként a 19. század végén jelent meg a társadalomtudományokban és elsősorban az asszimiláció folyamatának keretei között elemezték. Az etnicitás egy összefoglaló jelentéstartalmú kategória, egy közösségnek azokat a társadalmi és kulturális meghatározottságait jelöli, amelyeknek van etnikus tartalma.⁴ Az etnicitás fogalmának értelmezése a 18–19. század fordulóján kibontakozó modern európai nemzetállamok kialakulásától elválaszthatatlan kategória. A nemzeti közösség megszerveződésében ugyanis azok a tényezők váltak fontossá, amelyeknek etnikus tartalma van, úgy mint a származástudat, a nyelv, a territoriális tudat, valamint a kulturális szokások és normák. A felsorolt és mindig egy-egy etnikus közösséget jellemző kategóriák az amerikai társadalomelméletekben kidolgozott asszimilációs modellek keretei között váltak alkalmas tényezővé az együttélési helyzetek leírására.

---

³ Vö. Biczó 2011.

⁴ Vö. A. Gergely 2010.

Az asszimiláció kérdését Amerikában először a 19. században a tömeges és több hullámban megvalósuló bevándorlás és annak a befogadó társadalomban kiváltott hatásával összefüggésben vizsgálták. Az asszimiláció társadalomtudományi értelmezésének bevezető korszaka az 1890-1930-as évek közé tehető, amikor is a Melting Pot elmélet keretei között dolgozták ki a szociokulturális hasonulásról való gondolkodást. Az elmélet az

„asszimiláció affirmatív olvasatának szolgálatában álló elmélet.”⁵

A Melting Pot elképzelés egy kétoldalú folyamat, amelynek lényege, hogy Amerika társadalmá olvastótégelyként működik, ahol a különböző bevándorló nemzetek összeolvadása, kulturális, nyelvi, vallási hagyományainak keveredése érhető tetten, és az amerikai társadalom lényegében az asszimiláció eredményeként jött létre, alakult ki.

Az asszimilációs folyamat elméleti jellemzésének egyik első kísérlete Robert Ezra Park nevéhez köthető. Szakmai műhelyének, a chicagói szociológiai iskola megalapításának célja a lokális környezet etnikai viszonyainak tanulmányozása volt. Park munkásságának kiemelkedő eredménye volt az akkomodáció és asszimiláció folyamatának részletes leírása és megkülönböztetése.⁶

„Az akkomodáció [...] az alkalmazkodás egy folyamata, amely a társadalmi kapcsolatok szerveződéseinek attitűdjeként vagy megjeleníti, vagy redukálja a konfliktusokat, valamint a különböző érdekeltségű csoportok és személyek számára fenntartja a társadalmi rend alapbiztonságát, illetve olyan mintákat jelent, amelyek a szereplők különböző élettevékenységeit működésükben összetartja.”⁷

Park az együttélő eltérő etnikai közösségek közötti interakciók szükségszerű következményének tekintette az asszimilációt, amely értelmezésében

„[...] az összeolvadás folyamata, melyben a személyek és csoportok szert tesznek más egyének vagy csoportok emlékeire, érzéseire, attitűdjére és tapasztalataikban és történelmükben osztozva egy közös kulturális életben egyesülnek.”⁸

Park úgy vélte, hogy a csoportok közötti megosztottságot az integrációs törekvések eltörlik.

---

⁵ Biczó 2009: 63.

⁶ A folyamat leírása olvasható az 1921-ben jelent meg Introduction to the Science of Sociology című tanulmányában.

⁷ Park–Burgess 1968: 38.

⁸ Park–Burgess 1968: 38.

Elemzéseiben egy fontos összefüggésre hívta fel a figyelmet, amellyel meghatározta az asszimiláció folyamatáról való gondolkodást. Álláspontja szerint az együttélő eltérő etnikai részközösségek között szükségszerűen kialakuló versenyhelyzet elkerülhetetlen, a csoportok közötti szembenállás az együttélés velejárója, ami az egyik fél esetében biztosan asszimilációval fog járni. Park munkásságának legfőbb hozadéka, hogy tanítványai többek között a feketék és fehérek közötti együttélést tanulmányozták és a csoportok közötti hasonulás folyamatában a faji előítéletek, a diszkrimináció vizsgálatára irányították a figyelmet. Többek között amellet érveltek, hogy azokban az államokban, ahol a feketék népességen belüli aránya magas, mégsem jelennek meg az intézményi-döntéshozói szerepkörökben, tehát a helyzet elemzésekor a kirekesztés és a társadalmi izoláció fogalmakkal is operálni kell.

A tanulmány alapjául szolgáló kutatásba bevont mintában a többségi magyar társadalom és a hazai kisebbségi cigány társadalom közötti együttélés és kulturális kölcsönhatás került vizsgálatra. A kutatási tapasztalatok számos lokális szintér esetében visszaigazolták, hogy a többségi környezet részéről a társadalmi izoláció és kirekesztés eszköze hatékony az olyan településeken, ahol a cigány népesség aránya indokolná a kisebbségi személyek helyi döntéshozatalba és intézményi munkakörökbe történő bevonását.

A hasonulási folyamat részleteinek a leírására az 1950–60-as években új elmélet született, ami az asszimilációt egy jól elkülöníthető szakaszokból álló folyamatként írta le. Milton Gordon amerikai társadalomtudós, szociológus modelljében az asszimiláció folyamatának hét szakaszát különítette el, amely lényegében modellezi egy bevándorló csoport és a befogadó társadalom találkozásakor az asszimiláló (bevándorló) fél esetében bekövetkező változásfolyamatokat. Gordon elképzelése szerint az asszimiláció folyamatának mind egyéni, mind csoportszinten lejátszódó folyamatait képes modellezni elmélete, ahol az egyes szakaszok egymásra épülnek, és az utolsó fázis jelöli a teljes beolvadást. A kiteljesedett asszimiláció az, amikor már semmilyen módon nem különböztethető meg az asszimiláns a befogadó féltől.

A gordoni-modell első szakasza, – amely a migrációval kialakuló együttélési helyzetek leírására alkalmas – a „megérkezés”, amikor a két „idegen” csoport tagjai találkoznak egymással. Az így létrejövő helyzet az, amely során lehetőség nyílik a kulturális jegyek átvételére, cseréjére. A kulturális asszimilációnak nevezett szakaszban a befogadó fél kulturális mintáinak, normáinak az átvétele figyelhető meg, és ez eredményezi az akkulturációt. Gordon fontos megállapítása, hogy a megkezdett akkulturáció nem vonja maga után szükségszerűen a hasonulás következő szintjeit, tehát a folyamat nem minden esetben végződik teljes asszimilációval.

A második szakaszt strukturális asszimilációnak (integráció) nevezi Gordon, amely az asszimilációs folyamat egyik fontos mérföldköve, ugyanis álláspontja

szerint, ha az asszimilálódó fél eljut ebbe a szakaszba, akkor az asszimilációs folyamat részben felgyorsul, részben pedig visszafordíthatatlanná válik, tehát idővel teljessé válhat. A strukturális integráció szakaszára jellemző, hogy az asszimilálódó személy, személyek csoportjai a társadalomba oly módon illeszkednek be, hogy bekapcsolódnak a befogadó fél intézményi hálózatába – munkát vállalnak, adót fizetnek – és a befogadó közösség normáit magukra nézvést érvényesnek tekintik. Ugyanakkor a saját közösségükben a kulturális kötődéseik egy részét továbbra is fenntartják.

Következő kiemelkedő jelentőségű szakasznak a vegyes házasságok nagy számban történő előfordulását tekinti. Az így létrejövő biológiai keveredést Gordon amalgamációnak nevezi. A vegyes házasságban született utódokra jellemző az asszimilálódó etnikai identitás elvesztése, és személyiségüket a befogadó társadalom etnikai és kulturális identitása határozza meg.

A negyedik szakaszban az identifikációs asszimiláció folyamatát figyelhetjük meg, amely során az asszimilálódó egyén önmagának meghatározásakor nem a saját, kibocsátó közössége, hanem a befogadó, asszimiláló fél elvárásai szerint határozza meg magát.

A gordonni-modell utolsó három szakasza az identifikációs asszimilációból következő fázisokat jelöli. Az asszimilálódó féllel szemben támasztott előítéletek feloldásának ad teret a modell ötödik szakasza, így a befogadó fél megértő viszonyulása jellemzi e szakaszt.

Ezt követi a magatartás-elfogadó asszimiláció, amely során az együttélés interetnikus kapcsolatokra gyakorolt pozitív hatását írhatjuk le, a társadalmi izoláció ebben a szakaszban már semmilyen formában nem tapasztalható. A modell és az asszimiláció záró fázisában Gordon a hatalmi konfliktusok megszűnését emeli ki.⁹

Gordon asszimilációs modelljének néhány kategóriája a kortárs magyar–cigány együttélési helyzetek leírásában jól alkalmazható. Különösen az akkultúráció és a strukturális integráció folyamatszakaszok elméleti tapasztalatai hasznosíthatóak. Az elsősorban zárt oláh cigány közösségek esetében napjainkban lejátszódó nyelv- és normaváltás jelensége lényegében jól jellemezhető az akkultúráció fogalmi keretei között. A kortárs magyar–cigány együttélés egyik fontos vonatkoztatási pontja a beilleszkedésről folyó társadalmi vita, amely részben a strukturális integráció fogalmához kapcsolódó elméleti tapasztalatokra épülhet.

Az etnikai együttélési helyzetek elemzése azonban az újabb asszimilációelméleti törekvésekből is meríthet további szempontokat. Az 1980-as években, az antropológia tudományterületén bekövetkező kritikai fordulat eredményeként rájöttek arra, hogy a Melting-Pot és a Gordonni-modell nem írják le az etnicitás értelmezésének minden lényeges szempontját. Az egyik kritikai észrevétel az volt,

---

⁹ Vö. Gordon 1964.

hogy mind a Park-féle, mind a klasszikus gordoni-modell asszimilációs várakozást generál, és olyan folyamatként írják le az együttélést, ami szükségszerűen együtt jár az akkulturációval.

A kulturális pluralizmus egyfajta reflexió a korábban megfogalmazott asszimiláció elméletekre és az asszimilációs várakozásokkal szemben. Milton Yinger, amerikai társadalomtudós többek között New Yorkban végzett terepkutatásokat, ahol a bevándorló etnikai közösségeket vizsgálta. Kutatása során arra hívja fel a figyelmet, hogy nincs szükség teljes beolvadásra ahhoz, hogy a bevándorló fél a befogadó társadalom részévé váljon, és nem is várható el, hogy az asszimiláns minden vonatkozásban feladja korábbi kulturális és társadalmi kötődéseit. Kutatásai alapján kidolgozta a plurális modellnek hívott elméletét, amely napjainkban is meghatározza az etnicitásról való gondolkodást.

John Milton Yinger az eltérő etnikai részközösségek közötti együttélés értelmezéséhez Gordon asszimilációs elképzelését továbbgondolva alkotta meg négy dimenziós fogalmi keretét. A négy, egymásra épülő asszimilációs fázis az akkulturáció, a strukturális integráció, az amalgamáció és az identifikációs asszimiláció. Kiemelkedő eredménye, hogy az egyén és a csoport szintjén lejátszódó hasonulási folyamatokat elválasztotta egymástól és külön értelmezési keretben vizsgálta azokat. Az individuum szintjén lezajló integrációs folyamatok feltételeként határozta meg, hogy az érintett egyének ugyanahhoz a társadalmi csoporthoz kötődjenek, és a csoporton belül az egyenlőség jellemezze őket. Yinger a csoportok szintjén zajló integráció feltételének az azonos jogokat és köteleességeket, a felelősséget határozta meg, amelynek eredménye, hogy az integrálódó csoportot mint eltérő kultúrával és identitással rendelkező, de a többségi társadalom részét képező közösséget fogadnak el.¹⁰

Yinger az asszimilációt egyrészt az etnikai csoportok közötti elhatárolódás csökkenési folyamatának tekinti, amely egyfajta befejezettséget is feltételez. Ugyanakkor felhívja a figyelmünket arra, hogy az etnikai részközösségek közötti interakció egy változatos sorrendben bekövetkező folyamat, amelynek több stádiumát különböztethetjük meg. Yinger modelljében

„az asszimiláció mértékét négy összefüggő alfolyamat erőssége határozza meg: a (biológiai) keveredésé, a (pszichológiai) identifikációé, a (kulturális) akkulturációé és a (strukturális) integrációé.”¹¹

Az *akkulturáció* Yinger szerint főként a bevándorló, illetve a kisebb csoportok tagjait érinti, de kiemeli, hogy a társadalmi érintkezés során a kulturális kölcsönhatás folyamata minden résztvevőre hatással bír. Az akkulturáció véleménye

¹⁰ Vö. Yinger 2002.

¹¹ Yinger 2002: 25.

szerint asszimilációhoz vezethet úgy is, hogy az érintett csoportok legfőbb kulturális jellemzői megmaradnak. Kutatásunkhoz kapcsolódóan fontos kiemelnünk, hogy Yinger az asszimilációs folyamat meghatározásakor azt nem egy egyirányú, egymás után és előre meghatározható lépések sorozataként fogja fel. A szituativitásra irányítja a figyelmünket, ami azt jelenti, hogy a hasonulás konkrét folyamata nem írható le egy általános modell alapján. Minden asszimilációs helyzet esetében szükséges a lokális viszonyok vizsgálata és a részközösségek között lejátszó változásfolyamatok eseti elemzése.¹² Az asszimiláció során a kultúra átvétele soha nem azonos módon történik. Az együttélés velejárójaként a kulturális töltöttségű materiális elemek átvétele könnyebben és gyorsabban végbemenő folyamat, ugyanakkor egy adott közösség szellemi, erkölcsi és etikai értékrendjének, normáinak átvétele hosszabb időtartamot és szorosabb együttműködést igényel, főként az akkulturálódó fél részéről.

Yinger szerint fontos különbséget tennünk az egyén és egy egész csoport esetében lejátszódó akkulturáció között. Yinger akkulturációs elképzelése a magyar–cigány etnikai együttélési helyzetek leírásakor is jól alkalmazható. Terepkutatásaim során például a sokat vizsgált nagyecsed-i oláh cigány közösség tagjai körében megfigyelhető tudatos akkulturációs törekvés jól értelmezhető yingeri megközelítésből. Nagyecsedben az akkulturációt az együttélés velejárójaként, másrészt viszont a magasabb státuszúnak tekintett lokális magyar közösséghez való tartozás miatt generált tudatos változásfolyamatnak is tekinthetjük.¹³

A modellben kiemelt második asszimilációs tényező, az *identifikáció* kapcsán Yinger kiemeli, hogy a fogalom nem egységes folyamatot jelöl. Az *identifikáció* lényege, hogy az önmeghatározás során az érintett csoport, valamint a vele érintkező (együttélő) csoport is másként azonosítja magát. Az *identifikáció* értelmezése során is a döntő a szituatív elemzés.¹⁴ A befogadó fél és az asszimilálódó fél identifikációja közötti eltérés azonosítása fontos feladat.¹⁵ A magyar–cigány együttélési helyzetek vizsgálata esetében is jól tetten érhető az *identifikáció* iránya, amikor is az alacsonyabb státuszú csoport tagjai a magasabb társadalmi státuszú közösség irányába próbálják magukat meghatározni.

Yinger a *strukturális integráció* alatt az asszimiláció azon folyamatát érti,

---

¹² Vö. Yinger 2002.

¹³ Vö. Szabó 2019. A nagyecsed-i oláh cigány közösség körében bekövetkező hagyományvesztés folyamatát lásd bővebben Szabó 2018a; 2018b. A Nyírvasvári lokális közösségeinek hagyománykészségét és a hagyományvesztés folyamatát lásd bővebben Szabó 2020.

¹⁴ Vö. Yinger 2002.

¹⁵ A roma- nem roma meghatározás problematikája is főként ebből a fajta identifikációs nehézségből fakad. Kit tekintek romának? Azt, aki annak vallja magát, vagy azt, akit a közössége annak tart? Esetleg mindkét állításnak igaznak kell lennie?

„melynek során a két vagy több, korábban elkülönülő alsóbb szintű társadalom egyégből a közös interakciók szintjére jutnak az emberek.”¹⁶

Ennek egyik első fontos lépéseként a közös munkavégzési körülményeket emeli ki Yinger, ami az asszimiláció folyamatának egyik meghatározó pontját képezi. A közös találkozási alkalmak és munkavégzési helyzetek olyan érintkezési térként és eseményként funkcionálhatnak, amelyek révén a benne részt vevő felek között kulturális kölcsönhatás, biológiai keveredés és identifikációs hasonulás következhet be. Mindez még nem vonja automatikusan maga után azt, hogy teljes hasonulás történjen az így érintkező csoportok között, hiszen az asszimiláló fél részéről tudatos vagy szándékos elutasítás történhet ennek elkerülése végett.

A hazai eltérő etnikai részközösségek közötti kapcsolatviszonyban számos esetben találkozhatunk az asszimilálódó fél részéről történő elutasítás eseménnyel, aminek fő mozgatórugójaként a teljes hasonulás elkerülése, tehát a saját identifikáció, és az azzal járó privilégiumok megtartásának igénye vezérel.

Yinger megközelítésében a vegyes házasság a *biológiai keveredés*, az asszimiláció olyan eleme, amely szinte minden esetben magával vonja a többi elem bekövetkeztét. Ugyanakkor a vegyes házasságban született gyermekek önazonossága nem egy pontosan és minden esetben előre meghatározható minőség, hiszen minden alapvetően attól függ, hogy az asszimilációs folyamat további szakaszai miként teljesülnek a gyermekek személyes szocializációja során. Yinger álláspontja szerint tehát önmagában nem lehet eredményesen vizsgálni a vegyes házasság és az asszimiláció mértékét.¹⁷

A kortárs magyar–cigány együttélési helyzetek elemzésében a yingeri elképzelés a vegyes házasság folyamatáról fontos elemzési szempont lehet. Ennek az az oka, hogy a vegyes házasságok száma a különböző kutatási helyszíneken végzett vizsgálatok alapján egyre gyakoribb jelenség.

Yinger négy dimenziós asszimiláció-elméletének bemutatása során láthatóvá vált, hogy a folyamat összetettsége, változóinak sokszínűsége és reverzibilis jellege miatt a szituativitás érvényesítésével kell vizsgálnunk az eltérő etnikai részközösségek kapcsolatviszonyait. Az etnikai asszimiláció ezek szerint

„az érintett csoportok egymáshoz képest megállapított mérete; a csoportok közti kezdeti kapcsolatok jellege; a kapcsolatok gyakorisága; a különböző csoportok földrajzi koncentrációja, vagy szétszórtsága; a kulturális hasonlóság, illetve különbözőség mértéke, különösen a nyelv és a vallás tekintetében; a faji hasonlóság és különbözőség mértéke; a gazdaság nyitottságának és terjeszkedési lehetőségeinek mérté-

¹⁶ Yinger 2002: 31.

¹⁷ A kérdés összetettsége és a magyarországi magyar–roma vegyes házasságok egyre nagyobb számban való megjelenése miatt e témával részletesebben külön tanulmány keretében foglalkozunk.

ke; a csoportok jogi és politikai helyzete [...]; a diszkrimináció és az előítélet szintje; a szülőhazához fűződő kapcsolat jellege és feltételei”¹⁸ függvényében alakul.

A magyar–cigány együttélés asszimilációs következményeit tanulmányozó elemzések szempontjából Yinger további fontos eredménye a folyamat ellentettjeként kidolgozott disszimiláció fogalmának bevezetése az etnicitás keretei között. Disszimilációnak nevezi

„azt a folyamatot, melynek révén a társadalmi különbségek fennmaradnak, illetve a különböző szubkulturákhoz kötődő csoportok elkülönülnek.”¹⁹

A magyar–cigány együttélésre jellemző fizikai, kulturális és életmódbeli különbségek kiéleződése számos lokális társadalom viszonyait alapvetően meghatározó sajátosság. A disszimiláció fogalmának keretei között nem csak az etnikai részközösségek elkülönülési folyamatai írhatók le, de a jelenség értelmezése is lehetővé válik.

Az eddig bemutatott és elsősorban az amerikai társadalmi folyamatok bázisán kidolgozott kutatási elméleteket követően az európai társadalomtudományi kultúra, azon belül is kiemelten a cigányság asszimilációs viszonyainak elemzésére alkalmas törekvésekkel foglalkozunk.

Elsőként Biczó Gábor az asszimilációkutatás elméletről írt összefoglaló munkájának vonatkozó felvetéseivel folytatjuk a témakör bemutatását.²⁰ Az asszimilációs helyzet fenomenológiai megközelítése lehetőséget nyújt arra, hogy megkülönböztessük az asszimiláció eseményének négy alaptípusát. Felfogásában az asszimiláció olyan kétirányú folyamat, amelyben mind az asszimiláló – a befogadó fél –, mind az asszimilálódó fél kölcsönösen, és oda-vissza hatást gyakorol. Ezek szerint az asszimilációs helyzet úgynevezett klasszikus alapesete az, amikor az egyik *érintkező fél a befogadó asszimiláló többség, a másik résztvevő az „idegen” asszimilálódó kisebbség*. A köztük lévő feszültség forrása a

„szuverenitás-igény fenntartása a befogadó részéről, valamint az autonómia-igény megőrzése az »idegen« részéről.”²¹

Álláspontja szerint az, hogy az asszimilációs helyzetben a folyamat milyen szintre jut el, az mindig eseti, tehát az aktuális szituáció határozza meg.

A fenomenológiai szemléletű megközelítés szerint az asszimilációs helyzet második típusa a *befogadó asszimiláló kisebbség és az idegen asszimilálódó többség* esete.

---

¹⁸ Yinger 2002: 34.

¹⁹ Yinger 2002: 35.

²⁰ Bővebben lásd Biczó 2004; 2009.

²¹ Biczó 2009: 19.

Ekkor a többségi fél képezi az asszimilálódók körét, ahol a folyamat kifejlődése a kisebbségi társadalomhoz történő fokozatos hasonulás.

A *befogadó asszimilálódó kisebbség és az idegen asszimiláló többség* típusa a harmadik megkülönböztetett asszimilációs helyzet, amelyben a kisebbségi társadalom tagjai – akik jelen esetben a befogadó oldalt jelölik – asszimilálódnak a beköltöző idegen többségi társadalom tagjai közé.

A negyedik típust a *befogadó asszimilálódó többség és az idegen asszimiláló kisebbség* esetében határozza meg. Ekkor az asszimilációs együttélési helyzetben a befogadó fél a többségi társadalom tagjaként asszimilálódik a bekerülő idegen, kisebbségi társadalom tagjai közé.

Biczó Gábor álláspontja, hogy a négy felsorolt alaptípus alkalmas arra, hogy leírja, és egyben tipizálja, valamint megalapozza az asszimilációs esetek csoportosítását. Az asszimilációs helyzet fenomenológiai alaptípusai lehetővé teszik azt, hogy az asszimiláció során lejátszódó hasonulási folyamatokat egységes fogalmi keretek között kezeljük, ami nélkülözhetetlen az asszimilációs esetek – a kulturális, vallási, etnikai és nyelvi hasonulás – lényegének a megértéséhez.

Minden lokális együttélési helyzet önálló értelmezési kereteket követel. Több, az együttélési helyzetet párhuzamosan befolyásoló tényező vizsgálatával és mindenkor az eseti együttélési szituációkat magyarázó modellek között nyílik mód az etnikai kapcsolatviszonyok asszimiláció-elméleti összefüggéseinek feltárására.²² Az együttélés minőségét befolyásoló legfőbb tényezők közé tartoznak az együttélés időintervalluma, az együtt élő részközösségek száma, és a lokális társadalomban betöltött szerepük, az asszimilációs folyamat előrehaladottságának szintje, valamint – például a magyar–cigány együttélési helyzeteket tekintve – a napjainkban egyre nagyobb teret nyerő vegyes házasság megjelenése.

A tanulmány következő részében az egyik kutatási színtéren, Nyírvasváriban végzett terepmunka tapasztalatok és az etnikai együttélési helyzet elemzésére vonatkozó kutatási eredmények kerülnek bemutatásra a fent vázolt elméleti keretek alapján. Választ keresünk arra, hogy miként alakultak ki és hogyan jellemezhetőek a kortárs etnikai együttélési helyzetek a nyírvasvári multietnikus közösségben. Szituatív magyarázómodell keretében elemezzük a kutatási eredményeket, amelyek alkalmasak a településen fennálló folyamatok leírására és értelmezésére.

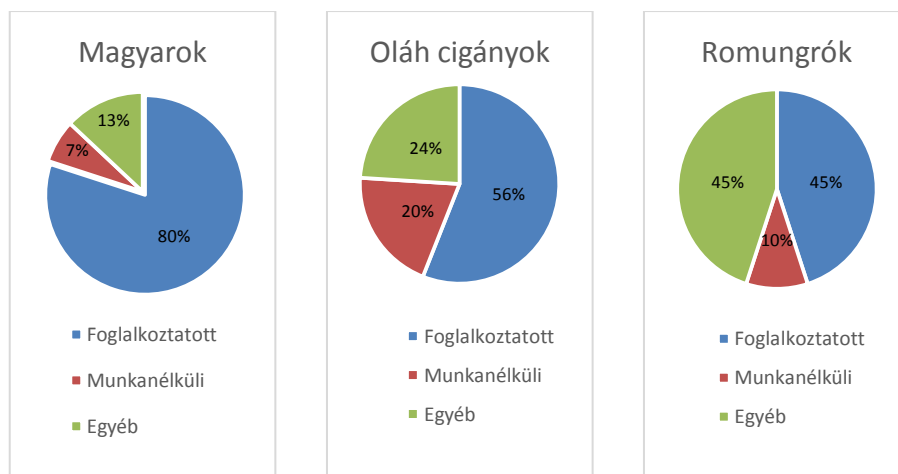
---

²² Eltérő etnikai részközösségek közötti kapcsolatviszonyok szituativitásáról lásd bővebben Biczó 2015.

Kortárs etnikai együttélési helyzetek Nyírvasváriban

2018-tól kezdődően több alkalommal végeztem terepkutatást Nyírvasváriban, amely során kérdőíves adatgyűjtés, interjúzás, vizuális dokumentálás és megfigyelési módszerek kerültek alkalmazásra.²³ Nyírvasvári kortárs társadalma, az együtt élő etnikai részközösségek – magyar, oláh cigány és romungró – közötti kapcsolatviszony elemzése segíthet megérteni, hogy milyen közösségfolyamatok játszódnak le a vidéki, lokális, kisebb lélekszámú községekben.

Nyírvasvári jellemzően mezőgazdasággal foglalkozó település, lakosságának száma 2030 fő. A településen alapvető nevelési-oktatási intézmények működnek, de a fő foglalkoztató az önkormányzat. Az aktív korú népesség 13,77%-át foglalkoztatja.²⁴ A település közvetlen közelében található Nyírbátor járásközpont, ahol a közelmúltban nagy kiterjedésű, számos embert foglalkoztató ipari parkot létesítettek. A kisváros a helyi munkaerő-piaci viszonyokra jelentős hatást gyakorol. Nyírvasvári polgármesterével készített interjú alapján tudhatjuk, hogy a nyírbátori cégek nagyszámban alkalmaznak a településről lakosokat.²⁵

1. ábra: A vizsgált minta foglalkoztatottsági mutatói.

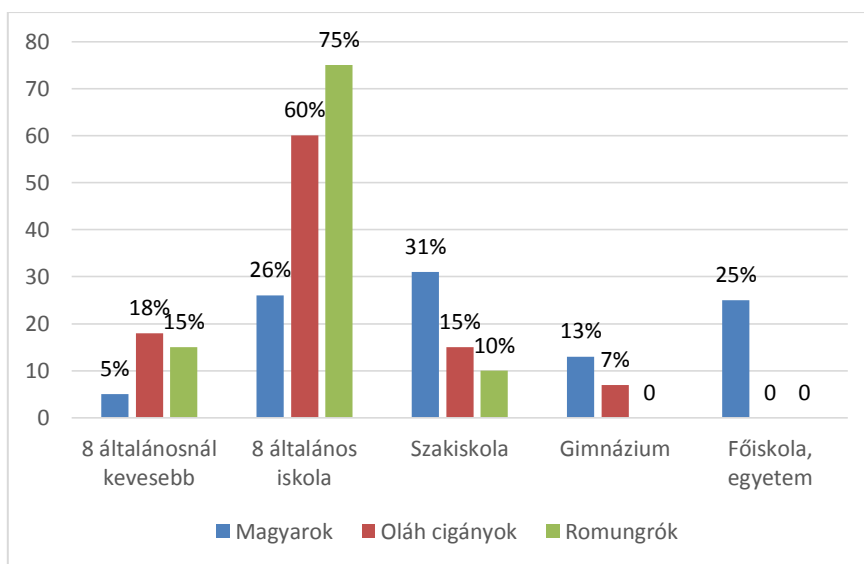
²³ A tanulmányban a kutatás során készített kérdőívek, strukturált interjúk és megfigyelések eredményeinek elemzésére kerül sor. Mindhárom helyi etnikai részközösségben készült kérdőíves felmérés: a magyarok esetében 80, a romungró közösségben 60, míg a helyi oláh cigány társadalomban 70 kérdőív képezi a kutatási mintát és emellett 35 interjú felvételére került sor.

²⁴ Nyírvasvári HEP <http://nyirvasvari.hu/uploads/2019/12/ktjkv-20191118compressed-1.pdf> (A letöltés dátuma: 2020. 09. 15.)

²⁵ Saját gyűjtés: interjú a polgármesterrel, 2019, Nyírvasvári.

A vizsgált mintából kirajzolódó statisztikai kép alapján láthatóvá válik, hogy a településen élő megkérdezett magyar származásúak 80%-a aktív kereső, és mindössze 7 %-uk munkanélküli, ami a régió viszonyait tekintve átlagos foglalkoztatási mutató.²⁶ A munkaviszonnyal rendelkezők 36,4%-a közfoglalkoztatott, ami arányban van a megfelelő szakképesítés hiányával, hiszen a megkérdezettek 30%-a nyolc általános iskolai vagy annál alacsonyabb végzettséggel rendelkezik. A település kedvezőnek tetsző foglalkoztatottsági mutatója a helyi magyar közösség munkaerő-piaci aktivitásának köszönhető, aminek a hátterében a másik két együttélő etnikai részközösséggel összevetésben magasabb iskolai végzettség áll.²⁷

2. ábra: A vizsgált etnikai közösségek iskolai végzettségének százalékos megoszlása.

Nyírvasváriban, amint erre már utaltunk, három részközösség, a magyarok és a romák – ezen belül az oláh cigányok és a romungrók – együttélését figyelhetjük meg. A két helyi cigány közösség között sok tekintetben nehéz különbséget tenni. Azonban, ha a legmagasabb iskolai végzettséget vizsgáljuk, akkor mégis eltéréseket találunk. A vizsgálatba bevont romungrók 90%-a legfeljebb a nyolc ál-

²⁶ A megkérdezett magyarok 9 %-a gyermeknevelési céllal (Gyes/Gyed) van otthon. A vizsgált minta 3,64%-a nyugdíjas. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a munkanélküliek aránya 2016-ban 7% volt. (<https://www.ksh.hu/interaktiv/terkepek/mo/munkaero.html>)

²⁷ A megkérdezett magyarok valamivel több, mint 30%-a szakiskolai vagy szakközépiskolai végzettséggel rendelkezik; 12,7%-uk gimnáziumi érettségivel, míg több, mint negyedük felsőfokú végzettséggel is rendelkezik (úgy mint tanító, tanár, pedagógus, óvodapedagógus, teológus szakos diploma). A megkérdezettek több mint fele további szakképesítéssel is rendelkezik.

talános iskolát végezte el,²⁸ és mindössze 10%-uk rendelkezik szakközépiskolai végzettséggel. Egyéb szakképesítést a megkérdezettek 35%-a szerzett. Az oláh cigányok körében végzett felmérés eredményeiből kitűnik, hogy esetükben a megkérdezettek kétharmada alapfokú végzettséggel rendelkezik, míg egynegyedük középszintű végzettséget szerzett, ami szignifikáns különbség. A szakképesítést szerzett oláh cigányok aránya hasonló a romungróknál mért aránnyal.²⁹

A foglalkoztatottsági mutatókat tekintve a számok a szakképesítéssel arányos eredményeket mutatnak: a romungrók esetében a megkérdezettek 45%-a foglalkoztatott, ebből 30%-uk a közmunkaprogram keretében, míg az oláh cigányok esetében a megkérdezettek több mint fele foglalkoztatott, amiből 35%-uk közmunkás. A vizsgálat időpontjában a megkérdezett romungrók közel fele gyermeknevelési céllal van otthon.

A munkanélküliek aránya a vizsgálati mintában az oláh cigány közösségben a legnagyobb, 20%. Ennek nem csupán a többségi társadalom átlagával összevetve alacsony iskolai végzettség az oka.³⁰ A kutatás során felvett interjúk tanulsága szerint legalább ennyire fontos szociokulturális determináció a fiatal generációk esetében a családi minta és a helytelen időkezelési stratégia.

A munkaerő-piaci helyzetre és az iskolázottságra vonatkozó statisztikai mutatókból kivilágoló kép szerint a nyírvasvári etnikai részközösségek helyzete gyökeresen eltér egymástól. Amint az várható, a helyi magyar többségi társadalom rendelkezik a legkedvezőbb foglalkoztatási mutatókkal. Az oláh közösség elmarad ugyan a helyi társadalom átlagától, de még mindig jobb helyzetben van, mint a romungró közösség. A foglalkoztatottság és az iskolázottság közötti egyenesen arányos kapcsolat nem meglepő ugyan, de Nyírvasvári esetében mutat érdekes sajátosságokat. A romungrók munkanélküliségi adatai jobbak, mint az átlagosan magasabban iskolázott oláh cigányoké, ami arra enged következtetni, hogy a helyi közmunkaprogramba a romungrók nagyobb arányban kerülnek be. Ez logikus gyakorlat, ha a közfoglalkoztatásban éppen a hátrányos helyzet és az alkalmazás egyik meghatározó szempontjaként az alacsony iskolázottságot veszik figyelembe. Így a relatíve átlagosan magasabban iskolázott oláh cigányok a helyi munkaerőpiacon hátrányt szenvednek el. Ugyanakkor a közeli gyártelepen is egyre nagyobb arányban foglalkoztatnak legfeljebb nyolc általános iskolai végzettséggel rendelkezőket.

---

²⁸ A megkérdezettek 15%-a nem végezte el a nyolc osztályt.

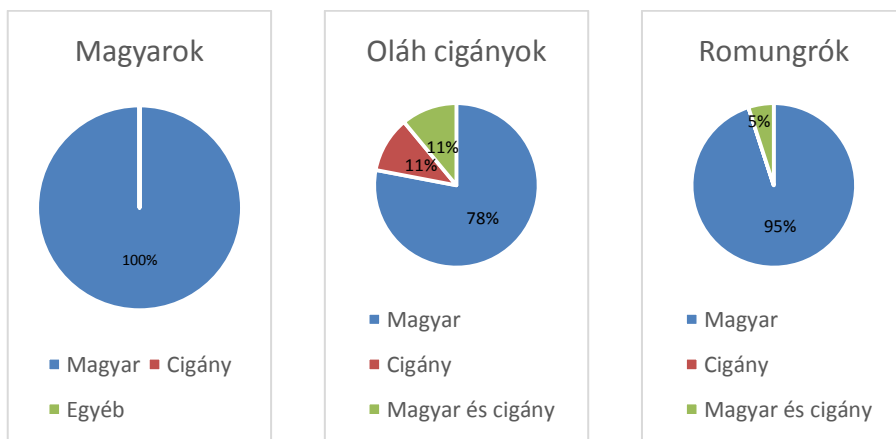
²⁹ A szakképesítések a két helyi cigány közösség körében hasonlóak: erdőművelő, mezőgazdasági munkás, kerti munkás, családellátó, gyermek-és ifjúságfelügyelő, konyhai kisegítő.

³⁰ A munkanélküliek 77%-a legfeljebb nyolc általános iskolai végzettséggel rendelkezik. A kutatási mintába bekerült oláh cigány munkanélküliek több mint felének nincs gyermeke és életkoruk 18 és 21 év közé tehető.

A foglalkoztatási és az iskolázottsági mutatókat tovább árnyalja a lokális szintén tapasztalt diszkriminatív viszonyulás a romák alkalmazásához. Az egyik interjúalany – a helyi általános iskolában dolgozó pedagógus – elmondása alapján a gyerekeket minden esetben a továbbtanulásra ösztönzik, legalább egy szakma megszerzéséig, de a tapasztalatok alapján a tanultabb helyi roma származású személyek nem tudnak érvényesülni a munkaerő-piacon.

„Többet végeztek már bolti eladó szakmát roma kislányok közül. Az én osztályomból is, és csak egy tudott elhelyezkedni, az is Nyírbátorban egy ABC-ben. Mikor beszélgettem a kislányokkal, akkor elmondták, hogy nagyon megalázó számukra, hogy nem engedték őket például a fehérgottas pulthoz, mert, hogy mit fognak mondani, és hogy ne szolgálja ki őket cigány ember. Ezért nem is tudtak elhelyezkedni a szakmájukban. Azt mondták, hogy annyi megaláztatás érte őket, hogy csak dobozokat pakoltattak velük, még kenyeret sem szeletelhettek.”³¹

Fontos együttélést befolyásoló tényező az anyanyelv. Ha megvizsgáljuk, hogy a lokális részközösségekben mely nyelvet tekintik anyanyelvüknek, akkor láthatjuk, hogy a mintába bekerült oláh cigány személyek mindössze 11%-ának cigány az anyanyelve. Esetükben tehát egy nagymértékű nyelvi asszimilációs folyamat szemtanúi lehetünk, amely a megfigyelések alapján részben tudatos döntések eredményeként megy végbe. A lokális oláh cigány közösségben a gyerekek cigány nyelvre való tanítása már nem képezi a hagyományörzés legfőbb értékét.

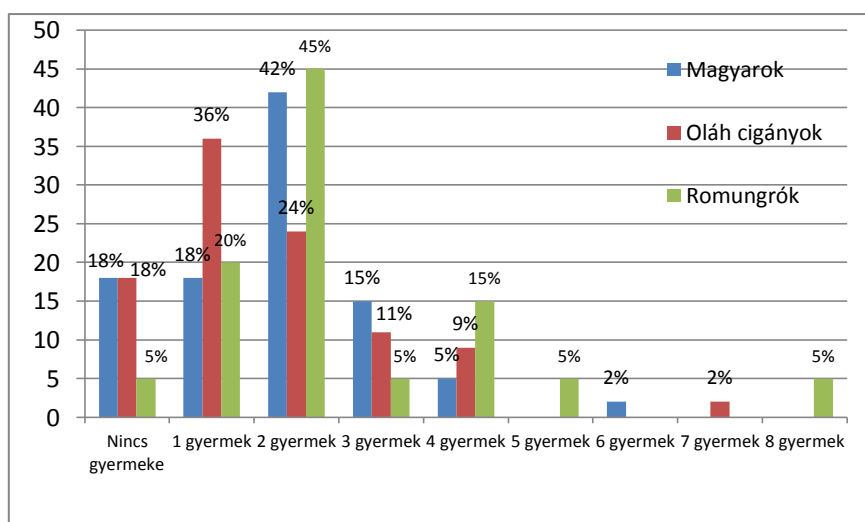
3. ábra: A vizsgált minta anyanyelv szerinti megoszlása.

Ennek egyik oka a cigány nyelv első nyelvként való használata esetében felmerülő hátrányok leküzdésére irányuló tudatos törekvés. Ugyanakkor megfigyel-

³¹ Saját gyűjtés: P. K. E. 49 éves, magyar származású nő, Nyírvasvári.

hető jelenség, hogy egyes romungró származású cigányok a lokális alkalmazkodás jeleként megtanulják és használják a cigány nyelvet.

Az etnikai részközösségek társadalmi jellemzőinek egyik további fontos mutatója a családi állapot és a vállalt gyermekek száma közötti összefüggés. Mindez a nyírvasvári lokális közösségben végzett vizsgálat eredményeivel összevetésben az iskolázottsági és foglalkoztatási adatokhoz képest kevésbé eltérő eredményeket mutat. A megkérdezettek körében szinte azonos arányban, a vizsgált minta közel kétharmadában élnek párkapcsolatban, vagy házasságban. Eltérést csupán a vállalt gyermekek számában találunk.

4. ábra: A vizsgált mintában a vállalt gyermekek száma.

Mint az a fenti diagramból látható, a romungró és a magyar közösség esetében a megkérdezettek felének két vagy több gyermeke van.³² A talán legmeglepőbb összefüggés, hogy a részközösségek adatait összevetve kiderül, hogy az oláh cigány családokban a legalacsonyabb az átlagosan vállalt gyermekszám. Az adatokból kirajzolódó tendenciák ellentmondanak a közgondolkodást uraló sztereotípiának, mely szerint a roma családokban a gyermekek száma magasabb, mint a többségi társadalomban. A vizsgálati mintában az oláh cigány származású fiatalabb korú alanyok felülreprezentáltsága ellenére is meglepő összefüggés, hogy az egygyermekes családok száma a legmagasabb. A jelenség okai a kutatásban felvett interjúk tanulsága szerint tudatos értékválasztás következménye.

³² Ez az arány a megfigyelések és a strukturált beszélgetések alapján a településen azonos arányban jelenik meg.

A település védőnőjével készített interjú alapján további fontos összefüggésekre derült fény. A védőnő elsősorban a 0-6 éves korú gyermekek gondozását látja el, de egészen 16 éves korukig nyomon követi a fiatalok életútját. A vizsgálat időpontjában a településen élő 0 és 6 éves korosztály száma 138 fő. A magyar-roma gyerekek aránya átlagosan fele-fele, de vannak olyan korcsoportok, amikor a roma gyerekek aránya akár 70% is lehet. A jellemző azonban az, hogy Nyírvasváriban a gyermekek 50%-a a magyar közösségből kerül ki.³³ Ugyanakkor a védőnő elmondása alapján kiderült, hogy a vállalt gyermekek számában etnikai részcsoporthoz igen is lehet különbséget tenni, még akkor is, ha a magyar családok is egyre nagyobb arányban vállalnak gyermeket.

„Természetesen több az etnikumnál. Egy családba azért a 3 az nagyon gyakori, itt azért nincs olyan sok, akinek ennél több gyermekük lenne, de azért van 4, 5 gyerekes is, de csak egy olyan család van, ahol 8 gyermek van. Viszont van már egy réteg, akik iskolázottabbak, jobb körülmények között élnek – akikenél a szülők mind évek óta folyamatosan dolgoznak, mondjuk a gyárakban – ott egy meg két gyermek van a családban és nem is akarnak többet vállalni.”³⁴

Esetükben tudatos törekvés figyelhető meg, céljuk, hogy gyermeküket megfelelően tudják iskoláztatni, és mindent meg akarnak adni számukra, ami a fejlődésükhöz szükséges.

A részközösségek között a családalapítás idejében lényeges eltérés figyelhető meg, amely az alábbiak szerint alakul: a magyar származású nők esetében a húszas évekre, de akár a harmincas évek elejére is tehető az első gyermek születése. A két roma közösségben ezzel szemben a húszas éveket megelőző időszakban született gyermekek magasabb aránya a jellemző. A 16 éven aluli nők esetében vállalt gyermekek száma egyre csökken, évente csupán néhány esetben tapasztalható extrém korai családalapítás. A 18-19 éves kor jellemzően az, amikor a roma származású anyák első gyermeke megszületik. A korai gyermekvállalás nyilvánvalóan befolyásolja a szülők további életét, hisz gyakori az iskola félbehagyása, így szakma és végzettség nélkül kénytelenek boldogulni a későbbiekben. A magyar közösség a roma társadalomban elterjedt fiatalkori gyermekvállalást elutasítja, így ez a jelenség negatívan befolyásolja a két csoport közötti együttélést.

Az együttélés másik fontos színtere a vallási-felekezeti élet. A vallás meghatározó szerepet tölt be az erkölcsi normáknak és a többségi társadalom által képviselt együttélést meghatározó értékeknek a közvetítésében. Fontos tény, hogy

³³ „Ez nem egy cigány település. Magas a számuk, de itt nincs az a lemorzsolódás, hogy a magyarok elköltözték. Ezt elősegíti, hogy Nyírbátor közel van, sokan kiköltöztek Nyírbátorból, mert itt olcsóbban tudtak házat venni, tehát nem egy elöregedő település Nyírvasvári.” Sz. I. 49 éves, magyar származású nő, Nyírvasvári.

³⁴ Saját gyűjtés: Sz. I. 49 éves, magyar származású nő, Nyírvasvári.

Nyírvásváriban mindhárom lokális közösség esetében a görög katolikus vallás a meghatározó.

A felekezeti váltás egyik részközösség esetében sem jellemző, illetve ritkán fordul elő, hogy valaki nem részesül keresztségben. Nyírvásváriban nagyobb számú református közösség is él, amelynek tagjai szinte kizárólag magyar származású helyi lakosok. A rendszeresen templomba járók aránya alacsony, csak ritkán, illetve ünnepekkor látogatják a szertartásokat. A kutatási adatok alapján ugyanakkor elenyésző azoknak a száma, akik egyáltalán nem vesznek részt a gyülekezeti életben.

A mintába bekerült oláh cigányok körében a görög katolikus hit mellett az evangélisták és pünkösdisták, valamint a hit gyülekezetekhez tartozók, tehát a neoprotestáns felekezetek is hangsúlyosan képviseltetik magukat a településen. Heti rendszerességgel, amint ünnepekkor is nagyjából a közösség negyede jár templomba. A vallási életnek a közösségen belüli meghatározó szerepéről árulkodik, hogy minden hívő személy egyben aktív vallásgyakorló és templomba járó is.

A romungró közösségben a kutatási minta alapján a görög katolikus vallás mellett kisebb részben, de vannak református és evangélikus hívek is, valamint a hit gyülekezetébe átkeresztelkedett tagok. A templomba járási szokások a másik helyi cigány közösséggel mutatnak párhuzamot.

A kutatási tapasztalatok alapján a vallásgyakorlás döntő fontosságú a településen. Jól látható, hogy az etnikai részközösségek közötti interakció egyik jelentős helyszíne a vallási élethez kötődik, mivel a templom olyan közösségi térként funkcionál és a szertartások olyan fontos összekötő kapcsot jelentenek, ami az együttélést alapjaiban befolyásolhatja. Bartha Elek hívja fel kutatásai alapján figyelmünket arra, hogy a vallás az asszimilációs folyamatra intenzív hatást gyakorolhat,

„ha a kisebbséget és a többséget alkotó etnikai közösségek azonos gyülekezetekhez tartoznak, a közös vallás [...] részese lehet a beolvadás folyamatának.”³⁵

Lokális etnikumközi kapcsolatviszonyok vizsgálata

Az etnikai részcsoportok kapcsolataira közvetett módon hatást gyakorló fontos tényezők az iskolázottság, a foglalkoztatás jellemzői és a családok szerkezeti sajátosságai elemzését követően az etnikai együttélés-vizsgálatok egy újabb meghatározó összefüggését, a személyközi kapcsolatok kérdését tekintjük át. Míg az eddig vizsgált tényezők az etnikai részcsoportok a településen belüli presztízsét és státuszát kijelölve közvetve gyakorolnak hatást az együttélésre, addig a

---

³⁵ Bartha 2006: 31.

személyközi kapcsolatok mutatói az érintkezés minőségének közvetlen összefüggéseit teszik értelmezhetővé.

A terepmunkák során a lokális etnikumközi személyes kapcsolatviszonyok három szintjén történt az összehasonlítás.³⁶ A vizsgálatban a legkövetlenebbként meghatározott személyközi kapcsolati szint a barátság kategóriája alá sorolt tartós személyközi viszonyokat öleli fel.³⁷ A kutatási eredményekből kiderül, hogy a megkérdezett mindkét cigány közösséghez tartozó személyeknek a helyi társadalom minden más részközösségében van barátja. Ezzel szemben a megkérdezett magyarok 78%-ának van cigány és magyar etnikai részközösséghez tartozó barátja is, viszont 16%-uk csak a saját közösségéhez tartozó személlyel alakított ki személyes-baráti kapcsolatot.³⁸ Az eltérés, bár nem nagyságrendi, de utal arra, hogy a többség a kisebbség irányába kevésbé nyitott, mint fordítva.

Az etnikumközi személyes kapcsolatok következő elemzési szintje a szomszédság.³⁹ A megkérdezett minta alanyainak esetében a kutatás kitért a szomszédok etnikai hovatartozására, illetve arra, hogy mely etnikai részközösséget tudnák elképzelni – fogadnák el – szomszédjukként. A megkérdezett magyarok 63,6 %-a a település olyan részén él, ahol csak magyar szomszédjai vannak. A vizsgált romungró származású személyek esetében a számok alapján látható, hogy legnagyobb arányban cigány háztartások mellett élnek, 35%-uk oláh cigány családok mellett, míg 20%-uk romungrók mellett. Magyar szomszédja jelenleg a megkérdezettek 15%-ának van.⁴⁰ Az oláh cigányok között a megkérdezettek közel 90%-ának cigány etnikai származású szomszédja van, döntő többsége pedig oláh cigány származású. Az adatokból egyértelműen kirajzolódik, hogy a romungrók egy kisebb hányadának van szomszédsági kapcsolata a többségi magyar közösségből származó személlyel, míg az oláh közösség gyakorlatilag szinte csak azonos, legfeljebb romungró szomszédokkal rendelkezik. A többség és kisebbség fizikai térbeli elkülönülése a településen belül a részcsoportok és ebből következően a háztartások szintjén is tetten érhető.

³⁶ A személyközi kapcsolatok rendszerének feltérképezésére kérdőíves módszerrel került sor. A módszerrel nyert adatok alkalmasak a kapcsolatok intenzitásának, minőségének és az azokra jellemző attitűdöknek az értelmezésére.

³⁷ A barátság fogalma olyan személyközi kapcsolatot jelöl a kutatás során, amelyben a résztvevő felek saját akaratukból vesznek részt, a találkozások helye és időpontja, valamint a közvetlen fizikai kapcsolat intenzitása szabadon választható.

³⁸ A mintában megkérdezett magyar közösség 6%-ának egyáltalán nincs barátja.

³⁹ Szomszédság alatt azt a személyközi kapcsolatot értjük, ahol a két résztvevő fél nem szabadon választja a szomszédsági helyzetet, a fizikai egymásmellé-rendeltség folyamatos, az élethelyzet részben adottság és a felek közötti interakció a felek személyes elhatározásától függ, azt a lokális szokásjog csak részben befolyásolja.

⁴⁰ A romungrók körében magyar és romungró szomszédja is van a megkérdezettek 15%-ának, romungró és oláh cigány szomszédja pedig 5%-uknak.

A kutatás kitért annak felmérésre, hogy a jelenlegi helyzetüktől elvonatkoztatva, milyen etnikai származású szomszédot tudnának elképzelni a helyi társadalom tagjai közül. Míg a cigány közösségeken belül a megkérdezettek szinte háromnegyede nyitott a szomszédsága etnikai hovatartozására vonatkozóan, addig a vizsgálatba bevont magyaroknak kevesebb, mint a fele fogadná el, ha tőle eltérő etnikai származású szomszédja lenne. Érdekes részeredmény ugyanakkor, hogy az elfogadó magyar származású polgárok közel 60%-a mindkét helyi cigány közösségből származó szomszédot el tudna képzelni szomszédjaként.⁴¹ A két cigány közösség esetében hasonlóak a vélemények, de az arányokban mégis talá-lunk eltérést. Az oláh cigányok döntő többsége inkább magyar szomszédot szeretne, ami megegyezik a romungrók irányultságával. A romungrók esetében csak a megkérdezettek fele szeretne magyar származású, míg másik felük oláh cigány szomszédot.

Az adatokból kirajzolódik a nyírvasvári társadalom etnikumközi kapcsolatviszonyait jellemző attitűdök bonyolult rendszere. A magyar többség elzárkózó magatartásgyakorlatának összképét valamelyest árnyalja, hogy a csoport egy kisebb része differenciálatlanul nyitott lenne mindkét roma közösség irányába. A település cigány népességének attitűdje egyszerre tükrözi az integrációs szándékot, amennyiben a magyar szomszéd választása az előnyösnek gondolt magasabb státuszú társadalmi kapcsolat lehetőségét sejteti. Ezzel párhuzamosan a megkérdezett minta alapján nyert eredményekből kiderül, hogy a helyi cigányság egy markáns csoportja izolációs attitűddel jellemezhető.

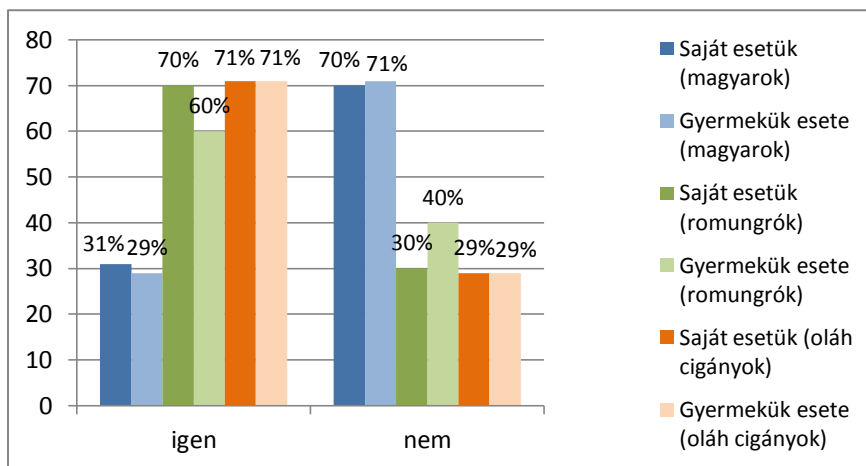
A személyközi kapcsolatok harmadik és az elemzésben vizsgált legmélyebb szintje a házasság, azon belül pedig a vegyes házasság kérdése.⁴² A kutatás során elsőként arra kerestük a választ, hogy a megkérdezettek saját személyük vonatkozásában el tudnák-e képzelni, hogy a településen élő más etnikai csoportból származó személlyel álljanak párkapcsolatban. A válaszadó magyarok kevesebb, mint egyharmada élne vegyes házasságban, míg mindkét helyi cigány közösség több, mint kétharmada el tudná képzelni, hogy származásától eltérő társa legyen. A vizsgálat során az is felmérésre került, hogy mi a megkérdezettek véleménye a vegyes házasságról, ha nem a saját, hanem a gyermekük életéről van szó. (5. ábra) A kapott adatok alapján gyakorlatilag ugyanazokat az eredményeket kaptuk, mint amit a megkérdezett a saját személyére vonatkozóan megfogalmazott.

---

⁴¹ A vizsgált és az egymás mellett élésre nyitott magyarok további 28,6%-a inkább csak oláh cigány szomszédot, míg 14,3%-uk romungró felet tudna elképzelni szomszédjának.

⁴² A kutatás során vegyes házasság alatt a vizsgált településen élő három etnikai részközösség (magyarok, romungrók, oláh cigányok) közötti házasságot, párkapcsolatot értjük.

5. ábra: *Vegyes házasságra való nyitottság a megkérdezettek saját és gyermekük esetében.*

Azokban a háztartásokban, ahol a megkérdezett fél nyitottnak mutatkozott eltérő etnikai származású féellel való párkapcsolatra, ott külön vizsgálatra került, hogy a személy jelenlegi társa milyen etnikai származású, illetve családjában előfordult-e már vegyes házasság.

A vegyes házasság iránt nyitott megkérdezett magyarok 60%-a jelenleg magyar féellel él párkapcsolatban, házasságban, további 7,3%-uk romungróval, míg 12,7%-uk oláh cigány párt választott magának.⁴³ Ugyancsak az összképet árnyaló adat, hogy a megkérdezett magyar származású személyek kibocsátó családjainak egyharmadában fordult már elő vegyes házasság.

A vegyes házasság iránt nyitott megkérdezett romungrók 45%-ának oláh cigány házastársa van, 20%-uknak romungró, míg 25%-uknak magyar párja van.⁴⁴ Feltűnő adat, hogy családjaik 85%-ában található vegyes házasság.

Az oláh cigányok többsége, 68,9%-uk saját etnikai származású féellel él párkapcsolatban, további 11,1%-uk romungró féellel, míg 4,4%-uk magyar társsal él együtt.⁴⁵ Kibocsátó családjuk 71,1%-ában van példa vegyes házasságra.

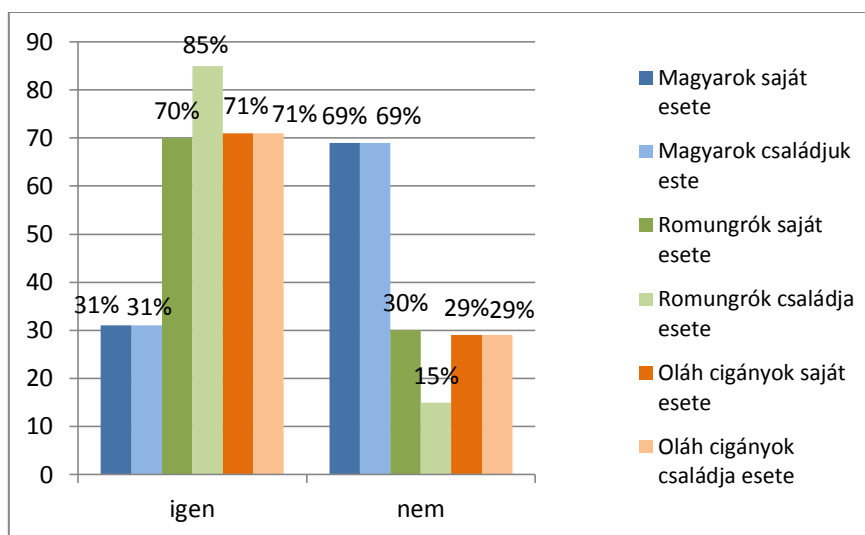
A nyírvasvári etnikumközi házassági kapcsolatviszonyok kérdésére vonatkozóan a kutatás érdekes következtetéseket enged. Az attitűd szintjén a házassági kapcsolatra való nyitottság eltérő etnikai csoportból származó személlyel szignifikáns különbséget mutat. Mindkét cigány közösség elfogadóbbnak mutatkozik a

⁴³ Jelenleg a megkérdezett magyarok 20%-a nem él párkapcsolatban.

⁴⁴ Jelenleg a megkérdezett romungrók 10%-ának nincs párkapcsolata.

⁴⁵ A megkérdezett oláh cigányok jelenleg 15,5%-a nem él párkapcsolatban.

kérdésben, mint a magyar többség. Álláspontjukat generáción túlmutató értelemben érvényesnek tekintik, ami értékrendi stabilitást, jelen esetben a magyarok a romákkal szembeni elutasító, míg megfordítva a nyírvasvári cigányok a magyarok irányába mutatkozó integrációs attitűdjét tükrözi. A következtetést a vegyes házasságokra vonatkozó tapasztalatok megerősítik. Míg a vegyes házasság iránt nyitott megkérdezett magyarok esetében 20%-uk él olyan házasságban, ahol az egyik fél valamelyik roma részcsoporthoz tartozik, addig a település cigány családjában a vegyes házasság iránt nyitott romungrok esetében 90%-uk ténylegesen vegyes házasságban él. A mintába bekerült oláh cigányok esetében ez alig 15%, ami ugyancsak feltűnő különbség és levezethető a két kultúra eltérő sajátosságaiból.

6. ábra: Vegyes házasságra való nyitottság a saját és a kibocsátó család esetében.

Fontos további összefüggés, hogy a vegyes házasság iránt nyitott roma származású személyek túlnyomó többségének családjában – a magyar származásúaknál csak kisebb hányaduknál – van példa a vegyes házasságra, ami az etnikumközi kapcsolatok fejlődésében arra utal, hogy a rendelkezésre álló minta az attitűdöt és a tényleges gyakorlatot egyaránt markánsan befolyásoló tényező lehet. Az összefüggéseket jól tükrözi a 6. sz. ábra, amelyből kiderül, hogy a vegyes házasság iránt nyitott személyek esetében gyakorlatilag azonos a vegyes házasságok száma, mint a kibocsátó családokban.

Ha a vegyes házasságokkal kapcsolatos attitűdből és gyakorlatból kiolvasható etnikumközi személyes kapcsolatok minőségének rendszerét a fentiekben elemzett kategóriákra adott válaszok – barátság, szomszédság, vegyes házasság –

összefüggésében értelmezzük, további fontos következtetések megfogalmazására nyílik mód.

A vegyes házasságban élő megkérdezett romungró származású személyek válaszai alapján kiderül, hogy azokban az esetekben, ahol vegyes házasságban él valaki, ott minden esetben rendelkezik más etnikai csoportból származó baráttal, a családban mindenütt van példa vegyes házasságra és az esetek 85%-ában a szomszéd más etnikai hovatartozású fél, aki maga is többnyire vegyes házasságban él. Gyakorlatilag ugyanez érvényes a vegyes házasságban élő magyarokra, ahol a családjaikban eleve van példa a vegyes házasságra, rendelkeznek eltérő származású baráttal és több mint kétharmaduknak származásuktól eltérő szomszédja van.

A nyírvasvári etnikai részcsoportokat vizsgálva csupán a vegyes házasságban élő oláh cigányok esetében találunk némi eltérést. Esetükben habár ez előbbiekhöz hasonlóan előfordul vegyes házasság a családban és baráti kapcsolatot tartanak fent másik etnikai csoportból származó féellel, de eltérő etnikai szomszédsági kapcsolattal csak 28,6%-uk rendelkezik. A jelenség nyilvánvalóan az oláh közösség a településen belüli térbeli elkülönüléséből vezethető le.

Összefoglalva, ha a személyközi kapcsolatok három elemzési szintjén végzett vizsgálatok eredményeit összesítjük, akkor az alábbi relációkra derül fény. Láthatóvá válik, hogy a két helyi cigány közösség attitűdje között alig mutatkozik eltérés, szemben a magyarok beállítódásával. Habár eltérő arányú, de csökkenő nyitottsággal és elfogadottsággal találkozhatunk a személyközi kapcsolatok közötti viszonylatban. A barátság vonatkozásában még nagymértékű a kölcsönös elfogadottság mindhárom helyi részközösség esetében. Amikor a személyközi kapcsolat zártabb és az azokkal kapcsolatos közösségi normák szigorúbbak, regulatívabbak – szomszédság és házasság –, akkor a magyar többség a romák irányába elveszíti nyitottságát, ellenben a cigányok részéről a magyar többség irányába tanúsított pozitív beállítódás fennmarad.

Az együttélési relációk társadalmi működésre gyakorolt hatásai

A személyközi etnikai viszonyok vizsgálata mellett a kérdőíves kutatás során kitértünk arra is, hogy az érintettek miként ítélik meg a csoportközi kapcsolatokat direkt kérdésekre adott válaszaikban. A vizsgálat során a két egymást követően feltett kérdés a jelenlegi állapotra, és a közösségi emlékezetre apellálva, az egykori etnikumközi kapcsolatminőségre vonatkozóan érdeklődött a kutatási mintába bevont személyek álláspontjáról.

Az együttélés minőségének megítélése az etnikai csoportok szerint az időben változik. A negatív tartományba a megkérdezettek kisebb hányada sorolja be a kapcsolatokat, de jellemző, hogy a „rossz” és a „semleges” minősítés a magyar válaszadóknál számottevő. Szintén feltűnő, hogy az „elfogadható” választ adók száma mindhárom részcsoportban hasonló, míg a „harmonikus” válasz az oláh cigány származású alanyok esetében felülreprezentált. Ennek kézenfekvő magyarázata lehet az egyébként általános értelemben vett szegregált léthelyzet, ami a helyi többségi társadalommal kialakuló interakciók gyakoriságát csökkenti. Az oláh cigányok vagy saját környezetükben a háztartásban tartózkodnak – kisgyermekes nők és idősek –, vagy munkavállalás okán napi, esetleg heti rendszerességgel eljárnak a településről. Mindez azt jelenti, hogy az oláh cigány és magyar lokális találkozási alkalmak száma relatíve alacsony és formális minőségű – hivatalok, óvoda, iskola, illetve a gyülekezeti alkalmak a vallásukat gyakorló személyek esetében –.

A korábbi, tehát a közösségi emlékezetben meggyökeresedett kép az etnikumközi együttélésekről jelentős eltérést mutat a kortárs viszonyokkal összevetésben.⁴⁶ A különbség általában a negatív tartományban adott vonatkozó válaszok magas számából ered. A „konfliktusos”, „rossz” és „semleges” kategóriák nagyobb száma arra utal, hogy Nyírvasvári etnikumközi kapcsolatai a múltban a kollektív emlékezet tanulsága szerint kedvezőtlenebb képet mutatott. Gyökeres különbség mutatkozik az oláh cigány válaszadók a jelenre vonatkozó véleményében.

Jól megfigyelhető, hogy az elmúlt évtizedekben jelentős változást az etnikumközi együttélés minőségében elsősorban az oláh cigány származású válaszadók érzékeltek. A megkérdezettek véleménye szerint ugyanis markáns módon javult az együttélés minősége Nyírvasváriban. Ennek egyik oka, ahogy erről már esett szó, részben a többség és kisebbség korlátozott számú interakcióira vezethető vissza.⁴⁷

Ha az etnikumközi kapcsolatokra vonatkozó részeredményeket egybevetjük, akkor kirajzolódik Nyírvasvári három etnikai részközössége közötti kapcsolatviszonyok jellege, intenzitása és a felek kölcsönös viszonyulási gyakorlata, valamint láthatóvá válik, hogy hol alakultak ki a társadalmi érintkezés felületei.

A magyarok és a romák közötti együttélés javítását szolgáló lehetőségek közül a helyi részközösségek között eltérő megoldási módok kínálkoznak. Míg a

---

⁴⁶ A „korábbi” időszak évtized szerinti, tehát pontos behatárolását módszertani okokból tudatosan kerültem. Tapasztalataim szerint a konkrét múltbéli dátumra történő rákérdezés a roma közösségek esetében nem jelent támpontot, inkább zavarja a válaszadást. Ennek alapja a kulturális okokra visszavezethető jelenorientált időszemlélet. A „múlt” olyan általános és szubjektív dimenzió, amit a személyes tapasztalatok mellett a kollektív emlékezet eseményei határoznak meg. Ezek jelentősége, súlya teljes mértékben független a történet kronológiai értelemben vett időpontjától.

⁴⁷ A további okok elemzését a településen tervezett kontrollkutatás eredményeinek ismeretében lehet majd megfogalmazni.

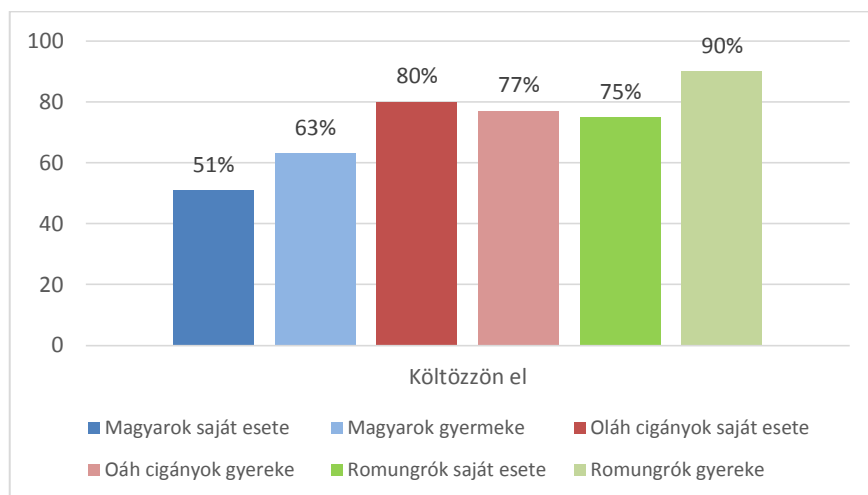
megkérdezett magyarok szerint leghatásosabb módja annak, hogy a romák és magyarok közötti együttélés jobb legyen az egymás kultúrájának megismerése, valamint a közös találkozási alkalmak kialakítása és a munkahelyteremtés lenne. A kérdőíves adatfelvételtől levonható következtetéseknek azonban a kutatás részeként végzett megfigyelések, illetve a készített interjúk tapasztalatai némileg ellentmondanak.

A megkérdezett oláh cigányok szerint, ha egyre nagyobb arányban alkalmaznának roma értelmiségieket a közintézményekben, akkor az pozitívan hatna a magyarokkal folytatott együttélésre. A közös és magasabb státuszú munkahelyen lehetőség nyílna egymás megismerésére és együttműködő, kölcsönösen segítő, kollegiális munkakapcsolat kialakítására, ami pozitívan változtatna egymás megítélésén. A lokális oláh cigány közösség fontosnak tartja a romák és a magyarok egyenlő elvek szerinti megítélését a munkaerőpiacon. Véleményük szerint ameddig a roma származásúak nem kapnak lehetőséget, hogy bizonyítsák alkalmasságukat, addig a távolságtartó etnikai kapcsolatok nem fognak oldódni.

A romungró közösség a magyar többségi társadalommal kapcsolatban megfogalmazott álláspontja igen hasonló. Az együttélő etnikai közösségek egymás kultúrájának megismerésével javítani tudnának kapcsolatviszonyaikon. A kapcsolatok fejlesztésének és a bizalom megteremtésének kiemelt színterei lehetnének a munkahelyek, amelyek állandó találkozási és érintkezési helyként működnének. A településen élő romák tehát az etnikai együttélési helyzet minőségének javítását összekapcsolják a tudatos munkaerő-piaci fejlesztés iránti igénnyel.

A részfejezet zárásaként a településről történő elköltözési hajlandóság kérdését vizsgáljuk.

A diagram alapján látható (7. ábra), hogy a lokális részközösségek közül a romák körében magasabb az elköltözési hajlandóság, mint amit a helyi magyar lakosok körében tapasztalhatunk. A vizsgált magyar közösségben a megkérdezettek semmilyen okból nem költöznének el, míg a megkérdezettek közel fele, akik a migrációt választanák, a jobb életkörülményekre hivatkozva nagyvárosba, vagy a fővárosba költöznének szívesen. A maradás mellett a család közelségével érveltek, ugyanakkor a megkérdezettek több mint egyharmada azért nem költözne el Nyírvásváriból, mert egyszerűen jól érzi magát a jelenlegi lakóhelyén.

7. ábra: A lokális részközösségek elköltözési hajlandósága saját és gyermekük esetében.

Érdekes eredmények születtek arra a kérdésre vonatkozóan, hogy miként ítélik meg az elköltözés lehetőségét, amennyiben gyermekük sorsáról van szó. A kutatási tapasztalatok szerint a költözés és a maradás melletti érvek egyensúlyban vannak. Gyermekeknek már többen javasolnák azt, hogy költözzenek egy nagyobb városba azért, hogy jobb munkahelyet találjanak maguknak, ahol több lehetőségük nyílna a tanulásra.

„Csak kifejezetten a tanulás szempontjából, nem a lakhatás miatt. Ott sokkal több lehetőségük van a gyerekeknek.”⁴⁸

„Jobb lenne a megélhetése a fővárosban, ott több munkalehetőség van, mert itt a faluban még azt is kiválogatják, hogy kit vegyenek fel közmunkára!”⁴⁹

A költözés melletti érvek között szerepel az is, hogy nem mindenki érzi jól magát a jelenlegi lakóhelyén,

„Nem szeretek itt élni, bánom, hogy ideköltöztem és a gyerekem ne maradjon itt.”⁵⁰

Azok közül, akik nem szeretnék, ha gyermekük elköltözne, azzal indokolták álláspontjukat, hogy szeretnék, ha a családtagok közel maradhatnának egymás-

⁴⁸ Saját gyűjtés: 39 éves, magyar származású nő, Nyírvasvári.

⁴⁹ Saját gyűjtés: 26 éves, magyar származású nő, Nyírvasvári.

⁵⁰ Saját gyűjtés: 25 éves, magyar származású nő, Nyírvasvári.

hoz, de legalább ennyire fontos érvnek tartják azt, hogy véleményük szerint Nyírvasvári élhető település, ahol, aki akar, az tud boldogulni és boldogan élni.

„Szeretjük Nyírvasvárit, és itt is lebet maradandót alkotni.”⁵¹

„Ez az ő döntése kell, hogy legyen. Ugyanakkor itt egy jó közösség tagjaként élhet.”⁵²

A vizsgált oláh cigányok körében jóval magasabb azok aránya, akik ha lenne rá lehetőségük elköltöznének a faluból. A lakóhelyváltoztatás vágyott célpontja elsősorban a főváros, vagy valamely nagyobb város lenne, leginkább a jobb munkahely és életkörülmények reményében. Gyermeüknek magukhoz hasonlóan a költözést javasolnák, mivel a helyben és a közelben elérhető munkalehetőségeket nem tartják megfelelőnek. Esetükben megfigyelhető az etnikai együttélés eredményeként tetten érhető konfliktusokra való hivatkozás,

„Költözzön el, mert nagy a fájgyűlölet Nyírvasváriban.”⁵³

Ugyanakkor azok, akik nem szeretnék, ha gyermekük máshol élne, azt a szokásokkal indokolják,

„Mert otthon a helyük, ahol a szülők.”⁵⁴, „Szeretem magam mellett tudni a gyermekeimet.”⁵⁵

A helyi romungró közösség megkérdezett tagjainál merült fel leginkább az elköltözés igénye, amit elsősorban gyermeküknek tanácsolnának. Saját személyükre vonatkoztatva a kérdést, csupán a család miatt maradnának a településen. A válaszaikból kiderült, hogy gyermeküknek is hasonló tanácsot adnának, és a költözés iránya a főváros, vagy külföld lenne a jobb munkalehetőség és a megélhetés, illetve a környezet miatt.

„Mert a mi falunkban csak közmunka lehetőség van és a gyermekeimnek nem ezt szeretném.”⁵⁶

„Mert itt Nyírvasváriban csak közmunka van és a gyermekeimnek ne ez legyen a kenyeré.”⁵⁷

⁵¹ Saját gyűjtés: 37 éves, magyar származású nő, Nyírvasvári.

⁵² Saját gyűjtés: 39 éves magyar származású nő, Nyírvasvári.

⁵³ Saját gyűjtés: 39 éves, oláh cigány nő, Nyírvasvári.

⁵⁴ Saját gyűjtés: 22 éves, oláh cigány férfi, Nyírvasvári.

⁵⁵ Saját gyűjtés: 52 éves, oláh cigány nő, Nyírvasvári.

⁵⁶ Saját gyűjtés: 42 éves, romungró nő, Nyírvasvári.

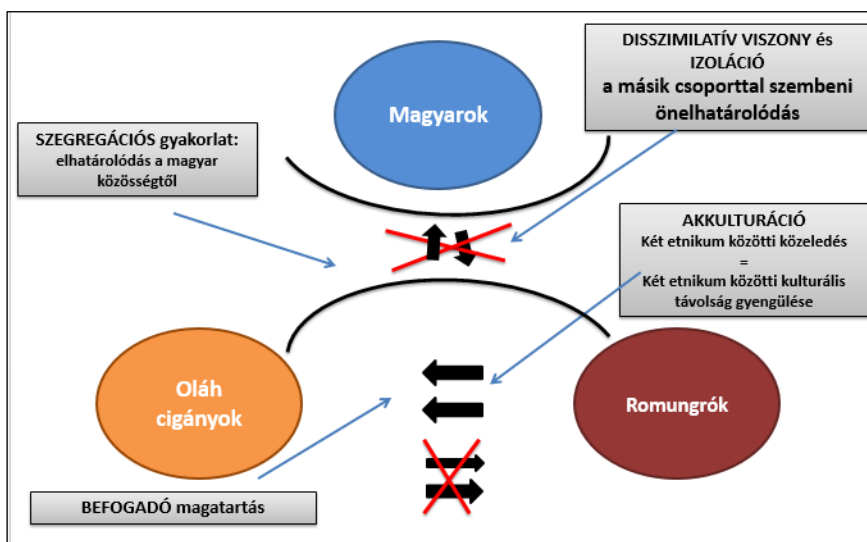
⁵⁷ Saját gyűjtés: 50 éves, romungró férfi, Nyírvasvári.

Emellett a romungró közösség esetében is felmerül szempontként a lokális többségi társadalommal szembeni kritika:

„Mert itt Vasváriban nagy a fajgyűlölet.”⁵⁸

Oppozicionális szerkezetű dinamikus disszimilációs együttélési modell

A kutatási eredmények alapján a nyírvasvári etnikai kapcsolatok folyamatai leírhatók az oppozicionális szerkezetű dinamikus disszimilációs együttélési modelljének a keretei között. A tanulmány zárófejezetében a modell bemutatására és elemzésére kerül sor.

8. ábra: *Oppozicionális szerkezetű dinamikus disszimilációs együttélési modell.*

A modell ismertetését az egyes etnikai részközösségek közötti bipoláris kapcsolatviszonyok jellemzésével kezdjük.

⁵⁸ Saját gyűjtés: 19 éves, romungró nő, Nyírvasvári.

MAGYAR–CIGÁNY KAPCSOLATVISZONY JELLEMZÉSE

Az oppozicionális szerkezetű dinamikus disszimilációs együttélési modell lényege, hogy a három nyírvasvári etnikai részközösség kapcsolatviszonyait a társadalmi élet mindennapi gyakorlatában az egymás helyzetét kölcsönös szembenállásként értékelő és értelmező csoportokként határozzuk meg. Eszerint a helyi többségi magyar társadalom és a két lokális cigány közösség viszonya nem pusztán oppozíció, de a közöttük lévő kulturális távolság a disszimilációs folyamatok eredményeként fokozatosan növekszik. A disszimilációs kapcsolatviszony a lokális magyar és a két cigány közösség között a társadalmi, a kulturális és a gazdasági különbségek egyre markánsabb jellegében ölt testet.

Nyírvasváriban a jelenség dinamikus karakterét tükrözi, hogy a cigányok és magyarok együttélési kapcsolatai úgy maradtak disszimilatív jellegűek, hogy az elmúlt évtizedekben az állandóan változó szocio-ökonómiai feltételekhez eltérő módon alkalmazkodtak, de mindez a helyi etnikai alapképletre nem gyakorolt számottevő hatást.

„A rendszerváltás szétzilálta a közösségeket és eredményezte azt, hogy az emberek nem tartanak össze. Valamikor egy helyen dolgoztak, a cigányok a fekete vonattal mentek, közösségekben voltak, dolgoztak, nagyobb összetartó erejük volt. És így, hogy az egyik ember gazdagabb lett, a másik szegény maradt, nagyobb lett a különbség, ugye itt az anyagira, az anyagiasságra gondolok. És ez így megváltoztatta az egészet. Az az ember, aki kicsit gazdagabb lett, nem igazán akar társulni a szegényekhez. És ugye megletek így az ellentétek, a pénzügyi dolgokból.”⁵⁹

Amint az közismert, a rendszerváltás nagy hatást gyakorolt a lokális cigány közösség kulturális életére, többek között a hagyományos munkaformák feledésbe merültek, ami a közösségi együttműködésre is negatív hatást gyakorolt. Mindez nagymértékben befolyásolta a helyi magyar közösség a roma társadalom irányába tanúsított beállítódását, erősítette a megkülönböztetés és kirekesztés hajlandóságát. Elsősorban azokkal a cigány származású helyiekkel kapcsolatban, akik nem tudtak az új gazdasági környezet kihívásainak megfelelni és aktív munkavállalóként elhelyezkedni. A jelenség az interjúszövegek elemzése alapján társult a sztereotípiák erősödésével, ami a lokális társadalom törésvonalainak elmélyülését vonta maga után.

A többségi magyar közösség részéről tetten érhető erőteljes izolációs törekvések a rendszerváltást követő időszakban ugyancsak beárnyékolták a magyar–cigány együttélést Nyírvasváriban. A Janky Béla társadalmi izoláció⁶⁰ meghatározása jelen kapcsolatviszonyok jellemzésére is alkalmas kategória. A lokális ro-

⁵⁹ Saját gyűjtés: R. T. 46 éves oláh cigány férfi, Nyírvasvári.

⁶⁰ Janky 2014.

mungró és az oláh cigány közösség tagjai a lokális szintér munkaerőpiacán alulfoglalkoztatottak a helyi magyar közösséggel összevetésben, ezzel szemben mindkét cigány közösség esetében magasnak tekinthető a közmunkaprogramban foglalkoztatottak aránya. Az alulfoglalkoztatottság, valamint ezzel szemben az alacsony presztízsű közmunkaprogramban felülreprezentált részarányt mind a többségi magyar közösség, mind a cigányok a kirekesztés egyfajta eszközének, illetve formájának tekintik. Az izolációs gyakorlatot a cigányok településen belüli szegregált lakókörnyezete csak felerősíti.

A település etnikai közösségeinek kapcsolatviszonyaira vonatkozó közvetett tapasztalatok forrása a helyi óvoda, ami a helyi etnikai közösségek egyfajta együttélési laboratóriumaként funkcionál, leképezi a helyi társadalom érintkezési gyakorlatait jellemző szabályokat.

A helyi óvodában a vezető elmondása alapján nem érvényesül a szegregáció semmilyen formája, a csoportok összetétele etnikai szempontból is heterogén. Összesen három óvodai csoportban a kutatás időpontjában 63 gyereket nevelnek, amiből hat fő hátrányos helyzetű, míg 26 fő halmozottan hátrányos helyzetű.⁶¹ A három óvodai csoportban szakemberhiány figyelhető meg, három óvodapedagógus, három dajka, egy pedagógiai asszisztens, továbbá egy másik pedagógiai asszisztens közmunkaprogram keretében dolgozik az óvodában. Egy jelenleg óvodapedagógus képzést folytató egyetemista pedig pályázat keretében került foglalkoztatásra.

A gyerekek több mint 50%-a a helyi cigány közösségekből származik, ami nagyban meghatározza az óvoda működését.

„Azok a gyerekek, akik hátrányos helyzetűek, nagyon érzékelhető az óvodában, hogy otthon nincsen felszerelésük, ceruza, zsírkréta, gyurma és itt találkoznak először az óvodában ezekkel az eszközökkel, amit tulajdonképpen a gyerek meg sem tud fogni és meg kell tanítani őt rá. Tehát annyira alapszinten kerülnek be, hiányos szokásrendszerekkel, gondolkodásmóddal. Vannak olyan gyerekek, akik a WC-t sem tudják használni, alapvető dolgokat nem tudtak. És onnan, nagyon az alapokról indulunk. Természetesen ezeket a gyerekeket nagyon nehéz úgy »felbozni«, hogy három év alatt olyan szinten legyen, mint aki már olyan háttértudással kerül be, hogy sok mindent megkapott otthon. Nagy nehézség még, hogy amit itt az óvodában megkap a gyermek, tehát hogy van napirendünk, heti rendünk, és ezt szabályszerűen szépen betartunk, majd hazamegy és hétvégén semmi nincs. Az a tudás, amit itt végig felépítettél, vagy jön egy nyári szünet, és a gyerekek nem járt óvodába, bizony-bizony visszaesnek. Ezt tapasztaljuk.”⁶²

Az óvodavezető a romák és magyarok közötti kapcsolatot nem tartja rossznak, ugyanakkor erre véleménye szerint befolyással van az óvodai életben egyre

⁶¹ Interjú az óvodavezetővel. A kutatás időpontjában nincs az óvodások között sajátos nevelési igényű gyermek, de jellemzően minden óvodai tanévben előfordul.

⁶² Részlet a helyi óvoda vezetőjével készített interjúból. Saját gyűjtés, Nyírvásvári, 2019.

gyakrabban megjelenő cigány hagyományok, szokások ápolása, ami azonban egyesek nemtetszését váltotta ki.

„A zene egy nagyon nagy erőssége a roma kultúrának, hiszen ottbon magába szívja, mint a szivacs. Ha végigmegyek az utcán nyáron, nagyon hangosan hallható, hogy meg a cigányzene. És ezeknek a gyerekeknek benne van a vérükben. [...] három évesen már úgy tud táncolni, hogy az tényleg elképesztő, és én ezeket ki szoktam használni.”⁶³

A különböző óvodai és helyi rendezvényeken a gyerekek gyakran és nagy sikerrel lépnek fel cigány táncokkal. Nehéz pedagógiai feladat megtalálni az arany középutat, hiszen az intézményben a roma származású gyermekek alkotják a többséget, ugyanakkor a magyar közösségből származó szülők számára is elfogadható mértékkeretek között kell az etnokulturális nevelés arányait megtartani.

Az óvodavezetővel készített tematikus interjú megerősítette azt a kutatás-megfigyelési tapasztalatot, mely szerint a gyerekek az óvodában nem a saját személyes benyomásaik és véleményük alapján tesznek etnikai megkülönböztetést.

„A nem cigány származású gyerekek, ők is élvezik. Volt egy magyar származású kislány, aki hazá ment és ottbon azt mondta, hogy ő is meg akar tanulni cigányul táncolni, így ottbon is cigány zenét kellett hallgatniuk, hogy a gyerek táncolhasson rá. A szülő aztán félig viccesen meg is kérdezte tőlünk, hogy mit tanítunk mi itt az óvodában?”⁶⁴

A helyben működő általános iskolában, mint más környékbeli település esetében spontán szegregáció figyelhető meg: az ide járó gyerekek döntő többsége roma származású. Az iskolában készített interjúk alapján tudjuk, hogy a nyírvasvári magyar szülők gyermekeiket a közeli Nyírbátorba viszik, habár a helyi iskolával és a benne dolgozó pedagógusokkal teljes mértékben elégedettek. Döntésük oka, hogy a sok a roma iskolás környezetéből szeretnék gyermeküket kiemelni.

„Azért viszik el másik iskolába, mert azt gondolják, hogy jobb, ha nem érintkezik a magyar gyerekek a cigánnyal. Ezzel is hátráltatják őket.”⁶⁵

A többség a kisebbséggel kapcsolatos differenciálatlan és sematizáló látásmódjának jó példája, hogy a helyi óvodában és iskolában dolgozók nehezen tudják megkülönböztetni a lokális cigány közösség két helyi csoportját. Az oláh cigányok és a romungrók megítélését és pontos etnikai besorolását a kulturális ismervek kevésbé befolyásolják. Véleményük megfogalmazásában fontosabb ér-

⁶³ Részlet a helyi óvoda vezetőjével készített interjúból. Saját gyűjtés, Nyírvasvári, 2019.

⁶⁴ Részlet a helyi óvoda vezetőjével készített interjúból. Saját gyűjtés, Nyírvasvári, 2019.

⁶⁵ Saját gyűjtés: R. T. 46 éves, oláh cigány férfi, Nyírvasvári.

téknak számít a munkaviszony és a magyar többségi értékrend kialakulása a családon belül. A helyi cigány népesség két csoportjának megkülönböztetése ezek szerint megjelöli az úgynevezett „rendes, dolgos cigányok” csoportját, és a munkanélküli és a szenvedélybetegséggel küzdő⁶⁶ romákat.

Az iskolában dolgozó egyik pedagógus saját, személyes tapasztalatáról is mesélt,

„Nekünk egy roma család volt a szomszédunk, jóban voltunk velük, és sokat beszélgettünk. Az anyuka egyszer azt mondta nekem, hogy nagyon megbánta, hogy ő 15 évesen férjhez ment és eljött otthonról. Kérdeztem, hogy miért? És mondta, »hogy azt gondoltam, hogy a nagyon rosszból egy jobba fogok kerülni.« Nagyon fontos dolgot mondott. Mert én nem értettem azt, hogy tanítom ezeket a fiatal lányokat, hogy férjhez ne menjenek, hogy legyen több barátjuk és mikor kikerülnek a nyolcadikból pár hónap, max. egy év és elszöknek, teherbe esnek. És mondott valami igazságot. Mert ha visszagondolok azokra a gyerekekre, akik ide jutottak, akékor valóban valami rosszból, vagy rossz családi körülményekből mennek egy jobba. De csak gondolták. De nem mentek sajnos jobba. Családi tragédiákat látok. Gyereket szül, a fű otthagya és megy tönkre az élete [...] De valabol őket is megértem.”⁶⁷

A megértő, támogató viszonyulást az iskolában a gyerekek meghálálják, amint az iskola vezetője is utalt arra, hogy a gyerekekkel és szülőkkel egy-két kirívó esettől eltekintve jó együttműködés alakult ki.

A kutatás eredményeinek összefoglalása alapján látható, hogy a magyar közösség többsége erőteljesen izolatív látásmóddal közelít a cigányokhoz. Ennek fő ismérve, hogy sem a szomszédsági, sem pedig házassági kapcsolat kialakulása iránt nem elfogadók. Álláspontjuk, hogy a magyar–roma barátságot sem lehet teljes értékű, egyenrangú kapcsolatnak tekinteni. Igaz, a kutatásban vizsgált személyközi kapcsolatformák közül még a barátság lehetősége iránt mutatják a legtöbb nyitottságot.

„A cigányok részéről ez egy felemelkedés és dicsekednek is vele, hogy magyar fű, vagy lány barátja van. A magyar család számára egy katasztrófa.”⁶⁸

Ugyanez a vélemény fogalmazódik meg a vegyes etnikai szomszédi viszony lehetőségével kapcsolatban is.

⁶⁶ Az interjúk alapján kiderült, hogy egyre nagyobb teret hódít a település szegény rétegeinél a különböző, kétes minőségű drogok fogyasztása, az alkoholfogyasztás, valamint a gyógyszerfüggőség.

⁶⁷ Saját gyűjtés: P. K. E. 46 éves, magyar származású nő, Nyírvasvári.

⁶⁸ Saját gyűjtés: Sz. I. 49 éves, magyar származású nő, Nyírvasvári.

ROMUNGRÓ–OLÁH CIGÁNY KÖZÖSSÉG KAPCSOLATVISZONYÁNAK
JELLEMZÉSE

A magyarok és a cigányság között Nyírvasváriban megfigyelhető etnikai együttélési kapcsolatok jellemzését követően a két helyi roma közösség viszonyait vizsgáljuk.

Amint arról már volt szó, a településen nem egyszerű feladat elkülöníteni a romungró és az oláh cigány közösséget, annak ellenére, hogy mindenki tisztában van a helyi roma társadalom kétpólusú szerkezetének tényéről. Biczó Gábor a szilágysági Tövisháton végzett kutatásai nyomán két etnikai csoport kiegyensúlyozott együttélésének gyakorlatát a lokális kulturális interferencia fogalmával magyarázza. A hosszú távú együttélés során az egyes részközösség egymásra gyakorolt hatásának eredménye, hogy a kulturális jellemvonások átadása átvétele ügyis végbemehet, hogy ez nem jár szükségszerűen asszimilációval.⁶⁹ Az interferencia

„az együttélési tapasztalatok kölcsönös és dinamikus egymásra-hatásaként felfogott lokális kulturális rendszer alapvető tulajdonsága.”⁷⁰

Más megközelítésből hasonló következtetésre jutott Keményfi Róbert, aki a vegyes etnicitás fogalmával írja le azt a jelenséget, amely során az együtt élő eltérő etnikai részközösségek egymástól jól megkülönböztethető kulturális jegyek alapján azonosíthatók, és amelyek az együttélés természetes velejárójaként keveredést mutatnak.⁷¹

A Nyírvasváriban élő cigány közösségek esetében is nyomon követhetjük az egymásra gyakorolt kulturális hatásmechanizmusokat, az interferencia jelenlétét. Találhatunk azonban néhány olyan kulturális elemet, amelyek segítségünkre szolgálhatnak a lokális oláh cigány és a romungró társadalom elhatárolásában. A helyi roma közösségben végzett kutatómunka mellett a megkérdezett intézmények vezetői és alkalmazottai körében készített interjúk is segítettek annak megértésében, hogy miként fejlődött a helyi két cigány közösség kapcsolatviszonya.

Az oláh cigányok körében a mai napig erősen élnek a hagyományok, a szokások rendszere, és újabban megfigyelhető, hogy egyre nagyobb figyelmet fektetnek a cigány nyelv továbbadására. A cigányság általános nyelvi asszimilációjával kapcsolatos elképzeléseknek némileg ellentmondó jelenség háttérében a nyelvnek tulajdonított identitásképző funkció ragadható meg. Minden helyi oláh cigány személy oláh cigányként definiálja saját személyét, és egyben élesen megkülönbözteti

---

⁶⁹ Bővebben lásd Biczó 2013.

⁷⁰ Biczó 2013: 79.

⁷¹ Vö. Keményfi 1994; 2003.

magát a romungró és a magyar közösségtől. Az önelhatárolás és ezzel együtt a lokális oláh közösség lehatárolásának legfontosabb vonatkoztatási pontja a nyelv.

A Nyírvasváriban élő romungrók esetében az identifikáció erőteljes hasonulási készséget mutat a lokális oláh cigány közösség irányába. Mindez tényszerűen azt jelenti, hogy a romungrók fokozatosan integrálódnak az oláh közösségbe, ami szokatlan gyakorlat a különböző cigány közösségek együttélése esetében. A romungró asszimiláció fokozatosan és több szinten – nyelv átvétele, szokások és értékrend elsajátítása, házassági kapcsolatok kiépülése –, a yingeri modell értelmében valósul meg. Gyakori a vegyes házasságokban, hogy a bekerülő romungró fél is oláh cigányként jellemzi identitását, amit a cigány nyelv megtanulásával és használatával nyomatékosít a mindennapokban.⁷²

„Nincs éles határ, sőt én sem tudom, hogy valójában oláh cigány-e vagy nem. Tehát inkább az oláh cigány szokásokat vették át a romungrók is, és nincs ellenségeskedés, és sok a házasság. Hallottam párszor, hogy már az oláh cigány nyelvet is beszélik.”⁷³

A bemutatott együttélési helyzetet, a nyírvasvári együttélést jellemző komplex etnikai kapcsolatok hálózatát további kutatások árnyalhatják. Az eddigi vizsgálati eredmények összefoglalásaként kijelenthető, hogy a magyar és a cigány közösségek közötti távolság merev, szegregatív, kölcsönösen sztereotíp, egyelőre kevésbé átjárható, azonban minden érintett fél részéről látszik a lehetsége az egymás mellett élés valódi együttéléssé történő előmozdításának.

Irodalom

A. GERGELY András

2010 Etnicitás. In A. Gergely András – Papp Richárd – Szász Antónia – Hajdú Gabriella – Varga Andrea (szerk.): *Antropológiai – etnológiai – kultúratudományi kézikönyv*. Budapest: MTA PTI Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont

BARTHA Elek

2006 *Vallási terek szellemi öröksége*. Debrecen: Bölcsész Konzorcium

⁷² Az átvételre került szellemi kulturális elemek bemutatására jelen tanulmány keretében nincs lehetőségünk.

⁷³ Saját gyűjtés: Sz. I. 49 éves, magyar származású nő, Nyírvasvári.

BICZÓ Gábor

- 2004 *Asszimilációkutatás – elmélet és gyakorlat.* Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete
- 2009 *Hasonló a hasonlónak... Filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról.* Budapest: Kalligram
- 2011 Az asszimiláció fogalmának műveleti értéke a szociokulturális hasonlúsi folyamatok értelmezésében. In Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Asszimiláció, integráció, szegregáció: Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban.* 19–38. Budapest: Argumentum Kiadó
- 2013 Az etnikai együttélési egyensúlyhelyzet elmélete: a szilágysági Tövishát északi falvainak példája. In Biczó Gábor – Kotics József (szerk.): *„Megragyunk mi egymás mellett...” Magyar–román etnikai együttélési helyzetek a szilágysági Tövisháton.* 53–103. Miskolc: Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet
- 2015 Alkalmazott társadalomtudományi kutatások és a roma kisebbségi közösség integrációja. In Bocsi Veronika (szerk.): *Perembelyzetben. Romológiai írások.* 11–30. Debrecen: Didakt Kft.

GORDON, Milton

- 1964 *Assimilation in American Life.* New York: Oxford University Press

JANKY Béla

- 2014 *A társadalmi kirekesztődés területi- és etnikai aspektusai.* <http://real.mtak.hu/15205/> (A letöltés dátuma: 2018. 10. 11.)

KEMÉNYFI Róbert

- 1994 *Etno-kulturgeográfiai vizsgálatok két magyar-román faluban.* Debrecen: Folklor és Etnográfia
- 2003 *A kisebbségi tér változatai.* Budapest: MTA Társadalomkutató Központ

PARK, Robert Ezra – BURGESS, Ernest

- 1968 *Introduction to the Science of Sociology.* Student edition abridged by M. Janowitz. Chicago: Chicago University Press

SZABÓ Henriett

- 2018a „Mit lehet és mit nem...” Antropológiai szemléletű közösségkutatás a nagyecsed-i oláh cigány társadalomban. In Kavecsánszki Máté – Marinka Melinda (szerk.): *Táj és kultúra 1.* 189–202. Debrecen: Debreceni egyetem Néprajzi Tanszék – MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport
- 2018b „...mit lehet és mit nem...” Dokumentumfilm a nagyecsed-i oláh cigány hagyományokról. In Kavecsánszki Máté – Marinka Melinda (szerk.): *Táj és kultúra 1.* DVD melléklet. Debrecen: Debreceni egyetem Néprajzi Tanszék – MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport
- 2019 A lokális hagyomány funkciói a nagyecsed-i kortárs közösségfolyamatokban. *Néprajzi Látóhatár.* 28. 1–2. 157–204.
- 2020 A lokális hagyomány funkciói a nyírvasvári kortárs közösségfolyamatokban. In Karlovitz János Tibor (szerk.): *Jogok és lehetőségek a társadalomban.* 196–209. Komárno: International Research Institute

YINGER, J. Milton

- 2002 Az asszimiláció és a disszimiláció elmélet felé. *Regio.* 13. 1. 24–44.

INTERNETES FORRÁSOK

Foglalkoztatási mutatók. <https://www.ksh.hu/interaktiv/terkepek/mo/munkaero.html> (A letöltés dátuma: 2020. 04. 15.)

Nyírvasvári HEP. <http://nyirvasvari.hu/uploads/2019/12/ktjkv-20191118compressed-1.pdf> (A letöltés dátuma: 2020. 09. 15.)

Henriett Szabó

ASSIMILATION STUDIES OF CONTEMPORARY ETHNIC COEXISTENCE
SITUATIONS IN THE SUBCOMMUNITIES OF NYÍRVASVÁRI

In the study, I provide an insight into the coexistence of the multiethnic society of the settlement and the characteristics of its community processes through the results of my field research in the village of Nyírvasvári.

Close to Nyírbátor, the settlement is lived by barely more than 2000 inhabitants and the local population can be divided into three different ethnic groups: the Hungarian majority is mainly Greek Catholic. The Vlax Romani people speak a special Romani dialect called *cerhari* in Nyírvasvári and they are Greek Catholic too. There is the third local ethnic group in the village, the *romungro* community that speaks Hungarian language.

Relations of ethnic cohabitation in Nyírvasvári can be circumscribed by the help of the terms like assimilation, integration, adaptation, isolation and dissimilation.

In my paper, I reveal the scheme of local ethnic cohabitation based on the so-called dynamic dissimilation model that emphasizes the oppositional logic of everyday coexistence. The research results prove the situational feature of ethnic communities' cohabitation, and beyond the direct conclusions, they exemplify a possible treatment concerning the diminishment of cultural distance between the involved ethnic communities. In other words, the assimilation does not yield unavoidable loss of tradition, if the mutual openness of the ethnic groups involved into cultural contact is warranted.

Asszimilációs-disszimilációs folyamatok és elméletek a Felvidék dél-keleti határmenti településein

---

DOSZPOLY ROLAND

Asszimiláció: elméleti megközelítés

Ahogy a Felvidék egész déli vidékén, a magyar többségű településeken a vizsgált dél-kelet-szlovákiai regionális különbségek megszüntetése, valamint a nemzetiségi, kisebbségi identitás megőrzése a két legfontosabb társadalmi-gazdasági problémakör. Az utóbbi három évtizedben a magyar kisebbség identitásával, asszimilációjával kapcsolatos tanulmányok száma egyre szaporodó tendenciákat mutat, hiszen e témák egyre inkább előtérbe helyeződnek az egyre frissebb nemzetiségi, identitásbeli törvényekkel párhuzamosan. A Felvidék dél-keleti részén élő magyarokat a nemzetiségi, identitásbeli kérdéseken túl súlyos munkaerő piaci nehézségek is érik, a munkanélküliség egész Szlovákia viszonylatában itt a legmagasabb. A kutatásba eső régióban jellemző, hogy a társadalmi-gazdasági folyamatok nem statikus felállást mutatnak, hanem sokkal inkább intenzív, dinamikus társadalmi-gazdasági jelenségek zajlanak a természeti adottságok befolyásolása mellett.

Az elmúlt évek átfogó asszimilációval foglalkozó kutatások közül kiemelhető Gyurgyík László¹ és Lelkes Gábor kutatási eredményei.² Nekik köszönhetően a társadalomtudományok egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek a vizsgált felvidéki térség nemzetiségi politikájára, a magyarok helyzetére. A magyarok helyzetét, sokszor kisebbségi helyzetét számtalan társadalmi folyamat és jelenség befolyásolja a mai napig. Érdeemes elsősorban az asszimilációs folyamatokat elemezni a magyarság helyzetével kapcsolatban elméleti

---

¹ Gyurgyík 2006.

² Lelkes 2019.

szinten, majd gyakorlati szinten. Elméleti szinten elsősorban Gyurgyík és Lelkes tanulmányaiból indultam ki, míg gyakorlati vonatkozásban saját terepkutatásaim adataira támaszkodtam. Az általam elsősorban vizsgált multikulturális felvidéki településen, Szomotoron készítettem strukturált interjúkat. Az interjúk adataiból a rendszerváltás utáni évektől kezdődő magyar és szlovák etnikum körében lezajló asszimilációs folyamatokat, valamint ezek etnikus értékrendre gyakorolt hatásait nyertem ki. Az elméleti bevezetőt követően az asszimilációkutatás eredményeiből számos összefüggésre derülhet fény.

Szlovákiában a nemzeti identitás és az asszimiláció kutatásának kérdése kiemelten fontos a szlovákiai magyar kisebbségek körében. Ez annak tudható be, hogy az elmúlt három évtizedben a magyar nemzetiségű népesség számában hatalmas fogyás ment végbe, ezt bizonyítják a KSH adatai is. A magyarok népességének gyors ütemű fogyása mögött elsősorban az asszimilációs folyamatok állnak. Ahogy azt Gyurgyík László szlovákiai magyar demográfus is kijelentette már 2009-ben: a szlovákiai magyarok számának alakulását nagyobb mértékben határozzák meg az asszimilációs folyamatok, mint a természetes népmozgalmi folyamatok.³

Egy nagy hátrány, mely szintén a magyarok asszimilációját segíti, vagy kényszeríti elő, hogy Szlovákiában a népszámlálások során a nemzetiségi bevallás az aktuális társadalmi-politikai hangulattól nagymértékben függ, másrészt az interetnikus viszonyok is nagymértékben határozzák meg. E megállapításokra támaszkodva fontosnak tartottam saját kutatásomban is az interetnikus viszonyok kérdéscsoportját, a mindennapi együttélési helyzetek leírását, a felmerülő nyílt vagy látens konfliktusok tisztázását az adatközlők között. Az éppen aktuális interetnikus viszonyoktól függően változik tehát a kisebbségi magyarok nemzetiségi bevallása, ennek pedig az eredménye, hogy a magyarul beszélő közösség sok ezer tagja saját vélt vagy valós érdekeinek fényében a többségi nemzethez, jelen esetben a nemzetalkotó szlovák többségi nemzethez sorolja be magát. Ugyanez figyelhető meg a bizonytalan, többes etnikai kötődéssel rendelkező, vegyes házasságból születettek körében, akik szintén a legtöbb esetben a bevallások során a szlovák nemzethez tartozónak vallják magukat hivatalosan. Ez a tendencia, vagy módszer a különböző szociális juttatások igénybe vételénél is hasonló, tehát ahhoz a nemzethez sorolják magukat, amelytől szociális juttatást kaphatnak adott nemzetiség tagjaként.

A Felvidék területén kutató társadalomkutatók megállapításai azonosak az asszimilációkutatások kapcsán. Egyértelműen rávilágítanak arra a tényre, hogy a szlovákiai magyaroknál az asszimiláció folyamata az, ami a leginkább a

---

³ <https://felvidek.ma/2012/10/v-oroszagos-konferenciajat-tartja-a-szlovakiai-magyarok-kerekasztala> (A letöltés dátuma: 2020. 04. 20)

magyar nemzeti identitás létét veszélyezteti. Az asszimiláció az a folyamat, mely során egy etnikum vagy annak tagjai nem tudják megtartani saját nemzeti értékeiket, ez által más, vagy a többségi etnikum részévé válnak. Az egész szlovákiai magyarságra vonatkozóan – így a vizsgált dél-keleti régióban élők körében szintén – a megtagadó és visszakoizó nemzeti értékrend az, amely fokozatosabban hajlamosít az asszimilációra, mint a szilárd, megrögzött értékrend. Ez a mindennapokban úgy kerül előtérbe, hogy egyre több magyar szülő manapság elsősorban szlovák anyanyelvű iskolába írhatja be gyermekét. Ezért is, a gyakorlati, terepkutatásban kiemelt fontosságú kérdésnek tekintetem az iskoláztatással kapcsolatos kérdéseket. Ha az okokat fejtegetjük, hogy miért írhatja szlovák iskolába magyar gyermekét a szülő, elsősorban az az érv, hogy a gyermeknek sokkal előnyösebb, ha szlovák iskolákban kezdi meg tanulmányait már a legelső szinttől, hiszen hamar megtanul szlovákul, és ha Szlovákiában beszéli a szlovákot, akkor nyilvánvalóan hamarabb is tud érvényesülni majd a munkaerőpiacon. Viszont az ideával kapcsolatban más következmények is fennállhatnak. Hiszen a szlovák iskola lesz az elsődleges szocializációs színtér a gyermek számára, a gyerek nagyobb eséllyel szlovák identitásúvá válik. Az iskola mellett további asszimilációs tényező a háztartás nemzetisége, a munkahely, vagy az, hogy családban mely ünnepek, mely nemzethez köthető szokásokat, polgári vagy vallási ünnepeket tartanak meg. Főként a vegyes házaságban születendő gyermekeknél releváns ez az aspektus.

A vizsgált dél-kelet szlovákiai térségben, pontosabban a Sátoraljaujhely és Királyhelmece közötti szlovákiai térség határ menti településein három etnikumról beszélhetünk, elsősorban a magyar, szlovák és cigány etnikumról, tehát mindhárom etnikum tekintetében vizsgálni kell az asszimilációs folyamatokat. A kutatásba bevont települések magyarlakta települések, főként Szomotor esetében, de a multietnikus közösséget csak a harmadik, néhol elenyésző számú, de minden esetben jelenlévő cigány etnikum vizsgálatának tükrében lehet csak elvégezni, de előtte érdemes a történeti, elméleti áttekintés, illetve a különböző asszimilációs modellek, megközelítési módszerek áttekintése.

Történeti áttekintés az asszimiláció tükrében rendszerváltástól napjainkig

A 20. század folyamán elkülönülve Csehországtól, Szlovákia számtalan térfelosztáson ment keresztül. A térfelosztások a legtöbb esetben ignorálták a térségben élők társadalmi-gazdasági kötődéseit is. A térfelosztással párhuzamosan bizonyos asszimilációs folyamatok is lezajlottak a térségben az ott élő

etnikumok körében. A rendszerváltás utáni Szlovákiában sok minden megváltoztatott, de továbbra is a csehszlovákiai közigazgatási gyakorlatot követte, nem követte a különböző térfelosztási egységeket megyék és járások megrajzolásánál. A magyar lakosság zöme a déli részre korlátozódott, ez a mai napig jellemző.

A települések sikeresebb fejlődéséhez és az ott élő lakosság fennmaradásához, kulturális sajátosságainak fenntartásához alapkövetelmény a kulturális intézményrendszer kiépítése is. A társadalmi elit feladata volt elsősorban a rendszerváltás utáni években a gazdaság élénkítése. A gazdaság jelentős átalakulása csak kevés településen valósult meg, rohamos elmaradottság volt jellemző a vizsgált dél-vidéki szlovákiai településeken. A szlovákiai magyarság lakta területeket tehát az elmaradottság és gazdasági hátrány kezdte jellemezni, hiszen többségben a magyarok laktak a déli vidéken.

A rendszerváltást követően a Csehszlovák érában, de később az autonóm Szlovákiában is nagy feszültségek voltak a nemzetiségek, etnikumok között. A feszültségek sokszor a nyelvi különbözőségek miatt adódtak a szlovákok és a magyarok között. A nyelvi jogok és kisebbségi nyelvhasználat, tehát a magyarok (Szlovákia egész lakosságához viszonyítva kisebbségnek számít) kérdése folyamatosan kulcsszerepet kapott. A később Csehországtól leváló Szlovákiában a kisebbségi nyelvek közül egyik sem kapott hivatalos nyelvi státuszt, sem a szlovák, sem a magyar. Ennek ellenére a kisebbségi nyelvhasználatot jogilag szabályozták folyamatosan. A szlovák nyelvpolitika 1990-ben fogadta el a hivatalos nyelvtörvényt.⁴ Ennek célja volt a szlovák nyelv előtérbe helyezése, másrészt a kisebbségi nyelvek használatának törvényi szintű szabályozása, elsősorban a magyar nyelvét.

A rendszerváltás utáni években a magyar kisebbség zokon vette a törvényt, ezért hangot szeretett volna adni a magyar nyelv előretörésének. A 95-ös nyelvi törvény csupán nemzetállami kiépítésre törekedett a címer és a himnusz jelképével. Az 1995-ben elfogadott, majd módosított nyelvtörvény a szlovák nyelvet nem „csupán” hivatalos államnyelvvé teszi, hanem az állami szuverenitás kifejezőjeként, a szlovák nemzet fő ismertetőjegyeként határozza meg, melynek védelemben kell részesülnie és előnyt kell élveznie minden más nyelvvel szemben. Ez tulajdonképpen teljesen ellehetetlenítette a magyar nyelv térhódítását Szlovákiában, a magyarok lakta térségekben is. A szlovák nézőpont szerint a szlovák nyelv több ok miatt is háttérbe szorult. Egyrészt a „szlovákellenes”, a nyelv szabályait nem tisztelő, általában magánkézben lévő tömegkommunikációs eszközök miatt került háttérbe a nyelv. A másik ok az akkori szlovák politikai vezetés szerint az volt, hogy a szocializmus ideje alatt

---

⁴ Gyönyör 1993: 11.

a szlovák nyelv elhanyagolt volt, harmadik okként pedig a dél-szlovákiai magyar iskolák és kulturális intézmények agresszív tevékenységét jelölték meg. Ez utóbbi volt leginkább a kiindulópontja annak az elgondolásnak is, hogy a magyar fiatalok nem élnek a szlovák nyelv elsajátítását garantáló jogukkal, és ezt a problémát az államnyelvtörvény hivatott orvosolni. A nyelvi okokból adódó konfliktusok ekkortól kezdtek igazán éleződni a szlovák és magyar közösségek között.⁵

Asszimilációs elméletek az egész szlovákiai magyarság populációjára kiterjedően

Az asszimilációt olyan határcsökkentő folyamatnak tekinthetjük (két etnikum közötti fizikai, vagy nem fizikai határokról beszélünk), mely főként akkor következik be, amikor két vagy több közösség, etnikai vagy kisebb társadalmi csoport tagjai kapcsolatba lépnek egymással. Az asszimiláció lehet kezdeti, előrehaladott, vagy végső szakaszba lépett státuszú, állapotú.

Az asszimilációs folyamatok két típusát nemzedéken belüli vagy nemzedékek közötti hasonulását is megkülönböztethetjük. Létezik a demográfiai megközelítés, mely azt jelenti, hogy nemzetiségváltozásoknál nem indokolt asszimilációról beszélni. A demográfiai megközelítés magát a nemzetiségváltást tekinti asszimilációs folyamatnak.⁶ A gyakorlatban azonban – kutatási megállapítások, konklúziók is alátámasztják –, hogy sor kerülhet jelentős mértékű asszimilációra etnikumok között anélkül is, hogy nemzetiségváltás következne be. Ugyanakkor ellentétes irányú összefüggés is megfigyelhető sok esetben multietnikus közösségek körében, hogy az egyének nemzetiséget válthatnak, de nem kerül sor jelentősebb mértékű asszimilációs folyamatra. A vizsgált délkelet szlovákiai, szomatori és bodrogszerdahelyi települések közösségeinek asszimilációs folyamataira is ez utóbbi tekinthető jellemző gyakorlatnak: nemzetiségváltás sok esetben jellemző, de nem került sor a magyarok szlovák etnikumhoz való jelentős mértékű hasonulására különböző szempontok alapján.

AZ ASSZIMILÁCIÓS FOLYAMATOK DIMENZIÓI

A különböző mértékű és irányú asszimilációs folyamatok lefolyását különböző társadalmi tényezők határozzák meg. A különböző tényezőknek elté-

---

⁵ Szabó Mihály 2000: 48–62.

⁶ Gerhard 2008: 25–45.

rő hatása, súlya, befolyása van a hasonulási folyamatokra. A szlovákiai magyarok körében végzett kutatás asszimilációs modelljeit Gordon⁷ és Yinger⁸ elméletei alapján alakítottam ki és két asszimiláció típus szerint csoportosítottam a változókat.

A következő két asszimilációs dimenziót különítettem el:

1. Strukturális, vagy nyelvi asszimiláció
2. Kulturális asszimiláció

A strukturális asszimiláció dimenziójába pedig a következő változók kerültek: nyelvtudás mértéke, nyelvhasználat (iskolában, munkahelyen, különböző helyeken).

A kulturális asszimiláció dimenziójába az értékrendbeli szokások, hagyományok (nemzeti és szakrális), mint változók kerültek.

A két asszimilációs dimenzió és változóik révén egyrészt a nemzeti hovatartozás megtartását vizsgáltam, és azt, hogy ennek megtartását milyen tényezők határozzák meg. Másrészt azt vizsgáltam, hogy a különböző változók mennyire határozzák meg a másik etnikumhoz való hasonulást, asszimilálódást. Tehát az adott nyelv ismerete (ismeri, beszél-e mindkét etnikum nyelvét és milyen szinten és milyen okból), mindennapi használata, a különböző nemzeti és vallási szokások (tartja-e mindkét etnikum ünnepeit és milyen okból) etnikus jellege mennyire határozza meg az asszimiláció irányát és mértékét. Elsődleges fontosságú, hogy az okokat is felderítsem, tehát hogy például mi az oka annak, hogy a magyar nemzetiségű szülők szlovák iskolába járatják gyermeküket.

Asszimilációkutatás Szomotoron

A TEREPKUTATÁS KÖRÜLMÉNYEI, NEHÉZSÉGEI

A terepmunkák közül első asszimiláció kutatásomat a közel 1500 fős, magyar többségű Szomotoron végeztem el. Szomotoron másodjára végeztem kutatást doktoranduszként, de ez alkalommal, egy sokkal nagyobb mintát kérdeztünk meg, sokkal több kérdéssel, koncentráltabban, fókuszálva az együttélés, a nyelvhasználat, az etnikumok közötti konfliktusok, illetve a nemzeti és vallási ünnepekre, szokásokra. A kutatást strukturált interjúk lekérdezésével végeztük el, egész pontosan 102 helyi lakost kérdeztünk meg kutatótársammal. Az interjúk lekérdezésének nagy része az interneten keresz-

---

⁷ Gordon 1964: 60–84.

⁸ Yinger 1994: 11–40.

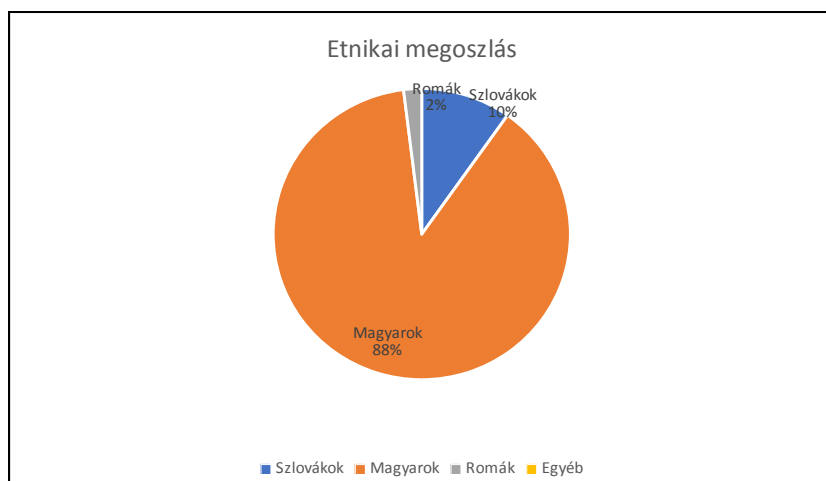
tül, online formában történt, mivel a kutatási időszakban, 2020 márciusától koronavírus járvány volt világszerte, így lezárták a határokat, és a kijárási korlátozva volt Szlovákiában is. A járványhelyzet nagyon megnehezítette a terepmunka lehetőségét, hiszen ebben az időszakban személyes interjú lekérdezésre szinte egyáltalán nem volt lehetőség. Néhány interjú telefonos lekérdezéssel történt, és helyi civil szervezetek is segítettek továbbítani a kérdéseket. De mivel a kérdések nem zárt kérdéseket és válaszokat tartalmaztak, hanem hosszabb válaszokat igénylő kérdéseket, melyek okokra, véleményekre, attitűdökre kérdeztek rá, személyes beszélgetés hiányában nehezebben értelmezhetők, a leírt szavak teljesen már interpretációkat eredményeznek, mint a szemtől szembeni, közvetlenül lekérdezett interjúk. A nehézségek ellenére 102 kitöltés született, melyek releváns, néhol hosszadalmas és bőszeges válaszokat tartalmaztak. A válaszadók többsége magyar nemzetiségű, magyar anyanyelvű szomatori lakos volt, de vannak benne szlovák és roma válaszadók is. A szlovák nyelvről való fordítást egy helyi polgármesteri hivatalbeli ügyintéző asszony segítette számomra, valamint a legtöbb esetben a szlovák válaszadó családtagja magyar származású volt, így segítették a válaszadást és fordítást. A korábbi, Szomoton végzett kérdőíves adatok is megkönnyítették a munkát, hiszen akikkel korábban már beszéltem, többségükkel újra fel tudtam venni a kapcsolatot, főként azokkal, akik adtak elérhetőségeket a későbbi hatékony kutatást segítve.

AZ ADATKÖZLŐK CENZUS ADATAI

A 102 adatközlő nemi megoszlás szerint úgy alakult, hogy teljesen véletlenszerűen – de annál hasznosabban – maximális nemi megoszlás történt, tehát 51 férfit és 51 nőt sikerült lekérdezni, így 50%-ban nők, 50%-ban pedig férfiak voltak a válaszadók. A korosztálybeli megoszlás is vegyesre sikeredett, ennek az is betudható, hogy azokat a fiatalokat, akik idejük nagy részét iskolákban, egyetemeken töltik a hétköznapiakban, könnyebben tudtuk elérni online a koronajárvány időszakában, hiszen mindenki otthon tartózkodott. 15 éves válaszadó volt a legfiatalabb, míg a legidősebb 78 éves. Fontos megemlíteni, hogy bár a 102 válaszadó mindegyike szomatori lakos, a megkérdezettek 10.78%-a külföldön tartózkodott a lekérdezés pillanatában is, a legtöbb esetben külföldi munkavégzés céljából. Fontosnak tartottam továbbá az adatközlők kiválasztásánál azt a szempontot, hogy olyan válaszadóm is legyen, aki korábban lakott Szomoton, vagy nemrég óta szomatori lakos, hiszen sok aspektusára rávilágíthatnak nem csak az asszimilációs törekvésekre, de olyan okokra is, melyek miatt indokolt a vándorlás, a migráció a településre, és a te-

lepülésről máshová. Az iskolai végzettség tekintetében a középiskolai/ gimnáziumi végzettségű adatközlők voltak felülreprezentálva (47%), őket pedig a szakmunkás végzettségűek követték (21,6%). A szakmunkás végzettség a középkorú, vagy idősebb korosztályúak között a leggyakoribb, mely annak tudható be, hogy a rendszerváltás előtti időkben ezt a végzettséget várták el elsősorban számos szomtori, vagy Szomotor környéki munkánál, akár a vasutas munkaköröknél – mely munkakörökbe ma is számos szomtori dolgozik, bár számuk ma már csekély, vagy olyan szakmunkákhoz, melyek elsősorban ezen a környéken voltak jellemzők korábban.

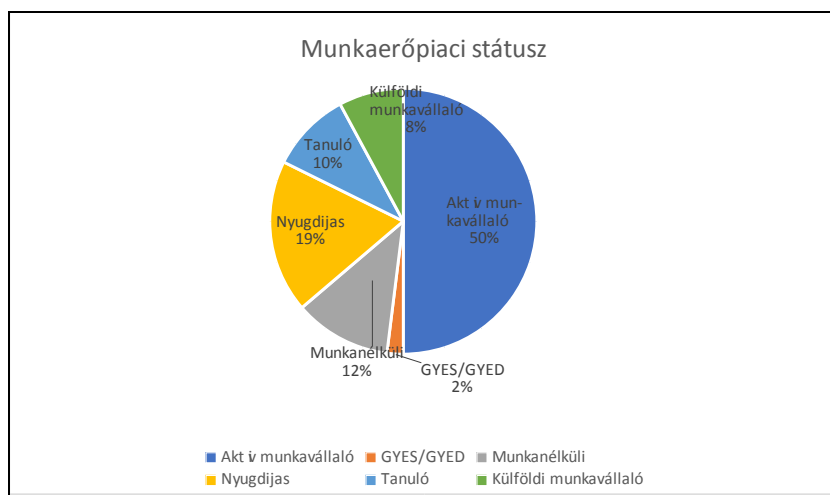
Az etnikai megoszlás talán az egyik legfontosabb momentum a kutatásnál, hiszen interetnikus közösségekben zajló kutatásokról van szó. A hivatalos, 2017-es KSH adatok szerint Szomotoron 1441 fő él, ebből én 102 háztartásba jutottam el és minden háztartásban minimum egy főt lekérdeztem. Az egész szomtori populációnak tehát a 14,7 %-át kérdeztem meg, mely nem reprezentatív, ugyanakkor minden etnikumból kerültek a mintába személyek arányosan. A 102 főből 60 fő (58,8%) magyar nemzetiségű, 22 fő (21,6%) szlovák nemzetiségű (kivétel nélkül mindegyikük vegyes házasságban élő), és 20 fő (19,6%) volt a roma etnikum tagja.

Munkavállalás tekintetében pozitív eredményeket reprezentálnak a számok abban a tekintetben, hogy a megkérdezettek majdnem fele teljes munkaidős, aktív munkavállaló, akik meglehetősen homogén területeken dolgoznak, 11,8%-uk munkanélküli, mely arról is árulkodik, hogy kevés és kevésbé változatos munkalehetőség van a környéken, vagy a településen. A munkavállalók körébe tartoznak a vállalkozók is, akik bár szomtori bejegyzett vállalko-

zók, de nem minden esetben dolgoznak rendeltetésszerűen Szomotoron a mindennapokban. A munkavállalási lehetőségek csekélysége mellett megemlítendő, hogy az 50 %-os aktív munkavállalón túl 7,8%-uk külföldi aktív munkavállaló, ami egyrészt mutatja a külföldi munkavállalás gyakorlatának gyakori előfordulását, másrészt szintén azt, hogy helyben kevés munkalehetőség van.

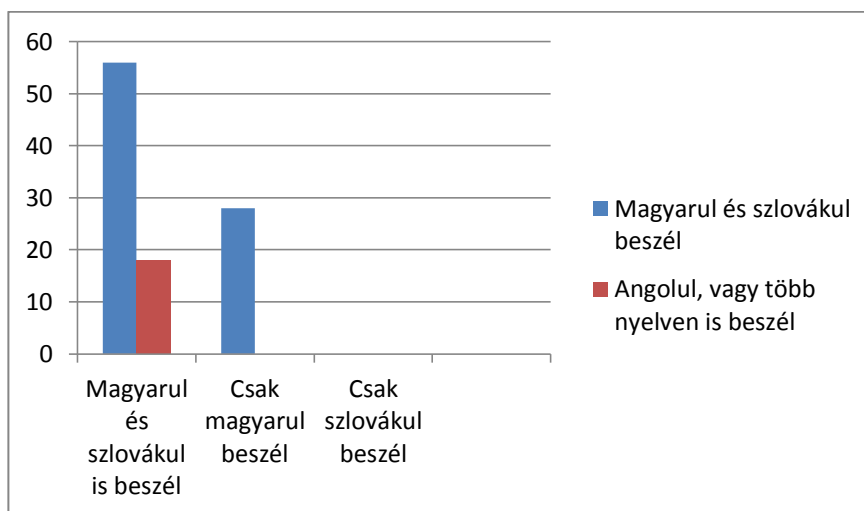

STRUKTURÁLIS, VAGY NYELVI ASSZIMILÁCIÓ

Az asszimilációval foglalkozó társadalomtanulmányok és kutatások mindig is nagy hangsúlyt fektettek a nyelvhasználattal kapcsolatos kérdésekre, hiszen a leginkább a nyelv az, ami meghatározhatja egy adott etnikum másikkal való viszonyulását, hasonulását, és annak mértékét. Az általam vizsgált dél-kelet szlovákiai színtéren, ahol a magyarok döntő többségben élnek a szlovákokkal szemben, számos esetben tapasztalható nyelvi asszimilációs folyamat mind a magyar nyelv irányába, mind a szlovák nyelv irányába.

A strukturált interjúkban megkérdezett adatközlőknek több mint a fele (102 főből 56-an) mind a két nyelvet, tehát a magyar és a szlovák nyelvet is beszélik a mindennapok során, de minden esetben elmondható, hogy a magyaroknak csak második nyelvük a szlovák, anyanyelvi szinten kevesen beszélik, inkább közepes, vagy társalgási szinten. A csak magyarul beszélők vannak a második helyen, ők 27%-ot tesznek ki, ami azért is érdekes tény, mert ebből észrevehető, hogy a magyarok közül még ma is sokan érzik, vagy gondolják úgy, hogy bár Szlovákiában élnek, a hivatalos helyeken a szlovák az elsődleges nyelv, mégsem szükséges számukra társalgási szinten elsajátítani

a szlovák nyelvet, megelégszenek a kizárólagos magyar nyelven való kommunikációval a mindennapokban. Az ő esetükben gyakrabban adódnak nyelvi akadályokból származó konfliktusok is. Ami figyelemre méltó még a 102 válaszadó nyelvtudással, nyelvhasználattal kapcsolatos válaszaiból, az leginkább az, hogy bár egy apró településről beszélhetünk Szomotor tekintetében, és bár sok fiatal, több esetben felsőoktatásban is végzett adatközlő is került a mintába, az adatközlők 17,6%-a beszél legalább három, vagy több nyelven is. Ennek persze számos oka is lehet, melyek a későbbiekből, például a migrációs potenciálnál is mérvadók lesznek. Egyik oka az, hogy minden megszülető szomotori lakosnak van egy adott anyanyelve, ami a legtöbb esetben a magyar, majd az iskolában, vagy már a vegyes házasságban felnövekvő családon belül megtanulja a szlovák nyelvet, a harmadik nyelvet (általában az angolt) pedig szintén az iskolában, vagy a nagyarányú külföldi munkavégzések alkalmával sajátítják el. Az orosz, cseh, lengyel nyelveket pedig sok családban ismerik, hiszen a Csehszlovák érában a cseh nyelv, de ugyanakkor az orosz is gyakorta használatos volt. Továbbá Oroszországba, Lengyelországba is mennek dolgozni a helyiek.

A nyelvi hátrányokból adódó konfliktusok gyanánt az interjúk adataiból megállapítható, hogy nyelvhasználattal kapcsolatos konfliktusa a megkérdezettek közül 14,7%-uknak volt, mely konfliktusokat többen bőségesen ki is fejtettek, tehát nem apró esetek voltak, hanem hosszú ideig tartó, vagy komolyabb konfliktusok életükben, melyek kiterjedtek további életükre. 19,6% alkalmazkodó (azt a nyelvet beszéli, ami adott helyen elvárt), vagy segítséget

kér mástól a kommunikációhoz, 43 %-uknak még nem volt nyelvi okból adódó konfliktusa, 22,5 %-uk pedig kizárólag a hivatalos helyek nyelvi elvárásaira hivatkozott, hogy vagy ott adódnak konfliktusok, vagy ott kell leginkább alkalmazkodni a nyelvi környezethez. A konkrét, hosszabb kifejtésű válaszok közül vannak egészen lényegre törőek, olyanok, melyek nem csak individuumok, vagy családok konfliktusaira, de konkrét szlovák-magyar etnikumközi állandó konfliktusokra is utalnak. Egy 30-as évei végén járó magyar nemzetiségű férfi a következőképpen vélekedik, melyben már az első mondatában utal a múltbéli és a jövőbeli nyelvi konfliktusok megjelenésére is:

„Konfliktusok persze, hogy adódtak és fognak is, hiszen nem minden szlovák tolerálja, hogy nem úgy fejezem ki magam, mint egy perfekt szlovák. Volt például egy konfliktus az anyakönyvi hivatalban, amit a mai napig nem bocsájtok meg, hiszen a harmadik gyerekünket Bencének szeretnénk volna elnevezni, de a nagymibáhyi irodában azt mondták, hogy nincs ilyen név, nem írják be, válasszunk egy másikat. Egy ügyvéd azt ajánlotta, hogy a magyar konzulátusról kérjünk igazolást ennek a névnek a léteiről, de erre nem volt pénzünk, így végül feladtuk és a Péter nevet adtuk gyermekünknek. De mindenki Bencének hívja, nem adtam meg magam ezzel kapcsolatban. Ez egy nagyon fájó tüske nekem a mai napig.”⁹

Az ilyen fajta konfliktusok, és a szlovák hivatalok attitűdje a magyarságtól való elszakítási szándékot jelenti ebben az esetben, tehát az elszlovákosodás irányába mutat a magyarok asszimilációját tekintve azzal is, hogy a szlovák nevek használatára ösztönzi a magyarokat is.

Egy másik adatközlőm az utóbbihoz hasonlóan hivatalos helyen történt törvénytelen bánásmódot, hozzáállást tapasztalt. Ez a példa azért is releváns, mert bemutatja, hogy nem csak a nagyvárosokban, de a kutatott szintéren, Szomatoron is megesnek hasonló esetek:

„Többször is volt szóváltás megjegyzések formájában. Egy alkalom volt, amikor hivatalos dokumentumot nem voltak hajlandóak kétnyelvűen kiadni, holott törvény kötelezte rá őket (ha az ügyfél kéri a kétnyelvű dokumentumot, ki kell, hogy adják), végül azonban megoldódott a probléma. Ez az eset Szomatoron történt 8 évvel ezelőtt.”¹⁰

Az előbbieket tükrében elmondható, hogy bár a legtöbb nyelvi konfliktus a hivatalos helyeken fordul elő, az alábbi példa ezt cáfolja részben, hiszen egy hétköznapi, nem hivatalos helyen történt az alábbi eset, szintén magyar nemzetiségű férfival:

⁹ Saját gyűjtés: 45 éves magyar férfi (V1)

¹⁰ Saját gyűjtés: 51 éves magyar férfi (V2)

„Volt egy eset, hogy a Szomotorra tartó buszon hazafelé egy idősebb bácsi hozzászól magyarul egy fiatalabb fiúnak, mire a fiú azt felelte, hogy ő nem ért magyarul. Ekkor a bácsi felidegeskedett és veszekedett a fiúval és annak az anyjával, hogy nem létezik olyan, hogy itt, valaki ne tudjon magyarul! Az édesanya erre persze felháborodott és odaszólt, hogy már miért ne lehetne?!”¹¹

Ez utóbbi eset nem csak cáfolat a hivatalos helyekkel szemben, de bemutatja azt az esetet is, amikor magyarul nem beszél valaki adott magyar többségű település környékén. Ez azt bizonyítja – bár ez csak egy eset a több hivatalos helyen történt eset mellett –, hogy előfordul olyan is, hogy a magyar közösség elvárja a magyar nyelven való kommunikációt, vagy megértést egy többségben magyarok által lakott településen, hiszen ők vannak többen, így hozzájuk alkalmazkodjanak.

Egy hosszabb választ, kifejtést igénylő kérdésem a lakosok véleményére kérdezett rá azzal kapcsolatban, hogy mi a véleménye arról, hogy lakóhelyükön és környékén az anyanyelvükön kívül más nyelv, jelen esetben a szlovák nyelv tudása és használata szükséges és elvárt. A válaszadás pozitív attitűdöt tükrözött a többség tekintetében, 91,2 %-uk támogatja és előnynek érzi a két, vagy több nyelv ismeretét Szomotoron és környékén. Egyrészt több adatközlőtől érkezett az a válasz, vagy hasonló vélemény, mely azt tükrözi, hogy a nyelvek ismeretével erősödik és életben marad mindkét nyelv, a kultúrák és erősödik a kapcsolat a két etnikum, a szlovákok és magyarok között. A másik, több válaszadótól érkező megállapítás, hogy mindkét nyelv, a magyar és a szlovák nyelv beszélése a tanulási és munkaerő piaci lehetőségeket segíti elő.

A nyelvi asszimilációval kapcsolatban a feldolgozott, meglévő adatok tükrében megállapítható, hogy bár Szomotor magyar többségű település, az elsődleges nyelv a magyar, ugyanakkor hivatalos helyeken a szlovák nyelv az elvárt, a szlovák nyelv tudása és használatára ösztönzik a lakosságot, ezt bizonyos példák is alátámasztják, tehát nem csak előny a tanulás és a munka világában a szlovák nyelv ismerete, de bizonyos szinten el is várják annak tudását és használatát. Leszögezhető, hogy a szlovák nyelvi asszimilációs törekvések a magyarok körében a legtöbb esetben eredményesek, teljesen végbementek, ugyanakkor akadnak még magyarok csekély számmal, akik még mindig nem hajlandóak az államalkotó nyelv megtanulására még alap szinten sem, erősítve ezzel magyar nemzeti identitásukat is. A vegyes házasságok tovább erősítik a magyar nyelv megőrzését, vagy megtartását, tehát az elszlovákosodás elleni folyamatokat. Szomotoron kevés szlovák él, a legtöbb szlovák nemzetiségű szomotori vegyes házasságban él, tehát magyar házastárssal, magyar családtagokkal, így szinte minden esetben valamilyen szinten a ma-

---

¹¹ Saját gyűjtés: 32 éves magyar nő (V3)

gyar nyelvet is elsajátítja. A szlovákok térben sem szeparálódnak el a magyar lakosságtól, tehát Szomotor vegyes megtelepedésű falu, csekély számú szlovák nemzetiségű lakossal. A vegyes házasságok és nyelvi keveredések gyakoriak, visszautalva a korábbi nyelvhasználattal kapcsolatos kutatási eredményekre megállapítható Szomotor település interetnikus közösségében: nem minden magyar beszél szlovákul, de minden szlovák beszél magyarul. Ez azt jelenti, hogy nyelvi asszimiláció tekintetében elsődlegesen a szlovákok nyelvi asszimilációjáról beszélhetünk a településen, nyelvi tekintetben elmagyarosodást állapíthatunk meg.

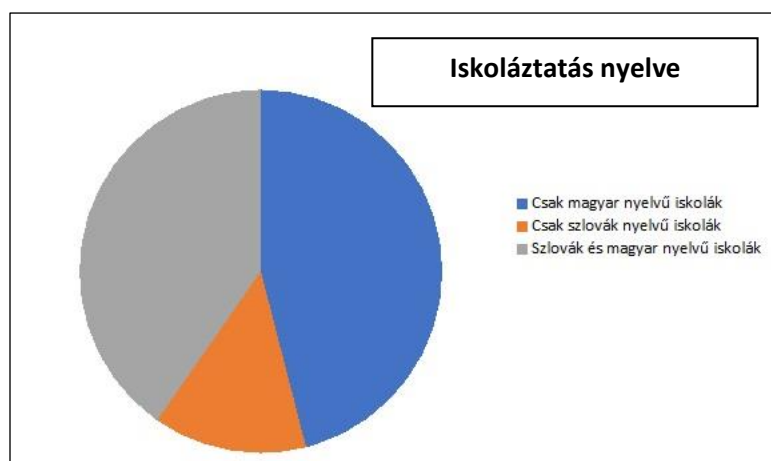
A szomatori szlovákok nyelvi asszimilációja a következő okokra vezethető vissza: a településen élő szlovákok nem szeparálódnak el a magyaroktól, nincs izoláció, nincs szegregáció köreikben; a környező települések is magyar többségű települések (Bodrogszerdahelyen sokkal több szlovák él, de magyar többségű település); van magyar nyelvű oktatás a település iskolájában; a vegyes házasságok (magyar és szlovák házaspárok) révén minden szlovák családban vannak magyarok.

A településen élő megkérdezett roma családok kutatási adatait figyelembe véve megállapítható, hogy a romák a kizárólag magyar nyelvet beszélő szomatoriak közé tartoznak, szlovákot még a hivatalos helyeken sem beszélnek a romák.

Az iskoláztatás szempontjából más tendencia mutatkozik a nyelvhasználat és a nyelvi asszimiláció tükrében, hiszen a szlovák nyelv tanulása mindkét etnikum számára előnyökkel jár Szlovákián belül. A magyar családok, vagy vegyes házasságban élő családok esetében gyakran tapasztalható, hogy gyermekeiket vagy szlovák nemzetiségű, szlovák nyelvű iskolákba járatják, vagy olyan iskolákba, ahol elvárt a magyar és a szlovák nyelv beszéde is anyanyelvi szinten. Nem ritka példa az, amikor a gyermek az általános iskolát magyar nyelven kezdi, magyar anyanyelvű osztályban, majd a középiskolát már szlovák nemzetiségű intézményben folytatja, addig elsajátít egy alap szlovák nyelvtudást, és a későbbiekben már szlovákul tanul és szakosodni is ezen a nyelven fog. Az általam végzett kutatás adatai alapján az adatközlők 46%-a csak magyar anyanyelvű, magyar nemzetiségű iskolákba járt, 39%-uk szlovák és magyar nemzetiségű és nyelvű iskolákba (ide tartoznak azok is, akik felváltva tanultak magyar és szlovák nyelven általános és középiskolában, vagy egyetemen), és 13,7%-uk, akik csak szlovák anyanyelvű iskolákba járt, köztük magyar nemzetiségűek is vegyesen.

Az iskoláztatás nyelvét tehát nagyban meghatározza annak a ténye, hogy ha az adott ország nyelvét beszéli az egyén, akkor több lehetősége van mind a továbbtanulásban, mind a munkaerőpiacon. Ennek fényében sokan csehül,

angolul, vagy egyéb világnyelveken is tanulnak, hogy külföldön tudják kamatoztatni tehetségüket.

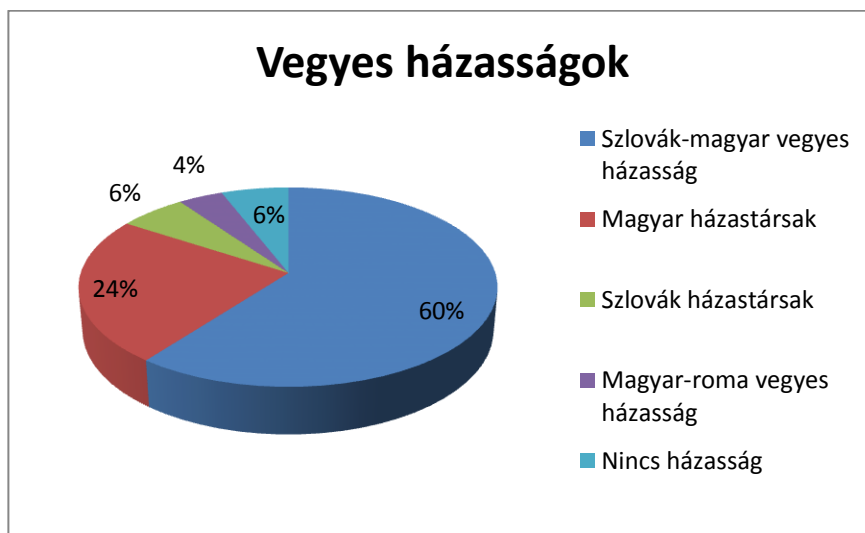

VEGYES HÁZASSÁG ÉS ASSZIMILÁCIÓ

Szomotoron csak néhány szlovák nemzetiségű lakos él, két nagy kiterjedésű szlovák család van, akiknek számos rokona a településen vagy a környező településeken él. Az ő berkeikben magyar házastársak is vannak, tehát majdnem minden szlovák családban vannak magyarok is. A magyar családokban elsősorban magyar házastársat választanak maguknak. Nincs nemzetiség szerinti elkülönülés, etnikai térfelosztás a településen, a két etnikum együtt él egymással. A romákkal kapcsolatban hasonló az együttélési helyzet, nincs szegregáció, nincs település melletti cigánytelep, a romák is békésen élnek együtt magyar és szlovák családok melletti szomszédságban. A romáknál a vegyes házasság tekintetében az látszik, hogy kizárólag roma vagy magyar párt választanak maguknak, itt a romák magyar nyelven való beszéde a mérvadó. Mivel a romák a szlovákokkal nem tudnak kommunikálni, kizárólag magyar nyelven beszélnek, így csak saját roma etnikumukból, vagy a magyarok közül választanak maguknak társat.

A vegyes házasságok gyakoriságát támasztják alá annak a kérdésnek a feldolgozott válaszai, amely arra kérdezett rá, hogy milyen nemzetiségűek, etnikumok vannak a családban. A legtöbben a vegyes etnikumú családok vannak (36,3%), tehát 37 háztartásban vannak magyar és szlovák családtagok is a 102 megkérdezett háztartásból. Ezt a számot kiegészíthetjük azzal a 24%-kal, amelyben nem csak magyar és szlovák nemzetiségűek, de más, például

szlovák, ukrán, sváb, vagy cseh családtagok is vannak. Így elmondható, hogy a megkérdezett 102 háztartásból összesen 59,8%-ban vegyes házasságról beszélhetünk. A csak magyar háztartások 23,5 %-ot, míg a csak szlovák háztartások 5,9%-ot tesznek ki, továbbá magyar-roma házasság 3,9% arányban lelhető fel a településen. A többi háztartásban nincs házasság.

A vegyes házasságok révén nem ritkák a nemzetiségváltások, nyelvváltások. Az egyik adatközlő ezt átfogóan támasztja alá:

„A bátyám nyelvet és nemzetiséget is váltott a házasságában, szlovák környezetben.”¹²

A vegyes házasságok felerősítik a szlovákok magyar családokba való asszimilációját Szomotoron. Egyik adatközlőm így vélekedik a vegyes házasságokról, köztük a romákkal való házasságról is:

„Semmi bajom velük, itt a cigány-magyar/szlovákra is gondolok. Ez egy természetes folyamat. A falumban jellemző. Sok szlovák menyecske érkezett, nagy részük megtanult magyarul.”¹³

A vegyes házasságok kapcsán történeti előzményekre tér ki egy másik adatközlőm, mely szintén a szlovákok magyar családokba való olvadását támasztja alá:

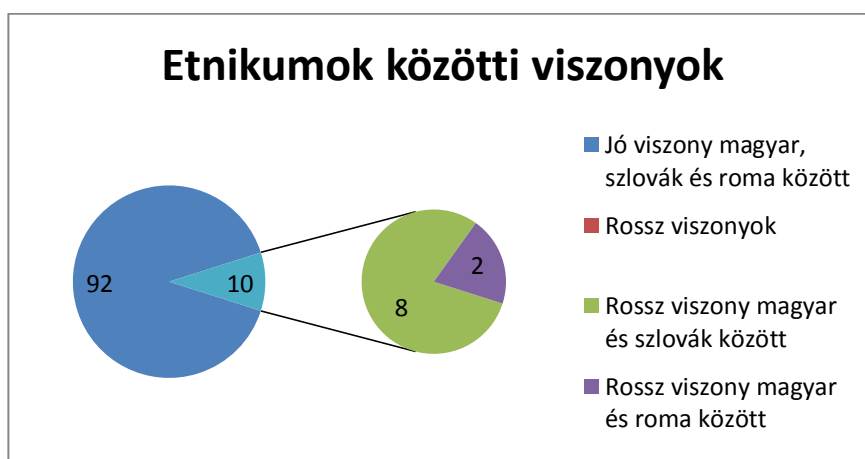
¹² Saját gyűjtés: 40 éves magyar nő (V4)

¹³ Saját gyűjtés: 65 éves magyar férfi (V5)

„Szlovákia 1991-es évi megalakulása után sok szlovák nemzetiségűt telepítettek magyarok közé! És ahogy az idő elmúlt egyre gyakoribbá vált az e fele összeolvadás. Én nem ellenzem!”¹⁴

A feldolgozott adatok egyébként azt mutatják, hogy nagyrészt – 91,2%-uk támogatja, elfogadja, pozitív asszimilációs folyamatnak tartja a vegyes házasságokat Szomotoron. Csupán 18,6%-uk ellenzi, ők a magyar nemzeti identitás megtartására, őrzésére hivatkoztak a legtöbb esetben.

A vegyes házasságok létét és létrejöttét a magyar-szlovák-roma pozitív viszony is elősegíti. A megkérdezettek 90%-a vélekedett arról, hogy jó viszony van a három etnikum között, a magyarok 7,8%-a mondta, hogy a szlovákokkal rossz a viszony és csupán 2%-uk szerint csak a romákkal rossz a kapcsolat.

A pozitív viszonyrendszert a következő fejezet adatai támasztják alá leginkább, hisz ebből kiderül, hogy a szlovák- magyar-roma közösség mennyire tartja tiszteletben, vagy tartja meg sajátja mellett a másik etnikum vallási ünnepeit, nemzeti ünnepeit, és szokásait.

VALLÁS ÉS ASSZIMILÁCIÓ

Az etnikai kötődés egyértelmű felekezeti hovatartozást is jelöl a településen. Szomotoron a római katolikus, a református és a görög katolikus vallás van jelen, ebben a sorrendben a felekezetek táborainak nagysága tükrében.

¹⁴ Saját gyűjtés: 55 éves szlovák férfi (V6)

A magyarok a legtöbb esetben (63 %) a római katolikus egyház hívői, 14,7%-uk református, a szlovák nemzetiségűek pedig minden esetben görög katolikus hitűek (12,7%). Felekezetváltás egyik adatközlőmnél sem merült fel, például a vegyes házasság révén.

Interetnikus közösségben a vallással foglalkozó kutatásnál, tanulmányoknál Papp R. az etnikus vallás fogalmát vezeti be. Azt hangsúlyozza, hogy a vallás etnikai identitást kifejező és elmélyítő jellege járul hozzá főleg a saját nemzeti kultúra etnikai tartalmának tudatosságához.¹⁵ A témával foglalkozó kutatók a jelenség asszimilációs vizsgálatoknál való megjelenésekor főként abból a feltételezésből indulnak ki, hogy a felekezeti kötődés fontosabb a nyelvi kötődésnél, illetve, hogy az anyanyelv és felekezet összefüggéseit mutató adatok alakulásából sokszor lehet következtetni a különböző asszimilációs folyamatokra.¹⁶

Az adott asszimiláció kutatásnál a vizsgált közösségben élő etnikai csoportokhoz tartozó, de a nemzetiséghez „nem tipikusan illeszkedő” felekezetűekre fókuszálunk, ebből vonunk le következtetéseket az asszimilációs létszáma-ára vonatkozóan. Sokszor hasonló kutatásoknál népszámlálási adatokra, különböző felekezeti összeírásokra hivatkozunk, de az adatsorok nem mindig tükrözik egy összetett interetnikus közösség nyelvi vagy kulturális arányait, felekezeti megoszlását, ezek tisztázásához van szükség a tereptapasztalatokra is.¹⁷

A terepről gyűjtött adatok mellett fontosnak bizonyulnak például az egyházi anyakönyvek, vagy különböző egyházak nyilvántartásai, melyek segítségével az etnikailag és vallásilag exogám vagy endogám házasságok számát, az odaszületett gyerek felekezetét (főként vegyes házasság esetében) találhatjuk meg. Először Szlovákia egészére vetítve érdemes megtekinteni a vallási eloszlás arányait, majd lokális szinten, helyben gyűjtött adatokból nyert információkat érdemes elemezni.

Vallások Szlovákiában

Római katolikus vallás	(62%)
Görög katolikus vallás	(3,8%)
Protestáns/Református	(8,9%)
Ortodox vallás	(0,9%)
Jehova tanúi	(0,3%)
Más vallás tagja	(0,5%)
Nem vallásos	(13,4%)

¹⁵ Papp 2003: 218.

¹⁶ Varga 2002: 77.

¹⁷ Keményfi 1999: 137–155.

Nem beazonosítható (10,6%)

(helyi adatok, kassai kerület, tőketerebesi járás, 2011-es adatok)¹⁸

Szomotor felekezeti megoszlása a Szlovák Statisztikai Hivatal adatai szerint település szerint lebontva:

Római katolikus hívők (60%)

Görög katolikus hívők (22 %)

Reformátusok (17 %)

Egyéb (1%)¹⁹

ASSZIMILÁCIÓ NÉVVÁLTOZTATÁS RÉVÉN

Az anyakönyvekben a felekezeti hovatartozás mellett a keresztnévadási szokások változásait is nyomon tudjuk követni, sőt információkat kaphatunk a lakosság foglalkozási és egyéb társadalmi (földbirtoklás, szociális helyzet, ki-rekesztettség) helyzetéről is.²⁰ A terepen gyűjtött néhány anyakönyvben nem találtam keresztnév váltást, azonban a strukturált interjúk válaszai között találtam névváltozásra, ezzel együtt nemzetiségváltásra példát, hosszú leírást az erről alkotott véleményekkel kiegészítve az adatközlők részéről. Az egyik interjúalanyom több, Szomotoron végbement névváltozásra is utalt válaszáiban, amikor a vegyes házasság témája és a nyelvhasználattal kérdések merültek fel. A legtöbb esetben névváltozás kapcsán a magyar névről szlovák nyelvre való váltás volt gyakori előfordulás az elmondása szerint:

„Magyar családban élek, de vannak szlovák nevű családtagjaim. Testvérem és élettársam gyermekei már átkeresztelkedtek, a szlovák nemzetiséget vették fel, szlovák nevet adtak gyermeiknek is.”²¹

Érkezett olyan válasz az egyik adatközlőmtől, aki kifejezetten rossz néven vette a névváltoztatást a családjában, elutasította ezt a fajta hasonulási folyamatot:

„A férjem szlovák volt, de az a fajta, aki a magyarok székelye, mert a szülei magyarok voltak, de hogy érvényesüljön, ő átkeresztelkedett és felvette a szlovák nemzetiséget. Majd ez annyira belevésődött, hogy nem volt hajlandó magyarul sem beszélni már. A mostani férjem

¹⁸ Statistical Office of the SR. 2011. Retrieved Jun 8, 2012. <http://portal.statistics.sk/files/table-14> (A letöltés dátuma: 2020. 07. 10.)

¹⁹ <https://slovak.statistics.sk/wps/portal/ext/Databases> (A letöltés dátuma: 2020. 04. 05.)

²⁰ Ilyés 1999: 1–13.

²¹ Saját gyűjtés: 38 éves magyar nő (V7)

neki pont az ellenkezője, ő szlovák, nem tud magyarul, de volt, hogy eljött egy időben velem Magyarországra laktam és elkezdte tanulni a magyar nyelvet is. Jobban vonzódtik a magyarsághoz, azt mondja.²²

Az utóbbi elmondás azt tükrözi, hogy a hölgynek volt partnere, aki magyar nemzetiségűből szlovák nemzetiségűvé váltott, és volt egy másik, aki bár nem váltott nemzetiséget, de szlovákként a magyar nyelvhez és a magyar szokásokhoz kezdett közeledni. Mindkét irányú keresztnev váltásra és nemzetiségváltásra van példa a településen, Szomotoron, azonban a névváltoztatás szempontjából a szlovák névre való keresztelkedés, vagy átkeresztelkedés a gyakoribb.

ASSZIMILÁCIÓ ÉLETÚTON KERESZTÜL

Az előzetes kérdőíves vizsgálatok és hosszabb strukturált interjúk mellett részben az asszimiláció témájában mélyinterjúk, sőt életút interjúk is készültek. Az életút interjúk célja az volt, hogy bizonyos életutakon keresztül vizsgáljam meg az asszimilációs folyamatokat mind a szlovák, mind a magyar közösség tekintetében. A személyes benyomásokon alapuló élmények, emlékek és visszaemlékezések feldolgozásakor számos esetben találkozhatunk asszimilációra történő utalásokkal, az etnikai hasonulás magán- vagy a társadalmi szféra keretei között megélt, vagy tapasztalt jeleivel. Az életút interjú bizonyos konfliktus forrásokra is utal az elbeszélés során. Amikor a konfliktusok részletezésre kerülnek, sokszor a nyelvi és kulturális különbségek is napvilágot látnak. Az interjúalany saját életén keresztül, illetve a környezetében tapasztalt események elbeszélésén végighaladva árulhat el részleteket a nyelv váltás, nemzetiségváltás, névváltás, történelmi traumák, vagy az asszimilációt bármilyen mértékben és formában alakító és formális lokális tényezőiről.²³ Az életút interjú elemzése azért is előnyös, mert nem csak az adott individuumban életről, de számos, vele kapcsolatba lépő, más etnikum életébe is betekintést nyerhetünk. Általa ismerjük meg más etnikum tagjainak véleményeit, attitűdjeit is. Így látható az asszimiláció iránya is, hogy a magyar, vagy a szlovák nemzetiség irányába halad-e.

Kiválogattam néhány választ, melyek leginkább utalnak asszimilációs folyamatokra a különböző életutakon keresztül. A választ ketten, egy vegyes házasságban élő magyar férfi és egy szlovák nő együttesen mondta:

²² Saját gyűjtés: 38 éves magyar nő (V7)

²³ Bindorffer 2002: 11–31.

„Érdekes, hogy és az embernek el kell gondolkodnia hogyan is válaszoljon. Mikor a szüleim beírtak a magyar középiskolába (Rimaszombat Kereskedelmi Akadémia), azért választották ezt a iskolát, mert magyar. Nagy meglepetés volt viszont, mikor szeptemberben szlovák igazgató bejelentette, márpedig a folyosón sem beszélhetiünk magyarul.”²⁴

„A tananyagok, minden szlovákul kellett megtanulni egyedül annyi volt, hogy volt magyar irodalom, de már nem emlékszem hányszor. Majd elvégeztem az iskolát, hiába felvidék a munkavállalásnál szintén mindenhol kellett a szlovák nyelv. Arról nem beszélve, hogy 20 évesen vállalkozni kezdiünk és a nagykerekkel, partnerekkel magyarul és szlovákul kellett tárgyalnunk (nem beszélve arról, hogy nő vagyok nem volt könnyű). De most már ennek előnyét élvezem, mert 5 éve Magyarországon élek és tolmács vagyok a szlovák-magyar vállalkozók között.”²⁵

ETNIKUS ÉRTÉKREND, SZOKÁSOK, HAGYOMÁNYOK

Az etnikus értékrend, a kulturális szokások sok esetben meghatározzák az asszimiláció irányát és mértékét. A kisebbségek – Szomotoron a szlovákok – asszimilációja és ezzel párhuzamosan a kultúra és a nyelv elvesztésének jelensége, illetve a fenntartásukra irányuló törekvések a kisebbségi lét és a nemzeti tudat legjobb kifejezői. A Felvidéken élő kisebbségek etnikai-nemzeti identitásának egyik legfontosabb táptalaja a nemzeti nyelv és a nemzeti kultúra, amely az eltérő nemzetiségeknél leginkább a nyelvhasználat háttérbe szorulásával és a népi hagyományok csoportformáló erejének gyengülésével írható le. Egyértelműen kirajzolódott az interjúkból, hogy – a romák kivételével, akiknél az asszimiláció kérdéskörénél nagyobb prioritást nyer a szociális és integrációs probléma – az etnikumok mindegyikének a meglévő különbségek ellenére, egyre előrehaladottabb asszimilációval kell szembenéznie. A nemzeti nyelv elvesztésének és a többség kultúrája, szokásrendszere, életmódja átvételének számos oka és összetevője lehetséges. Természetes asszimiláció jön létre eltérő kultúrák együttélése során, ilyenkor bizonyos idő elteltével, a kultúrák keveredésével, illetve a domináns kultúra és nyelv előtérbe kerülésével a kisebbség fokozatosan elveszti azokat a jegyeket, amelyek elkülönítik a többségi társadalomtól. A természetes asszimilációnak a legjobb példái a vegyes házasságok, amelyekben a gyerekek rendszerint a többségi társadalomban domináns nyelvet, illetve kultúrát viszik tovább, jelen esetben a szlovák nyelvet.²⁶

²⁴ Saját gyűjtés: 44 éves magyar férfi (V8)

²⁵ Saját gyűjtés: 42 éves szlovák nő (V9)

²⁶ *Asszimiláció és kisebbségi identitás* <http://www.c3.hu/~jelkep/JK992/kende/kende.htm> (A letöltés dátuma: 2020. 05. 10.)

A válaszok alapján a 102 adatközlő közül 65,7%-uk kizárólag a magyar ünnepeket ismerik. A magyar ünnepek itt elsősorban a magyar vallási szokások tükrében értendők, de a nemzeti ünnepeket is azonos arányban ismerik. A csak a szlovák ünnepeket és szokásokat ismerő adatközlők 5,8%-ban vannak, míg 12,7%-uk mindkét etnikum nemzeti és vallási ünnepeit is ismerik. Az adatok méltón tükrözik az etnikai arányok megoszlását is, hiszen a főként magyarok lakta településen egyértelmű, hogy a legtöbben a magyar ünnepeket és szokásokat ismerik és terjesztik. Az már egy másik kérdés, hogy ezeket az ünnepeket és szokásokat milyen arányban tartják, vagy egyáltalán tartanak-e még bizonyos generációról generációra örökölt szokásokat, elsősorban etnikus szokásokat, vagy a 21. századi modernizáció tükrében már feloldódni, eltűnni látszanak bizonyos ünnepek, ünnepi szokások, hétköznapi szokások.

A település rurális jellege nagyban erősíti és elősegíti az archaikus, paraszti értékrend fennmaradását mindkét etnikum, a magyar és szlovák etnikum esetében is. Azonban az elmúlt években látszódnak bizonyos modern viszonyok közötti feloldódások, szokáselhagyások.

Az értékrendbeli szokásokkal és ünnepekkel kapcsolatban az vehető ki az adatokból, hogy bár 65,7% ismeri a magyar szokásokat és ünnepeket, a 90%-ban magyar válaszadó 102 főből csak 74,5%-uk vélekedett úgy, hogy a karácsonyi és húsvéti ünnepeken kívül tartanak más szokásokat, ünnepeket is. A hagyományoknak tehát egyfajta feloldódása, eltűnése zajlik az asszimilációs folyamatokkal párhuzamosan. Az, hogy egy adott etnikum tagjai megtartják-e a másikat, vele egy településen együtt élő etnikum ünnepeit és hogy az ünnepeknek mennyire van etnikus jellegük (szlovák vagy magyar szokások dominálnak-e), meghatározza az asszimilációs folyamatokat is. Az adatokból arra lehet következtetni, hogy azok körében, akik megtartják az ünnepeket, – függetlenül attól, hogy nemzeti, vagy vallási ünnepeket –, azok tiszteletben tartják a másik etnikum ünnepeit, és ünnepi szokásait, és a másik fél tiszteletben tartása miatt – például vegyes házasságok esetében – megünneplik.

Az ünnepek megtartása mellett az ünnepek jellege és ünnepi szokások tekintetében mindhárom etnikum, a magyar, a szlovák és a cigány etnikum is a húsvéti ünnepi szokásokkal kapcsolatos különbözőségeket, valamint a virrasztási szokással kapcsolatos különbözőségeket említették. A húsvéti szokások a szlovákoknál a legkülönbözőbbek. Egy szlovák adatközlőm így vélekedik:

„Főleg a húsvéti locsolkodás különbözik. Ami a szlovákoknál »sibacska« (šibačka) mikor bosszú fonott eszközzel megvertik a lányokat.»²⁷

²⁷ Saját gyűjtés: 75 éves magyar nő (V10)

Szlovákia egész területén elterjedt szokás, falvakon és városokban egyaránt a húsvéti ünnepek utolsó napján történik – húsvéthétfőn. A húsvéthétfőhöz az öntözés, locsolás, lányok és asszonyok vesszőzésének szokásai kapcsolódnak. A vesszőzésért és locsolásért járó hagyományos jutalom a díszített tojás, az ún. hímes tojás (kraslica), mint az élet szimbóluma. A tojások díszítésének legrégebbi módja a különböző növényi főzetekkel való festés volt, később különféle technikák fejlődtek ki, mint pl. a *batikálás* – viasz felvise a tojásra tű segítségével, majd annak kifestése, miközben a viaszos részek nincsenek befestve.

„Szlovákia néhány térségében szokás volt Húsvéthétfő utáni kedden »visszafizetni« a legényeknek a locsolkodást. A lányoknak és asszonyoknak jogukban állt a legényeket megöntözni, amit vidám visszhang kísért.”²⁸

Egy magyar adatközlőm pedig így foglalja össze a húsvéti szokásbéli különbségeket:

„A szlovák hasonló, többségük elszlovákosodott magyarok leszármazottai, ebből kifolyólag nagyon hasonlóak a szokások. A húsvétről tudom, hogy másként ünneplik, de a szomotoriak locsolni szoktak nem ütni, tehát a településen annyira nem tér el.”²⁹

A római katolikusoknál, tehát elsősorban a magyarok körében jellemző az úrnapi körmenet, ami fontos ünnepnek, fontos szakrális szokásnak számít a településen:

„Római katolikus vagyok. Van az úrnapi körmenet a faluban, ahol a kislányok virág-szírmokat szórnak a pap elé. A pap a szentséget viszi és különböző sátrakba viszi be, amit faágakból építenek. Szentek képeit kivéve megállnak mindenhol és könyörgéseket végeznek.”³⁰

A magyar és szlovák hagyományok, szokások elhagyásáról, elmaradásáról egy magyar nemzetiségű adatközlőm vélekedett:

„Húsvéti pászka-szentelés nagy hagyományunk. Ittenkor a templomba visszük a sonkát, a kolbászt, a kalácsot, a tojást, stb. A pap pedig megszenteli, természetesen. A locsolás, locsolkodás szagos vízzel, parfümmel történik. Május elsején májusfát visznek a lányok

²⁸ <https://slovakia.travel/hu/husveti-vesszozes-vagy-locsolkodas-marcius-vagy-aprilis> (A letöltés dátuma: 2020. 05. 10.)

²⁹ Saját gyűjtés: 67 éves magyar nő (V11)

³⁰ Saját gyűjtés: 55 éves magyar nő (V12)

*ismerősöknek, vagy szerelmüknek. A Karácsony pedig ugye a legnagyobb ünnep. Ilyenkor kéántálni jártunk régen, ma már nem divatos sajnos.*³¹

„A virrasztási szokás pedig kizárólag a cigányoknál jellemző. A cigánység körében a halálesetet követő gyász időszaka jól elváló szakaszokra oszlik: ezek a virrasztás, a temetés, a korai hathetes gyász, illetve az egyéves gyász időszakai.”³²

Mielőtt a cigányok felbukkantak a modern egészségügyben, az otthon (illetve táborhelyükön) beállt halált követő első rituális eseménysorra, a virrasztásra mindig az elhunyt lakhelyén került sor.

*„Noha a halálesetek jelentős része időközben a kórházakba helyeződött át, e gyászeseemény helye változatlan, s azóta is a temetésig tart.”*³³

A szokások és hagyományok tekintetében nagyfokú asszimilációs folyamat nincs, egyik etnikum nem hasonul, vagy azonosul nagyobb mértékben a másik etnikumhoz, mint a másik, sokkal inkább az szögezhető le, hogy az etnikumok tiszteletben tartják egymás ünnepeit, megtartják, ha vegyes házasságban élnek, de általánosságban elmondható, hogy számos szokás feloldódott, eltűnt a modern keretek között főként a fiatalabb generációknál.

AZ ETNIKUMOK KÖZÖTTI KAPCSOLATOK HATÁSA AZ ASSZIMILÁCIÓRA

A konfliktusok fajtája, előfordulási aránya, illetve annak okai sok mindent elárulnak a különböző etnikumok egymás mellett éléséről. Nem utolsó szempont, hogy rejtett, vagy nyílt konfliktusokról beszélhetünk, hogy adott etnikai közösségen belüli, vagy etnikai közösségen kívüli, csoportok közötti konfliktusokról. A strukturált interjúban megkérdezett 102 adatközlő közül 66-an, tehát több mint a fele vélekedett úgy, hogy nem tapasztalt konfliktust településén, a többi válaszadó pedig elsősorban a hivatalos helyeken történő konfliktusokra utalt. Általában a nyelvhasználati különbségekből adódnak a problémák. Egy gyakran utazó, tehát Szlovákián belül mobilisnak nevezhető magyar nemzetiségű válaszadóm a következőképpen vélekedett a konfliktusok jellegéről:

³¹ Saját gyűjtés: 75 éves magyar nő (V13)

³² Steward 2001: 82–95.

³³ Steward 2001: 82–95.

„Egy volt osztálytársam ugyanis többször megkapta szlovák állampolgároktól, hogy Szlovákián, mégpedig szlovákul kell megnyilvánulni. Én csak azt nem értem, hogy a fővárosban ezernyi ember beszél ezernyi nyelven, miért pont a magyarokkal van baja a szlovákoknak? Ez a kérdés talán szegyetlenül visszakúsztat a múltba és ebbe tényleg nem szeretnék belemenni.”³⁴

A magyar nyelv használatát a legtöbb szituációban és hivatalos helyen elvárják a szlovák és nem utolsósorban a magyar munkavállalók is, tehát sokszor adódik probléma abból, hogy nem az ország hivatalos nyelvét használják a magyarok. Az is látható az adatokból, hogy a legtöbb esetben nem említnek konfliktusokat és a nyelvi okokból adódó konfliktusokat sem nevezik konkrét konfliktusforrásnak. Nem nevezhető konkrét konfliktusnak tehát a konfliktusként megjelölt probléma a nyelvhasználattal kapcsolatban, hiszen olyan ez, mintha egy hivatalos helyen az adott etikett szabályokat várnák el, adott esetben azt, hogy olyan nyelven szólaljunk meg, amilyen nyelven az ügyintéző is beszél elsősorban és amilyen nyelven a papírokat is írjuk és kezeljük. Tehát ez nem konfliktus, inkább alkalmazkodás kérdése. Amikor a kapcsolatokra kérdeztem rá a konfliktusok után, 100%-ban válaszolták azt, hogy jó a kapcsolat az etnikumok között, köztük a romákkal is. A romákkal kapcsolatban egyetlen azonosnak minősíthető válasz érkezett sokaktól:

„Példamutató a kapcsolatunk, talán csak a romáknak kellene egy kicsit jobban beilleszkedniük”³⁵

Mivel azonban Szomotoron csak néhány roma család él, velük kapcsolatban sem jelent nagy gondot a beilleszkedési probléma. Munkavégzésnél a magyarok és a szlovákok is támaszkodnak a romák munkaerejére. Ezt az adatok is alátámasztják. 102 válasz közül egy-egy adott válaszlehetőségbe soroltam a válaszokat, pl.: „jó a kapcsolat”, „segítőkészek egymással szlovák-magyar-cigány viszonylatban” és szinte kivétel nélkül 100%-ban az a válasz érkezett, hogy jó a kapcsolat, a munkavégzések során segítőkészség tapasztalható. A romákkal kapcsolatban csak a felügyelet fontos, tehát nézni kell rájuk a munkavégzés alatt. Van egy érdekes momentum még, amihez a konkrét válaszra is szükség lesz:

„Ha egy településről valóak, rendszeren jönnek ki, meg a cigányokkal is.”³⁶

³⁴ Saját gyűjtés: 22 éves magyar férfi (V14)

³⁵ Saját gyűjtés: 67 éves magyar férfi (V15)

³⁶ Saját gyűjtés: 67 éves magyar férfi (V15)

Az utóbbi vélekedések alapján tehát van egy feltételes mód, mely arra utal, hogy ha adott település lakóiról beszélünk, tehát csak Szomotor lakóiról, akkor a kapcsolatok kiválóak, példaértékűek, ugyanakkor más települések szlovák nemzetiségű lakóiról már megoszlanak a vélemények. Más település lakóihoz viszonyítva látens konfliktust említett 1-1 válaszadó a magyar-szlovák viszonylatban. Bár itt inkább a rurális–urbánus területek lakói közötti konfliktusokat említették. A munkamorál tekintetében minden válaszadó a magyar és szlovák munkavállalót azonosan szorgalmasnak tartja, némi fenntartásaik csupán a roma munkavállalókkal vannak. A romákkal kapcsolatban megjelenik a hanyagság, az érdektelenség, vagy, hogy nem tartanak be bizonyos szabályokat munkavégzés alatt.

MIGRÁCIÓ ÉS ASSZIMILÁCIÓ

Amint az már a korábbi, census vizsgálatokból és részletesebb kérdőíves vizsgálatokból kiderült, Szomotor lakossága körében nagyon jellemző a külföldi munkavállalás, inkább rövidebb, vagy szakaszos időszakokra, de szinte minden háztartásban van legalább egy olyan szomotori lakos, aki külföldi munkát szokott végezni, vagy a külföldi munkavégzésből származó jövedelme az elsődleges bevétele. A külföldi munkavállalás a szlovákok és a magyarok körében egyaránt jellemző, a romák körében kevésbé, ők mobilizálás tekintetében inkább Szlovákia nagyvárosaiba mennek el segédmunkákra, idénymunkákra, de nem rendszeresen és hosszú távra, inkább rövidebb, néhány hetes időszakokra.

Bár a feldolgozott strukturált interjúkból csak 10,8%-uknál szerepelt a külföldi munkavállalás megjelölve, mint jövedelemforrás, de ha azt vesszük, hogy az összes válaszadóból (102 fő) csupán 57,8% aktív munkavállalót tartunk számon, akkor az arány már elég nagynek tűnik. Bár a 102 fő és abból az 59 fő aktív munkavállaló nem tekinthető reprezentatív mintának az 1441 fős szomotori lakossághoz viszonyítva, mégis jelentősnek mutatkoznak a számok a migráció szemszögéből. Az is nagyon sokat elárul az elsősorban munka céljából külföldre vándorlás gyakoriságáról, hogy szinte minden háztartásban – ha nem is személyesen érintve –, de említették a külföldi munkavállalás előnyeit rokonok, ismerősök kapcsán, akik már próbáltak szerencsét külföldön.

A migrációnak kétféle hatása lehet az asszimiláció tükrében adott lokális településen. Egyrészt gátolhatja, vagy megváltoztathatja irányát, fajtáját a lokális településen zajló nyelvi és más hasonulási folyamatoknak. Másrészt az elvándorló fiatalok tekintetében már helyben nem, inkább egy másik, külföldi

országban megy végbe asszimiláció más, eltérő nemzetek viszonylatában. Tehát megváltoznak a lokális asszimiláció és a külföldre vándoroltak asszimilációjának feltételei.

A kulturális szokások és az ünnepek megtartásának arányainál látható volt korábban, hogy nincs egyértelmű hasonulás egyik, vagy másik etnikum szokásaihoz, ünnepeihez. A vegyes házasságokban a felek tisztelik egymás hagyományait, szokásait, így például a vallási ünnepek tekintetében mind a magyar, mind a szlovák ünnepi szokásokat megtartják. Általánosságban mondható el azonban az a tény, hogy etnikumtól függetlenül a tradicionális ünnepi szokások és azok megtartásai háttérbe szorulnak, a fiatal generációk tekintetében már nem mérvadóak. A nyugati, külföldről beáramló, modern ünnepi szokások terjedése azonban annál jellemzőbb, mely köszönhető a fiatalok külföldi munkavégzés utáni hazatéréseivel egyidejű nyugati szokások felvételének és elterjesztésének a településen. Már az első terepbejárás során, Szomotoron az őszi időszakban szembeötlő volt a Halloween tökök léte a családi házaknál, illetve készülődés Halloween-ra (lakás díszítése, stb.), ami teljes mértékben nyugati, amerikai, angol, német mintára, szokásra épül. Tehát megjelenik egyfajta kulturális asszimiláció a nyugati népekkel viszonylatban.

Konklúzió

Az első megállapítás az úgynevezett egy dimenziós modell segítségével született. Ebben a megközelítésben a nemzetiség volt a függő változó, a többi változó: a származás, az iskoláztatás nyelve (itt fontos, hogy minden iskola, tehát az általános iskolától kezdve a középiskola, esetleg főiskola is releváns, hogy milyen nyelven végezte), a magyar nyelvtudás mértéke (például anyanyelvi szint, vagy tanult), a házastárs nemzetisége (főleg vegyes házasság esetében) magyarázó változóknak tekinthetők. A vizsgálat eredménye szerint a nemzeti hovatartozás megtartására a magyarok körében a legjellemzőbb, bár találunk példákat a szlovák nemzetiség felvételére is. A homogén magyar származású megkérdezettek 91%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek, a szlovák származásúak között nem találtunk magyar nemzetiségűt. A roma válaszadók minden esetben a magyar nemzetiséghez sorolták magukat. Az adatokból azt is kiszámítottuk, hogy nemzetiségváltás tekintetében a magyar-szlovák vegyes házasságból származók nagyobb része, 65%-a vált nemzetiséget.

Ha a komplex modell aspektusából vizsgálom az asszimilációt, akkor több megállapításra következtethetünk. Gyurgyík meghatározásában nemzeti

hovatarozási pozíciókat különböztethetünk meg, rövidítve az NHP-t.³⁷ A nemzeti hovatarozási pozíciók szempontjából az etnikai tér egyik szélén a magyar etnikum, a másik szélén a szlovák etnikum helyezkedik el. Ezt egy halmazzal is ábrázoltam. Az, hogy adott etnikum tagja melyik etnikus jeggyel jellemezhető leginkább, abba a pozícióba sorolható. Tehát, ha magyar nemzetiségű válaszadó kizárólag magyar ünnepeket tart meg és kizárólag magyar nyelven beszél, egyértelműen a magyar NHP-t bővíti. Ha viszont magyar nemzetiségű, de szlovák nyelven beszél, szlovák iskolákba jár, ugyanakkor őrzik a magyar hagyományokat és szokásokat is, a halmaz közös pontjára kerül, nálam már az asszimiláció, a hasonulás különböző fajtái, mértékei jelennek meg.

Az NHP tekintetében megállapítható, hogy a megkérdezett 102 szomotori lakos esetében az NHP a magyar irányba tolódott el, tehát elsősorban a magyar szokások, a magyar nyelv, magyar iskoláztatás határozza meg a helyiek NHP-ját, nemzeti hovatarozás pozícióját is. Az asszimiláció sokféle, változatos, de a legtöbb esetben a magyar irányba tart, a szlovákok esetében is, 86 %-ban. A nyelvhasználat tekintetében a hasonulás a szlovák nyelv felé tart a továbbtanulási és munkavállalási lehetőségek érdekében, azonban lokális szinten vizsgálva a magyar nyelv a meghatározó, mivel a helyi szlovákok is megtanulják a magyar nyelvet. Így magyar nyelvi asszimilációról beszélhetünk, magyar irányú NHP-ről árulkodik a folyamat.

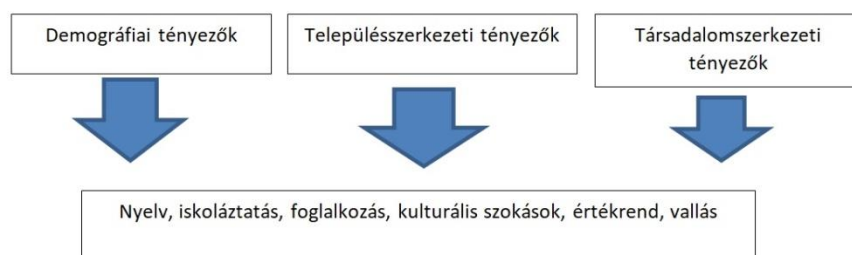
Ha abból a megfigyelésből indulunk ki, hogy megnézzük Szomotor település etnikai jellegének és nemzetiségi összetételének, valamint ezek változásainak hatását az asszimilációra, a különböző változók mellett sok mindenre rámutatnak. A népszámlálási vizsgálatok, KSH adatok eredményei megerősítik, hogy a településen élő magyarok arányának jelentős hatása van a hasonulási folyamatokra. Ez leginkább a vegyes etnikai megtelepedésű településeken jellemző. A szlovákiai magyar nemzetiségű lakosság aránya több évtizedre visszatekintve a magyarlakta településtípusokon belül csökken, és az erős magyar többségű településeken sokkal kisebb mértékben, mint a kevésbé magyarlakta helyiségekben. Ez Szomotor esetében is megfigyelhető, a szomotori magyarok számában is van csökkenés, de nem kiugróan magas, és sok esetben az elvándorlás, a migráció okozza a csökkenést. A Szomotoron élők aránya befolyásolja a nemzetiségi intézmények, például iskolák, kulturális szervezetek, a vallásgyakorlat fenntarthatóságát, így a szokásokat is. A magyar nyelv, a magyar szokások és a magyar nemzeti értékek fenntartása és fennmaradása tehát jól jellemzi Szomotor hasonulási folyamatainak irányát.

Vizsgálataink eredményeinek szemléltetéséhez pontokba szedve mutatom be az asszimilációs folyamatokat meghatározó elsődleges tényezőket.

---

³⁷ Gyurgyík 2006: 15.

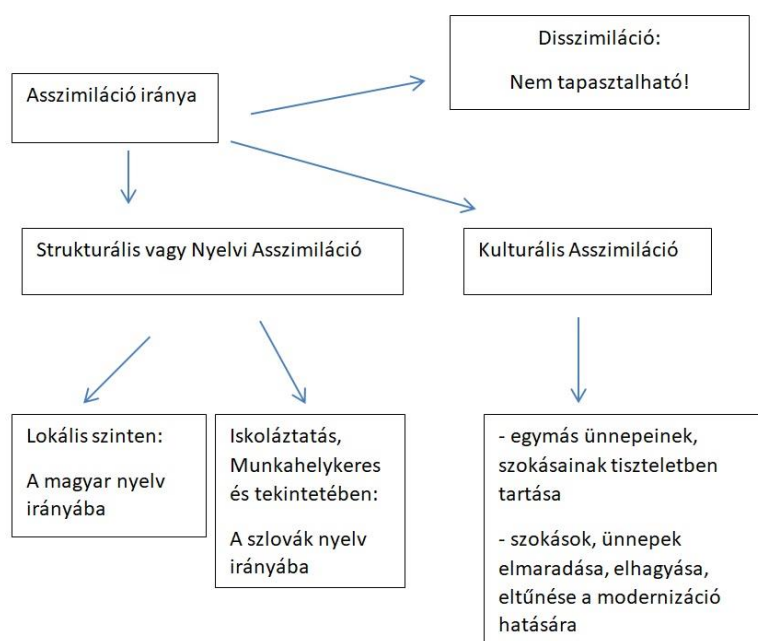
Három nagy csoportba soroltam az asszimilációt meghatározó tényezőket, és különböző méretű alakzatokkal szemléltetem e tényezők meghatározóóságát, hatásának mértékét. A legmeghatározóbb asszimilációs tényezők a demográfiai tényezők, a második a település szerkezeti tényezők, majd a harmadik a társadalomszerkezeti tényezők a 7. ábrában. A nyílak arra utalnak, hogy e tényezők határozzák meg a kis alakzatokban található elemeket (nyelv, iskoláztatás, foglalkozás, szokások).

1. ábra: *Asszimilációs tényezők.* (saját szerkesztés)

A vizsgált kárpátaljai települések és a magyarországi, bodrogi közti települések viszonylatában a felvidéki Szomotoron izoláció, disszimiláció nem állapítható meg, a szlovák-magyar-roma együttélési viszonyokat nem jellemzi elkülönülés, elzárkózás, vagy ellentétes összeolvadási folyamat. Egyértelműen végbement, vagy folyamatban lévő asszimilációs folyamatokról árulkodnak a felvidéki adatok. Ennek tekintetében leszögezhető, hogy a romák minden esetben a magyar nemzet irányába hasonulnak, akár nyelvi, akár szokások tekintetében. A szlovák-magyar etnikus viszonyban eltérő asszimilációs folyamatok zajlottak, vagy zajlanak. Bár a település magyar többségű, a szlovákok nem izolálódnak, nincs szegregáció, a magyarok mellett, a magyarokkal együtt élnek, a vegyes házasságok is gyakoriak. Nyelvi asszimiláció tekintetében, ha lokális szinten nézzük, a magyar nyelv dominál, tehát a szlovákok megtanulnak magyarul (főként a vegyes házasságban élők), hogy helyben is könnyebben alkalmazkodjanak a magyar többséghez. Az iskoláztatás és a munkahely nyelve már más, szlovák nyelvi irányt mutat a nyelvi asszimiláció tekintetében. Bár igaz, hogy még mindig számos családban egyáltalán nem beszélnek szlovákul, a fiatalabb generációknál már a szlovák nyelvre is felhívják a fontosságát. Hiszen a magyar szülők azért járatják szlovák nyelvű iskolába gyermekeiket, hogy az később előnyükké váljon a munkavállalási lehetőségek szempontjából, főként Szlovákián belül. Tehát a nyelvi, vagy strukturális asszimilációnak lokális és iskoláztatási-munkahelyi szintereken két iránya van.

Kulturális asszimiláció tekintetében az asszimiláció úgy jelentkezik, hogy az eltérő etnikumok bár nem tartják meg egymás ünnepeit és nem örökítik át a szokásokat minden esetben, azonban tiszteletben tartják egymás szokásait, tehát nincs átvétel, vagy hasonulás. A vegyes házasságok elősegítik az asszimilációs törekvéseket. A kapcsolatok, a mindennapi együttélés konfliktusmentes együttéléstről árulkodik a feldolgozott adatok alapján, szolidaritáson alapuló, békés együttélés tapasztalható akár a szokások, a munkavégzés, vagy a mindennapi interakciók szintjén.

2. ábra: *Asszimiláció-disszimiláció iránya.* (saját szerkesztés)

A konklúzió részeként megállapítható többek között az is, hogy a migrációs folyamatok egy külön aspektusba helyezik az asszimilációs modellt, hiszen nagyon sokan elvándorolnak a településről, így az asszimiláció itt ugyancsak két irányú lesz: az elvándoroltak más, nyugati etnikumokkal való asszimilációja, valamint a helyben maradtak asszimilációja, mely az előbbi megállapítások tükrében változnak, formálódnak.

Irodalom

BINDORFFER Györgyi

- 2002 Asszimiláció és túlélés. In Kovács Nóra – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. 11–31. Budapest: Akadémiai Kiadó

GERHARD Peter

- 2008 Asszimiláció és disszimiláció a történetírásban. Fest Imre és Edmund Stainacker esete. *Aetas*. 23. 3. 25–45.

GORDON, Milton M.

- 1964 *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origin*. 60–84. New York: Oxford University Press

GYÖNYÖR József

- 1993 A nemzetiségek jogai Csehszlovákiában 1948–1989. In Varga Sándor (szerk.): *Magyarok Szlovákiában. Adatok, dokumentumok, tanulmányok*. 116–127. Pozsony: Akadémiai Kiadó

GYURGYÍK László

- 2006 *Az asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében*. Pozsony: Kalligram Kiadó

ILYÉS Zoltán

- 1999 Az egyházi sematizmusok (papi névtárak) és anyakönyvek felhasználása az etnikai földrajzban. In Ilyés Zoltán – Keményfi Róbert (szerk.): *Előadások az etnikai statisztika finomítási lehetőségeiről*. 1–13. Budapest: Magyar Földrajzi Társaság

KEMÉNYFI Róbert

- 1999 Etnikai besorolás és statisztika. Elvi alapvetés a gömöri cigányok három évszázados jelenlétének vizsgálatához. *Regio – Kisebbség, politika, társadalom*. 10. 1. 137–155.

LELKES Gábor

- 2019 *A társadalmi-gazdasági területi különbségek hatásának vizsgálata az életmódra és a magyar kisebbség identitására*. Dunaszerdahely: Kisebbségi Kulturális Alap

PAPP Richárd

- 2003 *Etnikus vallások a Vajdaságban? Kisebbségi léthehetek kulturális antropológiai értelmezései*. 218. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadó

STEWART, Michael

- 2001 Depriváció, romák és „underclass”. *Beszélő*. 7–8. 82–95.

SZABÓ MIHÁLY Gizella

- 2000 Törvény és gyakorlat: a szlovákiai kisebbségek nyelvi jogai az 1999. évi kisebbségi nyelvhasználati törvény tükrében. In Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella (szerk.): *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*. 48–62. Pozsony: Kalligram

VARGA E. Árpád

2002 Az erdélyi magyarság asszimilációs mérlege a XX. század folyamán.
Regio – Kisebbség, politika, társadalom. 13. 1. 77.

YINGER, John Milton

1994 *Ethnicity: Source of Strength Source of conflict*. Albany: State

INTERNETES FORRÁSOK

<https://felvidek.ma/2012/10/v-orszagos-konferenciajat-tartja-a-szlovakiai-magyarok-kerekasztala> (A letöltés dátuma: 2020. 04. 20.)

<https://slovakia.travel/hu/husveti-vesszozes-vagy-locsolkodas-marcius-vagy-aprilis>
(A letöltés dátuma: 2020. 05. 10.)

<https://slovak.statistics.sk/wps/portal/ext/Databases> (A letöltés dátuma: 2020. 04. 05.)

Kende Anna – Kosztandinidisz Diana – Szilassy Eszter: *Asszimiláció és kisebbségi identitás*
(<http://www.c3.hu/~jelkep/JK992/kende/kende.htm>) (A letöltés dátuma: 2020. 07. 10.)

Statistical Office of the SR. 2011. Retrieved Jun 8, 2012. (<http://portal.statistics.sk/files/table-14>) (A letöltés dátuma: 2020. 07. 10.)

Roland Doszpoly

ASSIMILATION-DISIMILATION PROCESSES AND THEORIES IN THE SOUTH-EASTERN BORDER SETTLEMENTS OF THE HIGHLANDS

This study examines the settlements along the south-eastern border of the Highlands beginning with Somotor, which is close to the Hungarian border, where Hungarians are in the majority compared to the minority situation of the state-forming Slovak ethnic group. Social science research on assimilation in Slovakia is difficult because the assimilation of Hungarians is aided by the fact that the census of ethnicity in Slovakia depends on the current socio-political mood, otherwise it is largely determined by interethnic conditions.

The study groups the assimilation models of the Hungarian and Slovak research in Slovakia according to two types of assimilation: structural or linguistic assimilation and cultural assimilation. Within these two groups, for example, the ethnic characteristics of language, intermarriage, religion, name change, life path, values, relationships, and migration were examined. Both structural and cultural assimilation point in a different direction based on preliminary research in the community of Somotor.

Endogámia és exogámia kettősége, mint a legfőbb görögkatolikus identitást megtartó erő a sajópálfalai esperesi kerület központi területén

---

SIMÁRSZKI ÁDÁM

A sajópálfalai esperesi kerület sajátos közege tette lehetővé a települések közötti kapcsolatháló kibontakozását, melyeknek vizsgálata a települések anyakönyvein keresztül reális képet ad a házasodási szokásokról.

A települések 18. századi nyitottsága és exogám házasodási szokásai egy sajátos görögkatolikus lakosság kialakulását tették lehetővé a kistérségben,¹ melynek későbbi felekezeti endogám zártsága mind a mai napig megtalálható a települések karakterében és vallási szimbólumaiban is.

A terület viszonylag homogén, és ezért jól vizsgálható. Egyrészt megtalálható az asszimilálódott őslakos görögkatolikus ruszinság, mely a legtöbb településen ma már kisebbségben van. A települések azonban a görögkatolikus szervezőelvek mentén működnek, mint pl. Hejőkeresztúr, Sajópálfala vagy Sajópetri. Ez utóbbi a nagyszámú görögkatolikussá vált roma lakosság által tartotta meg görögkatolikus dominanciáját. Másrészt jelen van a Cserehátról leköltözött görögkatolikusság, amely egy más felekezetű közösségben (evangélikus, római katolikus, református) vált külön részévé a településeknek. Arnóton pl. már az őslakos görögkatolikusok létszáma is számottevő volt.

A több településről ide érkezett görögkatolikus lakosság összekovácsolódott, és alakított ki, ha kisebbségben is, de domináns szerepet a felekezeti megoszlásban és a települések életében. Új közösségek létrejötte is tapasztalható az esperesi kerületben. Tiszaújváros, Arnót, Mályi csak nemrég váltak parókiává, és a szervezőlelkészségek is jó úton haladnak ebben az irányban. Jelen tanul-

---

¹ A sajópálfalai esperesi kerületben letelepedett görögkatolikusság kezdetben asszimilálta az ide érkező római katolikus "tót" lakosságot.

mányban ezen új parókiák közül csak Arnót vizsgálatára kerül sor. A régi nagy múltú közösségekben megfigyelhető a görögkatolikusság számarányának csökkenése a nagyfokú elvándorlás és a népességfogyás következtében.

A lokális közösségek ismertetésén keresztül, olyan települések kerülnek bemutatásra, melyek a nyugati és keleti kereszténység bizonytalan, ellentmondásos határától nem messze, Magyarországon, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében helyezkednek el.

Ezen a területen a török idők utáni betelepítés során vallási átmeneti csoportok jelennek meg, és több településen is megjelenik az allochton² lakosság, melynek emlékezetében a beköltözés ténye elevenen él.³

A sajópálfalai esperesi kerület magterületén a török időktől kezdve meghatározó többségben ruszinok éltek és élnek mind a mai napig (Felsőzsolca, Sajópálfala, Sajópetri, Hejőkeresztúr, kisebb számban Sajóvamos és Arnót).

A ruszinság több településen asszimilálta a kisebb létszámban élő tót és magyar népeiséget, amely népcsoportok római katolikus vallása révén ez az asszimiláció könnyen megtörtént. Ezzel szemben az evangélikus és református vallásúak asszimilálódása az erős vallási különállás miatt nem mehetett végbe.

Az egymás mellett élés konfliktusoktól sem volt mentes. A sajóvamosi reformátusok olyan lassúak voltak, hogy

„a cséplőgépek még szeptemberben is az udvarokon voltak.”⁴

– mondogatták a sajópálfalai görögkatolikusok. Ezzel mintegy kizárva a házassági körükből a vizsgált települések lakosságának egy részét.

Sajópálfala, és ezen települések egy része „etnikus közösséget”⁵ képez az identitás megnyilvánulásának főként *vallási* szintjén, valamint eltérő származástudatok által, jóllehet a nyelv elveszett, a nemzeti hovatartozási tudat azonban magyarként realizálódik a lakosság nagy részénél.

Az etnikai és vallási identitást csak együtt lehet vizsgálni, mert ez itt nagy valószínűséggel egybeesik, azonban a lakosság tudatában sokféleképpen realizálódhat. A vallási identitás a házassági szokásokat is erősen befolyásolja.

Mindezekre a későbbiekben részletesen kitérek. Az erős vallási identitással, vagy ennek látszatával rendelkező településeken élők elsősorban magyarnak vall-

² „Allochtonnak tekinthetünk minden olyan szóránközséget, amely kulturális emlékezetében, történeti narratíváiban még őrzi az eltérő etnikus és kulturális közegbe való telepítés vagy letelepülés tényét, körülményeit. Autochton ezzel szemben az a szóránközség, amely emlékezetében, identitásnarratíváiban az elsőbbség, törzsökösség konstrukcióit forgalmazza.” Ilyés 2005: 65.

³ Keményfi 2004: 56–57.

⁴ Saját gyűjtés: Tamás Barnáné közlése. 2013. 04. 05. Sajópálfala.

⁵ Simon 2005: 19.

ják magukat.⁶ A görögkatolikus vallási identitás azonban töretlennek látszik. A térség vallási központjáról a következő feltételezések tűnnek helytállóknak.

„Köztudott hogy a vallás nemegyszer konzervatívabbnak bizonyul, jobban ellenáll a külső hatásoknak, mint az etnikai identitás.”⁷

A csoporttagság a társadalmi értelmezés része, ezért a csoport önértelmezése összekapcsolódik a társadalmi összehasonlítással, amely gyakran megkonstruált.

„Gyakori eset, hogy hajdani etnikumok, nemzetiségi csoportok, szórványok már csupán a környezetüktől eltérő hagyományaiknak vallásos rétegeit őrzik, etnikai jegyeik többsége, köztük nemzeti hovatartozásuk tudata időközben feledésbe merült.”⁸

Hosszas kutatómunka eredményeként megállapítható, hogy az esperesi kerület magtelepülései között a felekezeti endogámia erőteljesen éreztette hatását, és az esperesi kerület távolabbi területeire is kiterjedt.

A házasodási szokások nagyon sokat megmutatnak a települések közötti kapcsolatokról, amelyek a vizsgált településeken sajátos hálózatot hoznak létre.

Sajópálfala jelenleg is zarándokhely, amely monostorral, kegytemplommal, és zarándokházzal rendelkezik. Sajópálfala mindig is a görögkatolikus vallás központjaként funkcionált ezen a környéken. Egyfajta szakrális tájként⁹ működik, tehát a vallásosság és a görögkatolikus nép viszonyát a szakrális tájban is felismerhetjük. A szakrális táj az esperesi kerület magterületére jellemző, az itt élők mindennapjait jelentéssel tölti meg.

Sajópálfala, mint a térség görögkatolikus központja évszázadok óta kedvelt búcsújáró helye a környező településeken élőknek is. A jelenlegi esperesi kerület falvainak lakói számára szintén fontos találkozási pont volt.

Az anyakönyvet a településen 1803-óta vezették, ezért itt egy helyen található meg a görögkatolikus családnevek, és ez által a házasodási szokásokra és a rokoni kapcsolatokra is fény derül.

A görögkatolikus lakosság vezetékneveinek előfordulása az esperesi kerület vizsgált településein belül nagy hasonlóságot mutat, elsősorban az 1800-as évek elejétől az 1950-es évek végéig. Az azonosságok azonban az erős társadalmi mozgások ellenére napjainkban is fellelhetőek.

---

⁶ Simárszki 2016.

⁷ Bartha 1994: 100.

⁸ Bartha 2006: 195.

⁹ „A keresztek, szobrok és más szabadtéri szakrális építmények több vonatkozásban is szoros kölcsönhatásban állnak az őket körülvevő tájjal.” Ezért az általunk vizsgált települések szakrális szimbólumokkal és létesítményekkel körülvett területek neve a szakrális táj.” Bartha 2006: 132.

A genealógiai vizsgálatok alátámasztják a bonyolult rokoni kapcsolatok meglétét a települések között. A 17–18. században Sajópálfalára települő, főként ruszin lakosság asszimiláló hatása magába olvasztotta a kisebbségben lévő magyarokat és tótokat. A vizsgált településeken a mai napig él az emberek emlékeztében a beköltözés.

A vezetéknevek és a felekezeti hovatartozás vizsgálata alátámasztja a ruszin dominanciát a településen. Emellett a környező településeken nagyszámú ruszin lakosság kialakulása is körvonalazódik. Arnót, mint szomszédos település, evangélikus tót lakossággal rendelkezett, de mellette ruszinok is érkeztek a török utáni betelepüléssel.¹⁰

Kisebbszámú ruszin lakosság is érkezett Arnótra és Zbuskára.¹¹ Ezen lakosok létét a sajópálfalai anyakönyv dokumentálta, valamint azokban házassági kapcsolatok is fellelhetők. Felsőzsolca szintén jelentős görögkatolikus lakossággal rendelkezett, mely képes volt az évszázadokkal korábban érkezett tót lakosságot is asszimilálni és mind a mai napig élnek a településen görögkatolikusok. Sajópetriben és Hejőkeresztúrtban is hasonló a helyzet.

A településeket együtt érdemes vizsgálat alá vonni, mert a görögkatolikus sajtósságok így még szembeűnőbbek, valamint megérthetővé válnak azok a folyamatok, amelyek a ruszinok betelepűlése óta folyamatosan életben tartják a közösségeket.

A vizsgált telepűlések bemutatása

A jelen vizsgálat az esperesi kerűlet központi részét érinti, melyhez Sajópálfala, Sajóvamos, Arnót, Felsőzsolca, Sajópetri, és Hejőkeresztúr tartozik. Arra kérdésre, hogy pontosan miért ezek a telepűlések kerültek kiválasztásra, azt a választ fogalmazhatjuk meg, hogy ezen a területen belül bizonyítottan fellelhetőek a múltban és jelenleg is a telepűlések közötti házassági kapcsolatok. Főként a 18. században volt jellemző a nyitottság, majd a következő évszázad kissé zártabbnak tűnik, aztán megint nyitottabbá váltak a kapcsolatok.

Mindezek a következőkkel magyarázhatók.

„A 18. századi nyitottság oka a kis lélekszámú telepűlések sokasága mellett az, hogy a 16–17. századi török uralom idején sok falu elpusztult, lakói többször menekűlésre kényszerűltek. Az Alföld nagy terűletei lakatlanná váltak.

¹⁰ Molnár 1999: 114.

¹¹ Zbuska, Arnót és Sajópálfala között volt egy telepűlés, mely a múlt század közepére megszűnt, lakói a szomszédos Arnótra költöztek be. Zbuskán vegyes etnikai és felekezeti közösség élt, melynek egy része görögkatolikus vallású volt.

A 18. század első fele a telepítések időszaka. Az újonnan létrejött falvak népe még nem alkotott szilárd közösséget. Lakói gyakran nem egyetlen elbocsátó községből vagy sokszor nem is egy tájról érkeztek.

A környező településekkel kezdetben nincs szilárd gazdasági és egyéb kapcsolatuk. Egy település házassági körzetét a szomszédos települések gyűrűje alkotja. A távolságok meghatározók a két település közötti házassági kapcsolat intenzitásában. A legszorosabb kapcsolat általában az azonos néprajzi csoporthoz tartozó legközelebb fekvő hellyel van.”¹²

A vizsgált görögkatolikus lakosságra ezen megállapítások érvényesnek tekinthetők.

A települések életében Hejőkeresztúr kivételével meghatározó szerepet töltött be a Sajó folyó és a jó termőtalaj, mely biztosította az itt élők megélhetését. A településeken Arnót kivételével görögkatolikus templomok is megtalálhatóak. Arnóton a római katolikusokkal közös használatú templom működik, de a településnek néhány éve már saját görögkatolikus parókiája van. Arnóra az 1950-es évektől ismét nagyszámú görögkatolikus érkezett, főként Észak-Borsodból.

Felsőzsolcára

„A török támadások után elnéptelenedett településre ruszinok és tótok érkeztek az 1750-es évek közepe táján, a jelenlegi lakosság egy része is ezen emberek leszármazottjának tartja magát. Felsőzsolca gyülekezete 1803-ban lett önálló parókia, 423 görög katolikus volt ekkor a községben. Filiaként hozzátartozott Alsószolca, Arnót, Gesztely és Onga. Első lelkésze 1803–1815-ig Pelles János volt. A szertartásokat 1848-ig ósláv nyelven végezték, de a szentbeszédnek már magyar nyelven hangoztak el. Jelenleg kb. 1200 görög katolikus él a városban.”¹³

A lakosság házassági köre egybeesett a vizsgált településekkel. Anyakönyveiből kiderül, hogy Arnóttal, Sajópetrivel és Sajópálfalával a közelmúltig élénk házassági kapcsolatai vannak.

„A sajóvámosi görögkatolikus egyházközösség évszázados múltra tekint vissza. Temploma igen fiatal, 1984-ben épült fel a 12 apostol tiszteletére. A búcsúünnep július első hétvégéjére esik. A keleti szokásokhoz igazodva a templomot ikonosztázion (képállvány) díszíti.”¹⁴

A múlt század elején a 2000 lelkes Sajóvámos lakosságának felekezeti megoszlása a következőképpen alakult: 50% református és 25-25% római és görög-

¹² Örsi 1983: 583.

¹³ Felsőzsolca weboldala. http://www.felsozsolca.hu/?page=egyhaziak_bovebb&id=2 (A letöltés dátuma: 2017. 10. 08.)

¹⁴ Sajóvámos Görögkatolikus Egyház. <http://www.sajovamos.hu/gorog.php> (A letöltés ideje: 2017. 10. 08.)

katolikus. Ez magas számarány, mert közel annyi görögkatolikus élt és él Sajóvámoson, mint amennyi Sajópálfala összlakossága volt. A templom nélkül működő közösség Sajópálfalára járt át a görögkatolikus templomba.¹⁵ A görögkatolikus sajóvámosiak minden téren élénk kapcsolatokat tartottak fenn az eszperesi kerület központjával.

Sajópetri

„Petri neve először 1221-ben olvasható a Várad Regestrumban. A török minden más környékbeli településsel együtt háromszor pusztította el. Fennálló temploma, maradandó épülete nem volt.”¹⁶

Sajópetri település 1562 lelkes község Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.

A XVIII. század elején görögkatolikus ruszinok települtek ide. Barokk stílusú templomukat 1781-ben szentelték fel. A római katolikus templom 1994-ben épült.¹⁷

Arnót Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, Miskolctól hét kilométerre található település. Jelenleg 2600-2700 fő lakosa van. A település nevét először 1230-ban egy okiratban említik.¹⁸ A település életét három felekezet határozta meg, melyből a görögkatolikuság számaránya az idők folyamán mindig magas volt. Jelenleg, a beköltözések miatt a református lakosság számaránya is jelentőssé válik.

Vallási megoszlás: római katolikus kb. 1150 fő, református kb. 510 fő, görögkatolikus kb. 370 fő, evangélikusok kb. 175 fő. Domináns evangélikus lakossága mára kisebbségbe került.

Amióta a településnek saját parókiája és görögkatolikus papja van, erős görögkatolikus közösség alakult ki, amely a fentebb említett gyökerekkel rendelkezik. Görögkatolikus lakosságának házasodási köre főként Felsőzsolcára és Sajópálfalára irányult. Viszont az evangélikusok és a görögkatolikusok között kötött vegyes házasságok mindig is családi konfliktusokhoz vezettek.

A hejőkeresztúri parókia története évszázadokra nyúlik vissza. A források szerint már az 1700-as évek elejétől éltek a településen görögkatolikusok. Négy évszázadon keresztül

„Hejőkeresztúr birtokosai a Sajóládi Pálosok voltak. A reformáció itt nem tudott teret hódítani. A XVI. század végétől török hódoltság terület lett, majd a következő évszázadban szinte teljesen elpusztult. A Sajóládi Pálosok perjele egy 1729. február 28-án kiadott telepítési szerződés

¹⁵ Czipra 2008: 58.

¹⁶ Farkas 2014: 9.

¹⁷ Sajópetri története. <http://www.sajopetri.hu/magunkrol/story.php> (A letöltés dátuma: 2017. 10. 08.)

¹⁸ Molnár 1999: 52.

*alapján ruténeket hozott be a kisszámú lakosság mellé, és templomépítés céljára telket is adott számukra.*¹⁹

A jelenleg álló kőtemplom ekkortájt épült, majd száz évvel később bővítették. Az ikonosztázion 1900-ban, a bizánci kőoltár az 1970-es években készült.²⁰ Manapság a görögkatolikusok számaránya messze alul marad a településen és ez részben annak is köszönhető, hogy nagy arányban költöztek ide más felekezetűek főként Miskolcra. Házasodási köreiből tartozott Felsőzsolca, Sajópetri Sajópálfala és Arnót görögkatolikus lakossága is.

Sajópálfala Miskolctól 12 km-re, északkeleti irányban fekszik. A falu életében meghatározó szerepet töltött be a Sajó folyó, innen a neve is, Sajópálfala. A Sajó az 1700-as évekbeli mederváltásáig a falu közelében, a Bendóka nevű részen folyt keresztül. Jelenleg a Kis-Sajó folyik a határában, melyet a 70-es években szabályoztak. Északról Sajóvamos, észak-kelet felől a Cserák határolja, mely a Cserhát legdélebbi nyúlványa, Szikszai hegynek is nevezik. Dél felől Zbuska és Arnót, nyugatról Szirmabesenyő a szomszédja.

Először 1320-ban egy oklevélben említik a település nevét. Valószínűleg a tatárjárás előtt az Ákos nemzetségben lévő Pál, a település névadója. Sajnos nem sok írásos emlék maradt fenn a településről. Az eredeti lakosság református volt, mint a környező települések lakossága. „Bebek György összes birtokán” Sajópálfalán is csak református lelkész lehetett szolgálatban. A szomszédos Arnót is a felsőzsolcai református egyház leányegyháza volt.²¹

A következő korszak a török idők, amikor a falu teljesen elnéptelenedett. Az utolsó lakosok is elmenekültek a hatalmas adóterhek miatt. A török kiűzése után a Keglevich család²² birtokolja a falut. Azt nem tudjuk pontosan, hogy a jelenlegi lakosság ősei honnan érkeztek, és azt sem, hogy tervszerű telepítés vagy csak a szükség hozta ide az új jövevényeket. Mindenesetre azt tudjuk, hogy ruszinok érkeztek Sajópálfalára.

A mai templom 1779-ben épült, 1930-ban a község lakosainak 90%-a görögkatolikus volt. Az ötvenes évektől keveredik a település lakossága, de az őslakosság túlsúlya sokáig megmarad. A község a görögkatolikus hagyományait az ünnepek és böjtök megtartásában őrzi.²³

¹⁹ Saját gyűjtés: H. Gy., 67 éves férfi közlése. 2016. 02. 12. Hejőkeresztúr.

²⁰ Keresztmegáldás Hejőkeresztúrtban 2016. június 29. <http://www.migorkat.hu/hirek/keresztmegaldas-hejokereszturban> (A letöltés dátuma: 2017. 10. 08.)

²¹ Zsíros 1993: 65.

²² Sajóvamos és Sajópálfala kegyura a 17. századtól a Keglevich család, a Sajóvamoson lebontott kastély eredeti neve is ezen család nevét viselte. Vö. Hajdu–Komjáthy–Mezővári 2010: 14.

²³ A Sajópálfalai Görög Katolikus Egyházközség weblapja. <http://sajopalfala-gorkat.borsodweb.hu/> (A letöltés dátuma: 2019. 05. 19.)

A sajópálfalai ruszinság nyelve és eredete

Sajópálfala lakosainak első névsora az 1715. évi összeírás, amely a következő neveket tartalmazza. Andreas Ramacs; Petrus Steczo; Andreas Kerékjarto; Michael Viszokai; Andreas Viszokai; Joannes Fekete; Andreas Orosz; Joannes Totth.²⁴

A sajópálfalai könnyező kegykép²⁵ tanúi 1717-ből:

„Bilas Gergely 40 esztendő, Gróf Szirmai Tamás Pálfalvi jobbágy, egyesült orosz. Josephi János 40 esztendő, Gróf Szirmai Tamás Pálfalvi jobbágya római katolikus. Koczur Gergely 36 esztendő, Gróf Szirmai Tamás Pálfalvi jobbágya, római katolikus. Vysokay András 40 esztendő, Gróf Szirmai Tamás Pálfalvi jobbágya, egyesült görög. Csabovszky Mihály, 40 esztendő Gróf Szirmai Tamás Pálfalvi jobbágya, egyesült orosz, a templom szolgája. Vysokay Mihály 46 esztendő, Gróf Szirmai Tamás Pálfalvi jobbágya, egyesült orosz. Cserny János 60 esztendő hasonlóképpen. Popovják Péter, 30 esztendő hasonlóképpen. Rác János 30 esztendő, Pálfalvi orosz zsellér. Szakács János 40 esztendő Pálfalvi jobbágy, egyesült orosz.”²⁶

A könnyező kegykép tanúinak névsora meghatározó a település történetében, sokat elárul a településen élők etnikai összetételéről. Láthatjuk, hogy az egyesült orosz a görögkatolikus vallásra utal, és a vezetéknevek is ruszin származásra vezethetők vissza. A kisebb számú római katolikus lakosság valószínűleg tót és magyar származású.

„1736-ban magyarokkal vegyest ruthének lagnak Felsőzsolczán. Tótokkal vegyest Görömbölyön és magukban Pálfalván.”²⁷

A görögkatolikus vallás is erről árulkodik, ugyanis a vallás és etnikum összekapcsolódik. A nyelvi elemzések azt mutatják, hogy a sajópálfalai nyelvjárás, amelyet nem értett csak a múcsonyi és a komlóskai lakosság, a kelet-szlovákiai lemko nyelvjárás, az egykori Sáros és Zemplén megye északi részéről. Sajópálfala ruszin nyelve, melyet már nagyon kevesen beszélnek és eltűnőben van, zempléni dialektust mutat.

Ez a dialektus „Pálfalán sokszor zempléni intonációra hasonlított.”²⁸ Az interetnikus kötődések ebbe az irányba vezetnek. A sajópálfalai családnevek és a

²⁴ Adatbázisok online: http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/az-1715_-evi-orosz-osszeiras (A letöltés dátuma: 2018. 11. 24.)

²⁵ „A Mária-kép 1717. január 6.-tól február 16.-ig könnyezett véres könnyekkel. Az első írásos emlék, amelyet minden ilyen témában fellelhető forrás idéz legtöbbször szó szerint, az nem más, mint Jordánszky Elek 1836-ban kiadott munkája.” Pásztor é. n.: 1.

²⁶ Jordánszky 1988: 106–107.

²⁷ Borovszky 1909: 358.

²⁸ Zsírosné Jobbágy–Zsíros 1996: 50.

település külterületének elnevezései pontos képet adhatnak a kibocsátó terület behatárolásáról.

A Stefura név szlovákul Stefuró, ami magyarul Istvánd település. A Minyó név, amely szlovákul Minyócz, Miňovce, magyarul Minyevágása. A Molnár név, amely szlovákul Mylnaróv, Mlynárovce, magyarul Molnárévágása. A Turcsányi név, amely magyarul és szlovákul is Trócsány. A Fekete szlovákul Šarišské Čierne, magyarul Csarnó, vagy egy másik település Krajné Čierno magyarul Végcsarnó. A Vojtecskó név, amely szlovákul Vojtovce, magyarul Vojtvágása, a Rapajkó név szlovákul Repejov, magyarul Repejő, megmutatja a vezetéknev és a helységnév közötti kapcsolatot.

A települések sajátosságai és házasodási szokásai

A vallásnak az identitásban megnyilvánuló szerepe, valamint közösség-megtartó erejének vizsgálata kiemelkedően fontos, azért mert a vallás az endogám házasodási szokásokat huzamos ideig fenntartotta, és ezáltal megőrizte a falvak különállóságát. A falvakban ekkor még stabil identitáshatárok működtek, és működött a lokális közösség. Voltak olyan települések, melyekben a görögkatolikusok kisebbségben voltak.

Mára már a kép árnyaltabb, mert több a más felekezetű és a befogadás fogalma is átértelmeződött a településeken. Viszont egyes településeken, ahol kisebbségben voltak a görögkatolikusok, fellelhető az elkülönülésük is. Sajóvámos példája is ezt mutatja, hogy a Forrásnak nevezett görögkatolikus településrész, mint különálló közösség működött, erős felekezeti endogámiával.

„A települések nagysága az egyik legfontosabb meghatározója az endogámia lehetséges mértékének. Minden településnek van egy házasodási közege, amelyen belül a társközségek azonos etnikumhoz, néprajzi csoporthoz, azonos felekezethez, esetleg azonos közigazgatási egységhez tartoznak.”²⁹

A szakirodalom olvasása közben az is feltűnik, hogy a szomszédos Sajóvámos történetében a ruszinok még említve sincsenek, pedig Sajóvámos lakosságának negyed része görögkatolikus vallású és ruszin eredetű. A sajóvámosi görögkatolikusságról külön könyvet olvashatunk.³⁰

Közben az is kiderült, hogy Sajóvámos, amely vegyes felekezetű település, exogám házasodási formákat követett, de az endogám Sajópálfalával látszólag szinte semmilyen kapcsolata nem volt a házasodás szempontjából. Kivételt képez

²⁹ Örsi 1983: 594.

³⁰ Czifra 2008.

a vámosi Forráson élő görögkatolikusság, melynek házassági kapcsolatai az 1800-as évek közepétől gyakran Sajópálfalára irányulnak. Szomszédos települések lévén, alig egy km választja el a két települést. 1765 és 1810 között csupán egy közös házasság történt a két település között.³¹

A szakirodalom a sajóvámosi református lakosság házassági szokásait mutatja be, de köztudott, hogy a görögkatolikusokkal kötött vegyes házasság a reformátusok körében nagyon ritka volt. A sajóvámosi reformátusok házassági köre a református településekre irányult (Boldva, Alsóvadász). A vámosi görögkatolikusság anyakönyvét Sajópálfalán vezették, és ha ezt megnézzük, láthatjuk a nagyszámú endogám házasságkötést a két település között.

A görögkatolikusok házassági szokásaira vonatkozóan sok olyan jellegzetességet lehet találni, ahol a vallási endogámiára mindenütt utalnak a források.

„A vallási határok szintén határt szabnak az exogámiának. Magyarországon napjainkig vannak szinte homogén római katolikus, református, evangélikus területek. Az egyházak sokáig tiltották a vegyes vallásúak közötti házasságot. E tiltás olyan határossos volt, hogy vegyes vallású települések esetén a lakóhelyi endogámiánál erősebb a vallási endogámia.”³²

A településeken a század első felében a felekezeti endogámia még erősebben érvényesült az etnikainál. A nyelv rugalmasabbnak bizonyult a felekezeti hovatartozásnál. Úgy tartották, hogy a más etnikumú házastárs

„magyarul úgy is megtanul, de vallását egykönnyen senki se változtatja meg. A korábbi időkben a vallási endogámiát a fiatalok családi szocializáció útján sajátították el és ennek betartását szolgálta az egyház erkölcsi fegyelmező ereje.”³³

A vallásnak, főleg az idősebbek és a középkorúak értékrendjében még napjaink szekularizált világában is jelentősége van. A katolikus és protestáns egyházak elvi különbözősége vegyes felekezetű házasság esetén általában konfliktushelyzet forrása: melyik egyház templomában történjék az esküvő, majd hol kereszteljék meg a gyermeket stb., és mindegyik egyháznak megvannak a maga eszközei, hogy szankcióval illessék az „eltévelyedettet.” Ezért, különösen a vallásos szülők igyekeztek tiltással is kivédeni a vegyes felekezetű házasság létrejöttét. Minden házasság befolyásolja az adott család társadalmi megítélését, a falu hierarchiájában elfoglalt helyét.

Egy „múlt nélküli” idegen házastárs csak gyengítheti ezt a pozíciót a közösség értékrendjében. A helyi társadalomban a családok pozíciói hosszú idő alatt

³¹ Örsi 1985: 78.

³² Örsi 1983: 579.

³³ Pilipkó 2009: 42.

alakultak ki, és az egyén a családján keresztül kapcsolódik közösségéhez. A házassággal ugyanakkor nem csupán a két egyén kapcsolja össze az életét, hanem közvetett módon, a két család, sőt a rokonság is.³⁴

Sajópálfalán egyenesen szégyennek számított, ha valaki reformátussal vagy evangélikussal kötött házasságot. Ilyenkor több esetben az is megtörtént, hogy kitagadták a családból az egyént, vagy megtiltották a házasságot.

„A hatvanas évek végén, nálunk a rokonságban volt egy olyan eset, amikor a görögkatolikus fiatalember egy evangélikus lányt akart elvenni Arnótról. A szülők nem akartak hallani sem róla. Végül csak belenyugodtak, mert a lány családja azt ígérte, hogyha gyerekeik születnek, őket Pálfalán görögnek fogják megkeresztelni. Reverzális³⁵ adtak. Sajópálfalán a templomban volt az esküvő. Arnóton laktak, és amikor az első kislány megszületett, tüökben megkeresztelték az evangélikus templomban. Ettől fogva a fiú családja minden kapcsolatot megszakított a fiatalokkal.”³⁶

Ebben az esetben a felekezeti endogámia felülírta a rokonsági kapcsolatok erős kötelékének évszázados hagyományát. Vagyis az új család számára megszűntek a görögkatolikus kultúra elemei, viszont a szülők értékrendje ezt nem tudta feldolgozni. Ebben az esetben egyetlen megoldásként csak a kapcsolat megszakítása jöhetett szóba. A görögkatolikus ruszín identitás, mely a közösséget évszázadokon át megtartotta a szocialista társadalom keretein belül, a lokális viszonyok továbbéléseként így realizálódott. A következő példa is ezt támasztja alá, de itt pont az ellenkező eset történt.

„Édesanyám görög katolikus volt és Vámosra ment férjhez, reformátushoz, a református papnak reverzális kellett adni. Édesapám maradt a református vallásába, de édesanyám azt mondta, hogy nem megy hozzá csak akkor, ha a családot átengedik görögnek. Így lettünk görög katolikusok. Nem nagyon tetszett a rokonoknak, nem akarták engedni a házasságot. Végül beleegyeztek, de nagymamáék mindig haragudtak.”³⁷

Ez a példa egy kicsit megengedőbb volt, ugyanis itt egy jobb módú református fiúhoz ment a szegény sorsú sajópálfalai görögkatolikus leány. Itt a gazdasági érdekek domináltak. De ez sem tudta felülírni azt, hogy a gyerekek ne görögkatolikusok legyenek. Néhány családnál több évig tartó harag keletkezett azért, mert nem tudtak megegyezni, melyik templomban kereszteljék a gyerekeket.

A településnek saját házassági köre volt és ez gyakran a szomszédos településeket foglalta magába. A legrégebbi időkben a felekezeti endogámia mellett a települési endogámia is működött. Azonban egy ilyen kis településen, mint Sajó-

³⁴ Pilipkó 2009: 44.

³⁵ A reverzális a házasság írásos megegyezése a születendő gyermek vallásáról, vegyes házasság esetén.

³⁶ Saját gyűjtés: Tamás Barnáné közlése. 2016. 04. 05. Sajópálfala.

³⁷ Saját gyűjtés: Molnár Gyuláné közlése. 2016. 02. 08. Sajóvamos.

pálfala már nem is volt olyan egyén, akit ne fűztek volna rokoni szálak a közösség többi tagjához, ezért megkezdődött a kifelé házasság. De ez csak meghatározott görögkatolikus településekre irányult, amelyek a következők voltak: Sajóvamos Forrás, Arnót görögkatolikus lakossága, Felsőzsolca, Sajópetri, Homrogd, Görömböly, ami már Miskolc része, valamint Baktakék, Irota, Abaujszolnok, Rakaca és Viszló.

A helybeliek gyakran látogatták ezeknek a településeknek a templomait és búcsúit is, és fordítva.³⁸ A házasságkötések is oda-vissza történtek, ezáltal erősítették a kulturális identitást, fenntartották a homogén görögkatolikus vallást. Még jelenleg is előny a görögkatolikus házastárs a településen, mintegy fenntartva a kulturális identitást, és ez mintegy újratermeli a közösség zártságát, ami egyedülállóan mondható a környéken. A helyi görögkatolikus közösség olyan adaptációs formát fejlesztett ki, amelyben a beházasodott idegen felekezeti házastárs vallása felett gyakran domináns a görögkatolikus vallás.

A megszületett gyermekek majdnem mindig görögkatolikusok lettek. Egy görögkatolikus templom révén ez nem is volt csoda.

„Mások voltak Arnóton a szokások is, nem volt soba olyan dolgos nép, mint a pálfalusi. Az asszonyok nem szőttek, nem fontak, a bácsik meg szerettek üzletelni, más volt az életvitelük. Arnótról minden nap vitték a friss tejet Miskolcra, Pálfaláról nem bordtak tejet, megaltatták, egyszer mentek egy héten. Zsolca hamar polgárosodott, ott hamar elfelejtették a tótot. Ott több tanult ember is volt. Pálfala hamar átállt polgáris ruhákba. Ennyi falu, és ennyi felől jöttek [...] Pálfala tiszta görög katolikus volt. Arnót evangélikus volt. Vámos se volt külön, nagy heterogén összetételű falu volt tele mindenféle cselédséggel, mindenféle néppel volt tele. Vámos nagyközség volt, zömmel református, aztán rómaiak és úgy a görögök”³⁹

Az interjúrészlet is alátámasztja azt a tényt, hogy mivel a görögkatolikus lakosság eltérő sajátosságai miatt nehézkes volt a református és evangélikus lakosokkal való házasságkötés, ezért a településeken élők a felekezeti endogámia fenntartására törekedtek. Egyébként az evangélikus és református lakosság is általában csak a saját felekezetéből választott magának párt. Eltérő társadalmi helyzetük miatt a római katolikusok sem nagyon jöhettek számításba, főként nem Sajóvamosról.

Ezért a települések között a görögkatolikusoknál a rokonsági kapcsolatok megerősödtek. A rokoni kapcsolatok és kötelékek mind a mai napig erősek. A faluban teljességgel fellelhetők a ruszin görögkatolikus hagyományok. A hitélet erősen összeköti a közösséget. Az emberek osztoznak a közös identitáson. Látható az is, hogy jelenleg a görögkatolikus közösség több településen kisebbségben van.

³⁸ Saját gyűjtés: Tamás Illésné közlése. 2014. 12. 29. Sajópálfala.

³⁹ Saját gyűjtés: Tamás Barnáné közlése. 2016. 02. 02. Sajópálfala.

Azért maradt meg a zárt közösség, mert a rokonság és a vallás megtartóerővel bír és zárttá, egyedivé teszi ezt a települést. Az egyén organikus szolidaritás által is kapcsolódik a közösséghez. A fentebb említett vallási endogámia tartotta meg homogén közösségként a települést, amelyben a görögkatolikus vallási identitás olyan erőssé vált, hogy a más vallásúakat, beköltözőket is integrálja. Emellett a nagyfokú szorgalom is jellemző a településre.

Itt mindig szégyen volt a dologkerülés.

„A tsz-ben munkaegységre dolgozó lakosság is egymás ellen törtetett a munkáért,”⁴⁰

a bérezés nem számított csak a teljesítmény.

A teljesítményorientált világkép mind a mai napig megmaradt a lakosság döntő többségénél.

A közösség összetartozásának tanúbizonyságát jelzi az a tény is, hogy ha az újonnan beköltözött felveszi a sajópálfalai szokásokat, templomba jár, akkor a közösség hamar befogadja és tud azonosulni, ha nem így tesz, liminális perememberként tud csak élni a faluban. Sokkal gyakoribb példa a beilleszkedés. Az egyház jelenti a kapcsolódási pontot. A helyi identitás, a vallás és a rokonság együttesen fékezi az elvándorlás jelenségét. Többben, akik elköltöztek a településről visszajöttek, mert nem tudtak az új lakhelyükön beilleszkedni.

Sajópálfalán és a vizsgált településeken a beazonosítás még mind a mai napig – főként az idősebbek körében – a családon, a családi néven keresztül történik. A fiatalabb gyermekektől nem azt kérdezik, hogy „hogyan hívnak,” hanem azt, hogy „ki fia vagy?”, ezáltal történik az identifikáció, ezért, aki beházasodott a helyi közösségbe azt nem is tudják azonosítani csak akkor, ha a nagyszülők helyiek voltak, és azok nevére hivatkozik. A rokoni kapcsolatoknak jelenleg is nagy szerepe van a településen. A jelenlegi görögkatolikus lakosság és a településen élő római katolikusok egy része is vérrokonai egymásnak.

Ennek a magyarázata a következő. Ha elolvassuk a fentebb említett névsorokat, felmerül a kérdés, mi lett ezekkel a családokkal. Ugyanis csak néhány név utal közülük közvetlen leszármazásra, azonban az anyakönyvekből az derül ki, hogy a jelenlegi görögkatolikus őslakosság minden tagja az itt felsorolt családnevek alapján közvetlen leszármazást mutat, sőt gyakran még az esperesi kerület vizsgált településeinek görögkatolikus lakosságával is. Ennek oka a homogén görögkatolikus lakosság zártsága.

Az itt élők megőrizték hagyományukat, melyek együtt élnek a modernitással és szinkretikus keveréket alkotnak. Az esperesi kerületben élő szokások mind a

---

⁴⁰ Saját gyűjtés: Tamás Barnáné közlése. 2016. 02. 02. Sajópálfala.

mai napig meghatározó szerepet töltenek be a közösség életében. A hagyományok gyökere egy töről fakad és a ruszin görögkatolikus identitásnak köszönhető.

A falusi társadalomban a vérrokonokkal kötött házasságot szigorúan nyilvántartották, és azt minden esetben tilalmazták. A vizsgálat során azonban az is körvonalazódik, hogy kötöttek vérrokon házasságok is, sőt az emlékezet rövidsége miatt a rokonsági kapcsolatok a harmadik, negyedik generáció után elhaltak. A több mint 300 év és a kb. 13-14 generáció a rokoni kapcsolatok kibogozhatatlan szövevényét hozta magával.

A jelen és a közelmúlt eseményeit figyelembe véve, az esperesi kerület görögkatolikus lakosságának körében ma is előny a görögkatolikus házastárs. A jelentős népességmozgás, urbanizáció, szekularizáció ellenére, a görögkatolikus hitvilág hagyományai a modern fogyasztói társadalom elvárásaival keveredve tovább élnek.

Több görögkatolikus endogám házasság is kötött a közelmúltban. A csehági görögkatolikus asszimilálódott és erős közösséget hozott létre. A Sajópertriben élő roma görögkatolikus, mind a mai napig etnikai különállósága miatt nem szerepel házassági partnerként az őslakos görögkatolikus számára.

Kevésé előnyös a református, evangélikus és a vallását nem gyakorló egyén sem, mert a közösség zártsága és még megmaradt endogám szokásai miatt, másképp viszonyul az ilyen házassági partnerekhez. A múlt erős hagyományai egyfajta igazodási rendként továbbélnek és bár jelentőségük a fogyasztói társadalom nyomása miatt csökken, de kevert formában ezeken a görögkatolikus településeken továbbra is megmaradnak.

Bibliográfia

BARTHA Elek

1994 [1984] Etnikai különbségek és a vallások integráló ereje. In Kunt Ernő – Szabadfalvi József – Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum

2006 *Nemzeti, vallási és hagyományos gazdálkodási terek szellemi öröksége I. Vallási terek szellemi öröksége*. Budapest: Bölcsész Konzorcium

BOROVSKY Samu

1909 *Borsod Vármegye története*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia

CZIFRA Éva

2008 *A sajtóvárosi görög katolikusok története*. Budapest: szerzői kiadás

FARKAS Ferenc

2014 *Sajópetri története. Három népből egy falu 1221-2010.* Miskolc

HAJDU Imre – KOMJÁTHY Lajosné – MEZŐVÁRI Attiláné

2010 *Sajóvamos története.* Sajóvamos: Sajóvamos Község Önkormányzata

ILYÉS Zoltán

2005 Szórványkutatás, szórványértelmezés. Megjegyzések a Kárpát-medence szórványközösségeinek társadalomtudományi vizsgálatához. In Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról.* Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 64–77.

JORDÁNSZKY ELEK

1998 [1836] Magyarországban' s az ahoz tartozó Részekben lévő boldogságos Szűz Mária kegyelmi Képeinek rövid leírása, Pozsony. (Faksimile kiadás: Budapest 1988)

KEMÉNYFI Róbert

2004 *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban.* Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó

MOLNÁR Béla

1999 *Arnót története.* Arnót: Önkormányzati Testület

ÖRSI Julianna

1983 Exogámia és endogámia Magyarországon a XVIII–XX. században. *Demográfia.* 26. 572–597.

1985 Exogám házasságok mint az asszimilálódás mutatói. (Borsod megyei falvak házassági kapcsolatai) In Szabadfalvi József – Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon II.* kiegészítő kötet. Miskolc: Herman Ottó Múzeum

PÁSZTOR Gergely

é. n. *A sajpópálfalai könnyező kegykép története.* <http://bucsujaras.hu/sajjopalfala/tortenet.htm> (A letöltés dátuma: 2018. 01. 16.)

PILIPKÓ Erzsébet

2009 *Identitás és hit 2. A kárpátaljai magyar görögkatolikusok identifikációs útjai.* Ungvár – Budapest: Intermix Kiadó

SIMÁRSZKI Ádám

2016 *Újjáéledő görögkatolikus ruszin identitás egy lokális közösségben.* (szakdolgozat) Miskolci Egyetem

SIMON Zoltán

2005 „*Azok rományok...*” *Vallási és etnikus identitás egy középső Nyárád menti (egykori) görögkatolikus közösségben.* (szakdolgozat) Miskolc: Miskolci Egyetem BTK Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék

ZSÍROS Sándor

1993 *Felsőzsolca története.* Felsőzsolca: Nagyközség Képviselőtestülete

ZSIROSNÉ JOBBÁGY Mária – ZSIROS Miron

1996 Ruszin szigetek Észak-Magyarországon. In Katona Judit – Viga Gyula (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásainak újabb eredményei.* Miskolc: Herman Ottó Múzeum. 309–315.

INTERNETES FORRÁS

- Adatbázisok online.* http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/az-1715_-evi-orszagosszas (A letöltés dátuma: 2019. 05. 19.)
- A Sajópálfalai Görög Katolikus Egyházközség weblapja.* <http://www.sajopalfala-gorkat.borsodweb.hu/> (A letöltés dátuma: 2019. 02. 07.)
- Felsőzsolca weboldala.* http://www.felsozsolca.hu/?page=egyhaziak_bovebb&id=2 (A letöltés dátuma: 2017. 10. 08.)
- Keresztmegáldás Hejőkeresztúrbán 2016. június 29.* <http://www.migorkat.hu/hirek/keresztmegaldas-hejokereszturban> (A letöltés dátuma: 2017. 10. 08.)
- Sajóvamos Görögkatolikus Egyház.* <http://www.sajovamos.hu/gorog.php> (A letöltés dátuma: 2017. 10. 08.)
- Sajópetri története.* <http://www.sajopetri.hu/magunkrol/story.php> (A letöltés dátuma: 2017. 10. 08.)

Ádám Simárszki

THE DUALITY OF ENDOGAMY AND EXOGAMY, AS THE MAIN FORCE
FOR MAINTAINING GREEK CATHOLIC IDENTITY IN THE CENTRAL AREA
OF THE DECANAL DISTRICT OF SAJÓPÁLFALA

The Greek Catholic population in the decanal district of Sajópálfala today is a mixed recruitment. On the one hand, the defining core is the now assimilated Ruthenians, who, although they have lost their language and ethnic identity, have preserved the religion of their ancestors. In turn, a significant number of Roma residents who have converted to Greek Catholicism are present in the decanal district. Thirdly, this religious community with marked characteristics is made up of Greek Catholic people from the Cserehát region. This study traces the process of change in marriage habits through the examination of registers. The results of the study suggest that the Greek Catholic population of Ruthenian origin functioned as an open community in the 18th century and followed an exogamous marriage practice. This trend reversed itself as the assimilation process took place and the practice of religious endogamy became increasingly prevalent. As religion becomes a determining factor in community identity religious endogamy becomes a key element.

Képmelléklet

1. kép: *Sajópáljai fiatal pár:*
(Forrás: Tamás Barnáné tulajdona, 2020)

2. kép: Sajópálfalai kispolgári család.
(Forrás: Tamás Barnáné tulajdona, 2020)

De Baptisati Anno 1809						
Ország	Diák	Diák	Diák	Diák	Diák	Diák
18 ^{va}	Antonius	Johannes	Andreas	Joseph	Anton	24.
19 ^{va}	✓	✓	✓	✓	✓	25.
20 ^{va}	✓	✓	✓	✓	✓	26.
21 ^{va}	✓	✓	✓	✓	✓	27.
22 ^{va}	✓	✓	✓	✓	✓	28.
23 ^{va}	✓	✓	✓	✓	✓	29.
24 ^{va}	✓	✓	✓	✓	✓	30.
25 ^{va}	✓	✓	✓	✓	✓	31.
26 ^{va}	✓	✓	✓	✓	✓	32.

3. kép: A sajópálfalai anyakönyv 1809-es részlete, melyben a környező települések görög katolikus lakossága is szerepel. (Forrás: Kiss Attila Gellért, 2019)

ETHNOLOGIC HORIZONS

Published by Györffy István Ethnological Association

Volume 29 Number 1-2 (2020)

Founders

IVÁN BALASSA and ZOLTÁN UJVÁRY (1992)

Founding Editor

GYULA VIGA (1992–2001)

RÓBERT KEMÉNYFI (2002–2012)

VERONIKA LAJOS (2013)

Editor-in-chief

RÓBERT KEMÉNYFI

Editor

HENRIETT SZABÓ

Head of the Editorial Board

RÓBERT KEMÉNYFI

Members of the Editorial Board

ANNABELLA GECSE (Szolnok), MÁTÉ KAVECSÁNSZKI (Debrecen),

ANNA KESZEG (Kolozsvár), MARGIT KÉSZ (Salánk/Kárpátalja), ANNA SZŐKE (Vajdaság)

Illustration

MONIKA SZABÓ M.

Publication Sponsored by Museum of Ethnography.

This publication has been realized in the frame of research conducted by

OTKA NKFIH K115886

MTA-DE Ethnology Research Group

Department of Ethnology, University of Debrecen, Hungary

Published by

ELEK BARTHA, President of Györffy István Ethnological Association

ISSN 1215-8097

Printed in Debrecen by *Kapitális Ltd.*

www.neprajzilatohatar.hu

